Felelős kiadó:
Sáringer János

Felelős szerkesztő:
Sáringer János

Lektorálta:
A.Sajti Enikő
Ujváry Gábor

Typográfia és pre-press előkészítés: Lantos Kft.
Borító tervezése: Lantos József

ISBN 978-963-08-1131-6

Nyomta a Lantos Kft. Kunszentmárton
Felelős vezető: Lantos József

2011
Szeged

Sáringer János

A két világháború közötti magyar külpolitika történetírásunkban

Tartalom

Bevezetés

A pozitivista történetírók a múlt feltárása során a lehető teljes objektivitásra törekedtek, pontosabban hittek abban, hogy van objektív történetírás[1], s ehhez meg kellett érteniük a kort, amiben éltek. Ma elismerjük azt, hogy lehetséges ugyanannak a folyamatnak az új interpretációja (de ez nem jelentheti a források prekoncepció szerinti válogatását), s a jelen historikusai már a „relatív történetírás" eredményeit is megfelelőnek tartják.[2] Osztjuk E. H. Carr megállapítását, hogy a történelem *„szakadatlan kölcsönhatás a történész és a tények, soha véget nem érő párbeszéd a múlt és a jelen között [...] a történelem tanulmányozása előtt a történészt kell tanulmányozni. Ehhez most azt tenném hozzá: a történész tanulmányozása előtt történelmi és társadalmi környezetét kell tanulmányozni. A történész egyrészt önálló individuum, másrészt a történelem és a társadalom terméke. Annak, aki történészkedésre adja a fejét, e kettősséggel tisztában kell lennie."*[3] A történész egy politikai, társadalmi és gazdasági környezetben él, alkot és egyéni személyiség. Úgy véljük, ez egyben reciprocitást is tartalmaz: a történész bizonyos mértékig maga is alakíthatja a kort, amiben él és dolgozik, de esetenként a hatalom is elvárja a történetírótól a politikának megfelelő véleményalkotást egyes meghatározott kérdésekben, mindezek azonban a történetírás során különböző súllyal esnek latba.[4]

1 Például említhetjük **Jhon Stuart Mill**: Auguste Comte and Positivism. 1865, illetve **R. Várkonyi Ágnes**: A pozitivista történetszemlélet a magyar történetírásban. I–II. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973 című munkákat.

2 Vö. **March Bloch**: A történész mestersége. Történetelméleti írások. Osiris Kiadó, Budapest, 1996. Különösen a Történelem és az emberi idő című fejezet 22–40. o. és a Mit várjunk a történelemtől című fejezet (153–168. o.).

3 **Edwar Hallett Carr**: Mi a történelem? Osiris Kiadó, Budapest, 1995, 28. o. és 41. o.

4 Vö. Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben. Szerkesztő **Valuch Tibor**. Osiris Kiadó–1956-os Intézet, Budapest, 1995, **Gyáni Gábor**: Történészdiskurzusok. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2002, különösen a 35–55. o. és a 265–301. o., **Schöpflin György**: Az identitás dilemmái. Kultúra, állam, globalizáció. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő, 2004, különösen a 70–79. o., illetve **Gyurgyák János**: Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története. Osiris Kiadó, Budapest, 2007.

Témánkra vonatkoztatva, az 1920 júniusa és 1944 márciusa közötti magyar külpolitika megítélését befolyásolta a kor, amiben a historikus írt és alkotott, s egyben a történész is némiképpen alakította a környezetét, amiben élt,[5] és ezért mi is úgy véljük, hogy minden generációnak meg kell írnia a maga történelmét.[6]

A két világháború közötti magyar külpolitikával foglalkozó magyar történetírásban alapvető jelentősége van 1920 júniusában, Nagy Trianon kastélyában zajlott eseménynek: A trianoni békeszerződés Magyarország számára a korábbi birodalmi keretet egy kis ország határaival váltotta fel, és jelentősen korlátozta az ország területét, népességét és katonaságát, s ezzel gazdasági és külpolitikai alternatíváit is. 1920 után az ország visszanyerte ugyan állami önállóságát, de a békeszerződésben foglaltak szerint nemzetközi ellenőrzés alatt állt – egy ideig – a gazdasági élet és a hadsereg is, ráadásul külpolitikai mozgástere igencsak szűk keretek közé szorult.[7] A területi rendelkezések végrehajtása pedig olyan sokkot okozott a kor elitjében (és a közemberekben is), amely visszaköszön a magyar történetírás más-más korszakaiban. A trianoni békeszerződés és ennek következményei a 20. és a 21. századi magyar politikai (külpolitikai) gondolkodás középpontjában álltak és állnak ma is.

A két világháború közötti magyar külpolitikával foglalkozó történeti irodalom mára jelentős méretűre duzzadt. Az elit válaszkeresése már a békeszerződés aláírása pillanatában megkezdődött, s változó intenzitással a mai napig tart. Az 1920-tól napjainkig tartó időszak historiográfiai szempontból két nagyobb, s kisebb szakaszokra osztható. Az első szakasz 1920-tól a második világháború befejezéséig tartott, a második szakasz pedig ezután kezdődött el. Munkánk első részében számba vettük Horthy Miklós[8] nevével fémjelzett rendszer történetírásának a trianoni békeszerződésre adott reakcióit. Tettük ezt azért, mert úgy véltük, hogy az 1920 júniusa és 1944 márciusa közötti magyar külpolitika bizonyos értelemben a békeszerződésre adott különböző reflexiók összessége. Hozzátéve, hogy a magyar külpolitika és annak eszköze a magyar diplomácia a nemzetközi helyzet változására adott különböző reakciók együttese is.

A munka második részében áttekintettük, hogyan látta-láttatta a második világháború utáni magyar történetírás az ellenforradalmi rendszer[9] külpolitikáját. Osztjuk Romsics Ignác[10] véleményét[11], ami további hármas felosztást alkalmaz: az elsőt (1956-ig), az úgynevezett Rákosi-kor munkáit a markáns ideológiai-politikai célzatosság, a rendszer legitimációs törekvése jellemezte. Az 1956 és 1989 közötti Kádár-korszak folyamán a téma indoktrinációs funkciója folyamatosan csökkent, s a szakmai színvonal is nőtt. A rendszerváltás óta eltelt időszak legfőbb jellemzője az ideológiai és szakmai sokszínűség.

5 Ez azonban a felülről, a hatalom által indukált történetírásban nem tekinthető egyértelműen relevánsnak.

6 Vö. **A. Sajti Enikő**: Impériumváltások, revízió és kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004 című munkájának Bevezetését.

7 A külpolitikai mozgástérre lásd **Ránki György**: Mozgásterek, kényszerpályák. Válogatott tanulmányok. Magvető Kiadó, Budapest, 1983, **Diószegi István**: A magyar külpolitika útjai. Tanulmányok. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984, **Zeidler Miklós**: Mozgástér a kényszerpályán. A magyar külpolitika „választásai" a két háború között. In.: Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Szerkesztette **Romsics Ignác**. Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 162–205. o.

8 ***Horthy Miklós*** (1868–1957) az Osztrák-Magyar Monarchia tengerésztisztje, 1909–1914 között Ferenc József szárnysegédje. 1918-ban IV. Károly ellentengernaggyá nevezete ki, és ő volt az Osztrák–Magyar Monarchia folttájának az utolsó parancsnoka. 1920. március 1. és 1944. október 16. között a Magyar Királyság kormányzója volt. Lemondatása után a Gestapo családjával Németországba szállította, és a világháború után három évig Bajorországban élt. A Horthy-család Portugáliában, Estorilban telepedett le és Horthy Miklós itt halt meg. 1993-ban szülőhelyén, Kenderesen temették újra.

9 Mint ismeretes, a két világháború közötti korszakban a Horthy-rendszer képviselői büszkén vállalták az „ellenforradalmi" jelzőt. A két (1918. és 1919. évi) forradalom elutasító tagadása magának a berendezkedésnek egyik eszmei alapja, illetve belső és külső legitimációjának fontos talpköve volt. Ebben az értelemben használjuk az „ellenforradalmi" kifejezést.

10 ***Romsics Ignác*** történész 1951-ben született. 1977-ben a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa lett, majd 1986-tól a Magyarságtudományi Intézetben dolgozott, 1998-tól egyetemi tanár. 1999–2002 között Széchenyi professzori ösztöndíjat kapott. 1993 és 1998 között oktatott a Bloomingtoni Egyetem Magyar Tanszékén. 2001-től a Magyar Tudományos Akadémia (a továbbiakban MTA) levelező, 2010-től rendes tagja.

11 **Romsics Ignác**: Történetírásunk a két világháború közötti korszakról 1918–1945. In. *Századok*, 1980. 3. szám, 440–465. o., és **uő.**: A két világháború közötti magyar külpolitika megítélésnek változatai. In.: Múltról a mának. Szerkesztette **Romsics Ignác**. Osiris Kiadó, Budapest, 2004, 358–369. o.

Magyarországon a második világháború előtti, illetve az utána következő rendszerváltásig tartó kurzus között alapvető ideológiai különbség volt, és mindkét időszakban történetírásunknak volt rendszerlegitimáló funkciója. A két egymástól lényegesen eltérő felfogás meghatározta a 20. századi magyar történetírást. A kettő közötti cezúra a második világháború befejezésénél húzható meg. A rendszerváltástól napjainkig eltelt időszakban a két világháború közötti magyar külpolitikára vonatkozó történetírás legitimációs funkciója csökkeni látszik, illetve az idő távlata is lehetővé tette a pontosabb kép megrajzolását. Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy a magyar külpolitikai történetírás históriája (is) egy történelmi folyamat eredménye.

Historiográfiai áttekintésünkben különös gondot fordítottunk a forráskiadványok számbavételére, a vonatkozó rész és összegző jellegű monográfiák bemutatására, de nem kerülte el figyelmünket az emlékirat-irodalom sem. A határon túli magyarsággal kapcsolatos történeti munkákat tudatosan rekesztettük ki, mert az szétfeszítette volna e kötet kereteit. Az olvasóban felmerülhet, hogy miért maradt ki ez vagy az a történeti munka. Célunk a két világháború közötti magyar külpolitikára vonatkozó 20. és 21. századi történetírás ívének bemutatása és nem a teljesség igénye, hanem a majdnem egy évszázadon átnyúló szemléletváltozás megragadása.

Nem bővelkedünk a két világháború közötti külpolitikára vonatkozó historiográfiai áttekintésekben. E témakörben az összegző feldolgozást egyetemi oktatásunk régóta nélkülözte. Jelen munka kézikönyv jellege indokolta az adatszerűség előtérbe állítását, és így a lábjegyzeteknek a megszokottnál terjedelmesebb alkalmazását.

Áttekintésünkben a jelzett kötetek és tanulmányok bibliográfiai adatait szerző(k), cím, kiadó(k), kiadási hely(ek), év(ek) és oldalszám megadásával írtuk le. A tanulmányköteteket, forráskiadványokat a cím, szerkesztő(k), kiadó(k), kiadási hely(ek), év(ek) és terjedelemmel jeleztük.

A lábjegyzetekben a szerzőket, szerkesztőket **félkövér** betűvel, illetve a kötetben szereplő személyeket, akiknek megadtuk a biográfiai adatait ***félkövér és dőlt*** betűvel írtuk le. Amennyiben a szövegben vagy a

lábjegyzetben már használtuk a kötet, tanulmány, tanulmánykötet bibliográfiai adatait, a következő esetben azt már rövidítve, de egyértelműen és visszakereshető módon jeleztük azt.

***

E munka születéséhez nagymértékben hozzájárult, hogy családom, számos barátom, kollégám biztatott és támogatott. Külön köszönöm A. Sajti Enikő segítő tanácsait, lektori véleményét a kötethez. Az ő szakmai javaslatai, alkalomadtán kedvesen megfogalmazott iránymutatása nélkül aligha öltött volna ilyen formát a munka. Köszönöm Ujváry Gábor lektori véleményét, emellett különösen a két világháború közötti magyar történetírással kapcsolatos tanácsait. Köszönet illeti Pritz Pált, akinek a kézirathoz fűzött megjegyzéseit e kötet születésekor sem hagytam figyelmen kívül. Köszönöm Böröczk Anitának a stilisztikai javaslatokat. Paksa Rudolf bocsátotta a rendelkezésemre egyes történészek életrajzi adatait.

A két világháború közötti időszak

1920 júniusában Magyarország elveszítette területének kétharmadát[12] és népességének jelentős részét. A határokon kívül rekedt mintegy 3,2 millió magyar, akik a legnagyobb számban Romániába (mintegy 1,6 millió), ennél kevesebben Csehszlovákiába (mintegy 1 millió), illetve a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságba[13] (mintegy 500 ezer), valamint Burgenlandba[14] (60–70 ezer) kerültek. Magyarország gazdasága romokban hevert. A Trianonban történteket a társadalom minden tagja a politikustól a szántóvetőig traumaként, az országot ért büntetésként élte meg. A békeszerződés aláírására, s az ehhez kapcsolódó „Miért történt mindez?" kérdésre Magyarország és a határon kívül rekedt magyarság politikai és kulturális elitje azóta is keresi a magyarázatot.

A húszas évek elején-közepén Magyarország történetét a konszolidáció és az új nemzetközi rendszerbe történő minél gyorsabb integráció jellemezte. Az ország felvétele a Nemzetek Szövetségébe, a pénzügyi támogatás megszerzése (és a szanálás kivitelezése), a gazdasági és katonai ellenőrzés megszüntetése némiképp csökkentette az országra nehezedő külső nyomást. Az első külpolitikai sikerek után, a húszas évek második felében a korábbi évekhez képest bizonyos tekintetben kitágult a nemzetközi mozgástér, aminek egyik fontos állomása a Róma és Budapest közötti Barátsági, békéltető és döntőbírósági szerződés aláírása volt.[15] A húszas évek végén és a harmincas évek elején, Magyarországon a társadalmi szervezetek mellett a hivatalos külpolitika is nyíltan beszélt a trianoni határok – nem mindig integráns[16], hanem néha etnikai[17] vagy etnikai-gazdasági-geopolitikai alapú – revíziójáról.

12 A trianoni békeszerződés értelmében Magyarország területe 325 ezer, illetve – Horvátországot nem számítva – 282 ezer négyzetkilométerről 93 ezer négyzetkilométerre csökkent.

13 A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság 1929. október 3-tól a Jugoszláv Királyság nevet viselte.

14 Burgenland az elcsatolt területek mesterségesen konstruált neve, amely a korábbi magyar vármegyék német nevéből (Moson–Wieselburg, Sopron–Ödenburg és Vas–Eisenburg) származik.

15 1927. április 5-én került sor Olaszország és Magyarország között a Barátsági, békéltető eljárási és választott bírósági szerződés aláírására, amelynek értelmében az olasz és a magyar kormányfő fontosabb külpolitikai kérdésekben egyeztetett. Ezután került sor Bethlen István Zalaegerszegen és Debrecenben elmondott beszédére, amelyekben a magyar kormány céljaként a békés revíziót jelölte meg.

Hogyan lehet a nemzeti sorskérdéseket megoldani? A bűnbakok keresése, az önvádak, a külső okok zűrzavarában a magyar politikai elit továbbra is ragaszkodott a Kárpát-medencei magyar kultúrfölény és a birodalmi gondolat eszményéhez. Az első világháború vereségéből, a Trianon utáni magyar véleményformálók belső önmarcangolásából és talán az ország politikai elitjét befolyásoló külső kényszeréből alakult ki a 20. századi „bűnös ország" koncepciója, gondolatvilága, amit azonban a két világháború közötti magyar történetírók is cáfolni akartak. Az első világháború után a Károlyi Mihály[18] nevével fémjelzett rendszer próbált kínálni egy lehetséges kiutat a külső és belső problémákból, ami azonban nem egészen öt hónap után összeomlott. Az országra nehezedő katonai támadás visszaverése ellen a szovjet típusú út, a Tanácsköztársaság sem jelentett megoldást. A nyugat-európai liberális demokrácia pedig a magyar politikai elit számára életidegen volt. A Horthy Miklós nevével jelzett rendszer tagadta a polgári liberalizmust és a bolsevizmust. Az értelmiségiek nagyobb része idegenkedett a nemzetiszocialista eszméktől, főleg a német felsőbbrendűséget hirdető tanoktól. Mi lehetett hát a megoldás? A magyar történészek milyen kiutat kerestek a trianoni sokkból?

A két világháború közötti kor magyar elitje hitt a Kárpát-meden-

16 A vizsgált korszakban integráns revízió alatt a „Szent István-i határok" visszaállítását értették.

17 Az etnikai alapú revízión azon területek visszaszerzését értették, ahol a magyar anyanyelvűek abszolút (50% feletti) többségben voltak.

18 *Károlyi Mihály* (1875–1955) politikus. 1918. október 23-án megalakította a Magyar Nemzeti Tanácsot. Az úgynevezett őszirózsás forradalom vezetője. 1918. október 31. és 1919. január 11. között miniszterelnök, majd 1919. március 21-ig köztársasági elnök volt. 1946–1949 között a párizsi magyar képviseletet irányította, közben Brüsszelben és Luxemburgban is akkreditálták. Élete utolsó éveit Franciaországban töltötte.

ce földrajzi, gazdasági és kulturális egységében és ennek összetartó erejében. Ez a korabeli magyar történettudomány egyik meghatározó elve lett és így a történetírók igyekeztek kimutatni a Kárpát-medence földrajzi és gazdasági összetartozását. Hangsúlyozták a magyar nemzet több száz éves kulturális és szellemi vezető helyét a történelmi Magyarország területén.[19] A történelmi érvek között szerepelt többek között, hogy a magyarság volt az egyetlen nemzet, amely létre tudott hozni és egyben tudott tartani egy tartós politikai egységet a Kárpát-medencében. A történelmi Magyarország évszázadokon keresztül a kereszténység „védőbástyája" volt, illetve egyensúlyozó tényező Nyugat és Kelet között. A történetírók egy része a háború kitörésében Magyarország ártatlanságát igyekeztek bizonyítani, egy másik részük pedig a trianoni béke igazságtalanságára helyezték a hangsúlyt. A korszakban a történettudomány stratégiai fontosságú diszciplinává lépett elő, amelynek egyrészt a keresztény-nemzeti-konzervatív kurzust kellett legitimálnia. Másrészt választ kellett adnia arra a kérdésre is, hogy mi vezetett az ország szétdarabolásához. Mi alapján követelheti vissza Magyarország az elveszett területeket? Mindezzel összefüggésben a magyar történettudomány irányváltoztatása, áthangolása tudatos döntések sorozatának volt az eredménye.[20]

A szakterület intézményrendszerének és bizonyos tekintetben az ideológiájának átváltása Klebelsberg Kuno[21] nevéhez köthető. Megszervezte az ország tudományos intézményrendszerét, egységes szervezetbe vonta a Magyar Tudományos Akadémiát, a múzeumokat és a levéltárakat. Az 1910-es években megkezdett egyetemi építkezéseket a húszas években gyors ütemben folytatták tovább Debrecenben, Pécsen és Szegeden. Átszervezte az 1895-ben létrehozott Római Magyar Intézetet, és Collegium Hungaricum néven magyar kutatóközpontokat alapított Bécsben (1924), Berlinben (1925) és Párizsban (1927). Ezen intézmények feladata a magyar ösztöndíjasok fogadása és a magyar történelemmel kapcsolatos kutatás volt. Klebelsberg kultuszminiszterként bevezette az állam által szubvencionált tudományos kutatás elvét, a tudomány és az ösztöndíjak állami támogatását.[22] Elindította a legfontosabb forrásgyűjteményt, a Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai[23] című sorozatot, illetve a másik kiadványt a Magyar Történettudomány Kézikönyvét, amely összefoglalta a történelemtudományt és segédtudományainak mibenlétét.

Klebelsberg 1920 májusában a Magyar Történelmi Társulat közgyűlésének megnyitóján mondott beszédében a magyar kultúrfölényre alapozva bízott a revízióban: *„a katasztrófa által meg nem rendített optimizmussal remélem, hogy az ország területi épsége helyre fog állni […] Hiszen jogcímünket hazánk területi épségének helyreállítására is kiválóképpen arra alapítjuk, hogy mi nagyobb és értékesebb kultúrát tudunk kifejteni, mint azok a népek és államok, melyeket az antant a mi rovásunkra területileg és népességben nálunk mesterségesen nagyobbá tett."*[24] A kultúrfölény hangoztatása mellett Klebelsberg neonacionalizmusa a magyarság különleges államalkotó szerepét domborította ki. Az újnacionalizmus egy „átváltozási folyamat", amelynek megvolt a speciális programja: *„ez a program a kultúrpolitikában nem lehet más, mint:*

19 Az elmondottakra lásd **Várdy Béla**: Trianon megnyilvánulása a két világháború közti magyar történetírásban. In.: *Aetas*, 2003, 3-4. szám, 143-157. o.

20 **Ujváry Gábor**: A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban". Ráció Kiadó, Budapest, 2010. Különösen A Trianon után: a Magyar Történet és más közös vállalkozások című fejezet (385-391. o.).

21 ***Klebelsberg Kuno*** (1875–1932) jogász, országgyűlési képviselő, vallás- és közoktatásügyi miniszter. Tanulmányait Budapesten, Münchenben, Berlinben és Párizsban végezte. Bethlen Istvánnal megalakította az Egységes Pártot, és 1921–1922 között belügyminiszter volt. Vallás- és közoktatásügyi miniszter 1922. június 16. és 1931. augusztus 24. között. A Magyar Történelmi Társulat elnöke 1917–1932 között.

22 Vö. **Várdy Béla**: Trianon megnyilvánulása a két világháború közti magyar történetírásban…, illetve Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai (1917–1932). Válogatta, az előszót és a jegyzetek írta **Glatz Ferenc**. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990 című munka Előszava (5-46. o.).

23 A *Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentoris* sorozat a két világháború között közel ötven kötetben jelent meg.

24 Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai (1917–1932)…57. és 64. o.

a nemzeti termelés élére európai nívón álló vezetők ezreit, a nemzeti termelés szolgálatában pedig magas erkölcsi és értelmi kultúrával bíró tömegek milliót állítani"[25]. Mindezzel Klebelsberg bizonyos értelemben irányt mutatott a korszak magyar történetíróinak is.

Az 1920 és 1944 közötti időszak magyar külpolitikai vonatkozásait feldolgozó szakirodalom szempontjából is szimbolikus a trianoni békeszerződés teljes szövegének első kiadása *A magyar békefeltételek. Egyedül jogosított és teljes kiadás. A Táltos Kiadása, Budapest, 1920 (194 o.)*, tehát nem a Corpus Juris Hungarici, illetve a Nemzetgyűlési Irományok vagy a Budapesti Közlöny 1921. július 31-i száma, mint azt Kocsis András a *Leszámolás Magyarországgal. A szerződés Trianon – a békediktátum hiteles szövege* című cikkében állítja.[26] Az általunk említett *A magyar békefeltételek* című kötet kommentár nélkül tartalmazza a békeszerződést, a preambulumot és a békefeltételek 14 cikkelyét.[27] Valószínűsíthető, hogy célja a magyar nyelven olvasók tájékoztatása volt (bár azt nem tudjuk hány példányban jelent meg), s úgyszintén az egy évvel később megjelenő *A magyar békeszerződés és a becikkelyező törvény szövege és magyarázata. Négyszínű térképmelléklettel, betűsoros tárgymutatóval, a magyar osztrák békeszerződés rendelkezéseinek összehasonlító táblázatával. Jegyzetekkel ellátta Alkér Kálmán, Ambrózy Gyula. Ordo, Budapest, 1921 (216 o.)* kötetnek is.

25 Uo. 446. o. Vö. **Gyurgyák János**: Ezzé lett magyar hazátok...291–385. o.

26 **Kocsis András**: Leszámolás Magyarországgal. A szerződés Trianon – a békediktátum hiteles szövege. Debrecen, Migan Kiadó, 2000. A Trianoni Békeszerződés reprint kiadása a Budapesti Közlöny 1921-es (168. szám) rendkívüli számában megjelent eredeti alapján. In.: **Szidiropulosz Archimédesz**: Trianon utóélete. Házból-hazából kirekesztett (Irodalmi szemle). XX. Század Intézet, Kairosz Kiadó, 2003, 191. o.

27 A békeszerződés teljes szövegének első kiadását megelőzte A magyar békeföltételek. A szövetséges hatalmak területi, pénzügyi és gazdasági követelése az új határok térképével. A békejegyzék alapján földolgozta **Balassa József**. A Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. Kiadása, Budapest, 1920 (86 o.). A kötet a békefeltételek bizonyos részleteit tartalmazza a szerkesztő megjegyzéseivel. Megjelenése 1920. január és május között lehetett.

A magyar békedelegáció tevékenységéről szóló három, ténylegesen pedig négy kötetből álló kiadvány *A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neully s/s.-ben 1920 január–március havában. Szerkesztette Cholnoky Jenő*[28] *I–III. kötet, illetve III/A. és III/B. kötet. Kiadja a Magyar Királyi Külügyminisztérium, Budapest, 1920–1921* a címben jelölt időhatárokkal ellentétben az 1919. december 2-ától 1920. május 6-áig tartó időszakot fogja át. A szerkesztő célja, hogy a világ tudomására hozza a tárgyalások dokumentumait, *„ez az oka annak* – olvashatjuk az előszóban –, *hogy védekezésünket három nyelven magyarul, franciául és angolul a nagy világ elé bocsátjuk"*[29]. A négy kötet magyar nyelven jelent meg, sem francia, sem angol szöveg nem olvasható a kötetekben. Kivételt képeznek a táblázatok néhány szavas címei, amiket esetenként németül vagy franciául is megadtak. De a magyar nyelvű sorozat kiadásával párhuzamosan láttak napvilágot az angol és a francia nyelvű kötetek is. *„A magyar tudományos irodalomnak egyik legnagyobb kincse ez, hozzáfogható még nem készült és egyhamar nem is készülhet."*[30] – írta a szerkesztő.

A négy kötetben megtalálhatók a magyar békedelegáció beadványai, jegyzékei, illetve a magyar álláspontot alátámasztó statisztikai, demográfiai és történeti kimutatások is. A háttérmunkálatok 1918. október elején Teleki Pál[31] vezetésével indultak meg, s az adatok egy részét a Statisztikai Hivatal vezetője, Buday László bocsátotta Teleki

28 ***Cholnoky Jenő*** (1870–1950) földrajztudós, író, az MTA rendes tagja. Kínai tanulmányútja után 1905-től a Kolozsvári Tudományegyetem tanszékvezető tanára lett. 1919-ben a román katonák elől elmenekül Kolozsvárról. Budapesten részt vett a Békeelőkészítő Iroda tevékenységében, majd a Budapesti Tudományegyetem tanáraként dolgozott.

29 A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neully s/s.-ben... I. kötet. A szerkesztő előszava V. o. (Az előszóban alapszámok római számozással, a dokumentumok közlésében viszont már arab számmal vannak feltüntetve.)

30 Uo. VI. o.

31 ***Teleki Pál*** (1879–1941) jogász, földrajztudós, politikus, az MTA tagja. Nevéhez fűződik az úgynevezett „vörös térkép" elkészítése, amely a magyarság arányát mutatja a Kárpát-medencében. 1920. július 25. és 1921. április 24. között miniszterelnök. 1938–1939 között kultuszminiszter, majd 1939. február 15. és 1941. április 3. között ismét miniszterelnök volt.

rendelkezésére. A felkészülésbe később bekapcsolódott Bethlen István[32], rajta kívül az ekkor pénzügyi államtitkárként dolgozó Walko Lajos[33], vagy a külügyi akadémiát és a jogi fakultást frissen elvégzett Csáky István[34], Pekár Gyula[35] a történészek közül pedig például Fraknói Vilmos[36], Fejérpataky László[37], Károlyi Árpád[38], Eckhardt Ferenc[39] és Szekfű

32 *Bethlen István* (1874–1946) jogász, politikus, erdélyi birtokos. 1914 és 1918 között az Erdélyi Szövetség elnöke volt. Az általa szervezett Keresztény Nemzeti Egyesülés Párttal 1920-ban megnyerte a választásokat. 1921. április 14. és 1931. augusztus 24. között miniszterelnök volt. 1939-ben a felsőház örökös tagja lett. 1944 végén orosz hadifogságba került és 1945 áprilisában a Szovjetunióba vitték és Moszkvában érte a halál. Hamvait 1994-ben hozták Magyarországra.

33 *Walko Lajos* (1880–1954) a Pénzügyminisztérium tisztviselője 1911-től. 1919. szeptember és 1920. december között államtitkár. 1922. június 16. és 1926. október 15. között kereskedelemügyi miniszter 1925. március 17. és 1930. december 9. között, majd 1931. augusztus 24. és 1932. október 1. között külügyminiszter. Bethlen István mellett jelentős szerepe volt a külföldi kölcsönnel történő pénzügyi stabilizációban. 1938-tól a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank elnöke volt.

34 *Csáky István* (1894–1941) a magyar delegáció titkáraként részt vett a trianoni béketárgyalásokon. Később Vatikánban és Bukarestben teljesített külszolgálatot. 1928–1932 között a Külügyminisztérium Sajtóosztályát vezette. Ezután a madridi és a lisszaboni követségeket irányította. 1935-től a külügyminiszter kabinetjét vezette. 1938. december 10. és 1941. január 27. között külügyminiszter Imrédy Béla kormányában, majd a második Teleki-kormányban.

35 *Pekár Gyula* (1867–1937) író, politikus, az MTA levelező tagja. Tanulmányait Budapesten, Debrecenben, Bostonban és Párizsban végezte. 1919. augusztus 27. és 1919. november 24. között tárca nélküli miniszter. A Nemzeti Egység Pártjának országgyűlési képviselője. Meghatározó alakja a Turáni Társaságnak és a Magyar Külügyi Társaságnak.

36 *Fraknói Vilmos* (1843–1924) történész, váradi kanonok, címzetes püspök, az MTA rendes tagja. 1875-től a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának őre, 1879-ben szekszárdi címzetes apát lett, illetve a magyar múzeumok és könyvtárak felügyelője. 1895-ben ő alapította meg Rómában a ma nevét viselő Magyar Történeti Intézetet.

37 *Fejérpataky László* (1857–1923) történetíró, egyetemi tanár, az MTA tagja. Az Országos Széchenyi Könyvtár igazgatója, a Magyar Történelmi Társulat alelnöke, 1915-től a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója, 1920-tól főigazgatója. 1923-ban vallás- és közoktatásügyi helyettes államtitkárnak nevezték ki.

38 *Károlyi Árpád* (1853–1940) történész, levéltáros az MTA rendes tagja. 1875 és 1933 között Ausztriában élt. 1909–1913 között a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv igazgatója. Ő szervezte meg a Bécsi Magyar Történeti Intézetet, aminek 1920 és 1928 között volt az igazgatója.

39 *Eckhardt Ferenc* (1885–1957) történész, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja. 1911-től a bécsi állami levéltárban dolgozott, majd 1919. áprilistól a Tanácskormány a bécsi magyar képviselethez osztotta be a magyar vonatkozású anyagok hazahozatalának előkészítésére. 1928–1929-ben a Bécsi Magyar Történeti Intézet igazgatója, majd haláláig a Budapesti Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán a Jogtörténeti Tanszék vezetője. 1943 és 1945 között a *Századok* című folyóirat szerkesztője, 1946–1949 között a Magyar Történelmi Társaság elnöke volt.

Gyula[40]. Közülük néhányan később a magyar külpolitika fontos szereplői lettek és hatással voltak a kor külpolitikai gondolkodására.

A Károlyi-kormány idején a Kereskedelmi Minisztérium[41] mellett –, ami a koordinációs munkát látta el – a békeelőkészítés munkájába a Jászi Oszkár[42] vezetése alatt álló úgynevezett Nemzetiségi Minisztérium és az akkor felállított önálló Külügyminisztérium[43] is bekapcsolódott. A Tanácsköztársaság alatt a Teleki vezette békeelőkészítés szünetelt, ő maga Bécsbe, majd Svájcba utazott, ezután júniustól a szegedi kormány külügyminisztere lett.

A Tanácsköztársaság után Horthy Miklós 1919. augusztus 21-én ismét Teleki Pált bízta meg a béketárgyalásokat előkészítő iroda megszervezésével, immár a Külügyminisztérium keretei között. A Békeelőkészítő Iroda koordinálta a munkát a különböző hivatalok és minisztériumok között. 1919 őszén létrehozták a Külügyminisztérium Közgazdasági Főosztályát[44], amelynek élére szeptember elején a Kereskedelemügyi

40 *Szekfű Gyula* (1883–1955) történész, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja. A Horthy-korszak egyik meghatározó történetírója. 1905–1906 között a Magyar Nemzeti Múzeumban dolgozott. 1907-től a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv munkatársa, és tizenhét évet töltött Bécsben. 1916-ban a 16–18. századi magyar történelemből a budapesti egyetemen magántanári képesítést szerzett. 1924-ben a rendkívüli tanári címet nyerte el. Egy évvel később hazatért Magyarországra és kinevezték a Budapesti Tudományegyetem Újabbkori Magyar Történeti Tanszékének vezetőjévé. Magyar Tudományos Akadémiának 1925-től levelező, majd 1941-től rendes tagja. 1945–1948 Moszkvában rendkívüli és meghatalmazott követ volt, majd a Külügyminisztérium nyugállományba helyezte. A második világháború után haláláig országgyűlési képviselő volt.

41 A Minisztérium részéről Méhely Kálmán (1882–1923) államtitkár állt Teleki Pál rendelkezésére.

42 *Jászi Oszkár* (1875–1957) a magyar polgári radikalizmus egyik teoretikusa, 1918. október 31-én tárca nélküli miniszter, majd a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési jogának előkészítésével megbízott miniszter volt 1918. november 1. és 1919. január 19. között.

43 Az önálló magyar Külügyminisztérium felállításáról lásd az 1918. évi V. Néptörvényt. Az önálló magyar külügyi igazgatásról címmel, kelt 1918. október 31-én és a kihirdetés napján lépett életbe. Magyar Törvénytár. Jegyzetekkel ellátta **Térfy Gyula**. Franklin Társulat, Budapest, 1919, 204–206. o.

44 Vö. Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945. Az iratokat válogatta, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta **Pritz Pál**. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. Körrendelet a Külügyminisztérium ügybeosztásáról 1919. XII. 19-diki keltezéssel, 73–78. o.

Minisztériumból Lers Vilmos államtitkár került.[45] Ekkortól az Iroda a főosztály égisze alá tartozott, s ide került Scitovszky Tibor[46], Jármay Elemér[47], Villani Frigyes[48], illetve Woracziczki Olivér[49] is, akik később diplomataként különféle országokban, eltérő beosztásban képviselték Magyarországot.

A béketárgyalások anyagát megjelenítő első kötetben (574 o.) összegyűjtötték a magyar békedelegáció tevékenységére vonatkozó, a békekonferenciára való meghívástól a válaszjegyzék átnyújtásig (1919. december és 1920. február) szóló 19 jegyzéket és ezek mellékleteit. Ebben megtalálható a küldöttséget bemutató jegyzék és az ehhez tartozó terjedelmes (44) melléklet. Így például Magyarország népességének fejlődése a török uralom megszűnte óta; magyar tudományos egyesületek jegyzéke; az Osztrák–Magyar Monarchia közös képviseleti intézményei; Magyarország szerepe a háborús felelősségben; Magyarország története. Az erdélyi kérdéshez kapcsolódó jegyzék mellékletei az e

45 *Lers Vilmos* (1869–1923) politikus, nemzetközi jogász. 1905-től a Budapesti Tudományegyetem nemzetközi jog tanára, 1919 augusztusa és 1920 augusztusa között a Külügyminisztérium államtitkára. 1920-ban a magyar békeküldöttség fődelegátusa volt. Később a Magyar Többtermelés Rt. elnök-vezérigazgatója lett.

46 *Scitovszky Tibor* (1875–1959) 1920. június 6. és 1921. október 3. között Kereskedelemügyi Minisztérium államtitkára, majd 1924. november 15. és 1925. március 17. között külügyminiszter. Az Általános Hitelbank vezérigazgatója, majd 1944–1947 között elnöke volt.

47 *Jármay Elemér* (1878–?) 1903-tól a Kereskedelmi Minisztériumban a nemzetközi kereskedelmi szerződések előkészítésével foglalkozott. 1919-ben a Külügyminisztériumban a közlekedési ügyek vezetője, 1922-től helyettes államtitkár, illetve a Magyar Folyami és Tengerhajózási Rt. igazgatási osztályvezetője.

48 *Villani Frigyes* (1882–1964) jogi doktorátusa megszerzése után a fiumei kormányzóságon kezdett dolgozni. 1920. februártól a Külügyminisztériumban helyezkedett el. 1920–1923 között a soproni határmegállapító bizottság tagja, majd 1925-ig a prágai követség vezetője volt. 1925–1928 között a bukaresti követséget irányította, majd 1928–1933 között a párizsi követség vezetője volt. 1934–1941 között a római követség élén állt, majd nyugdíjba vonult.

49 *Woracziczki Olivér* (1885–?) az Osztrák–Magyar Monarchia, majd Magyarország diplomatája. 1912-ben a bukaresti, 1913-ban a római képviseleten tejesített szolgálatot. 1914–1918 között katona volt. 1919. októbertől a magyar Külügyminisztérium munkatársa. 1921–1922 a párizsi követségen dolgozott, 1922–1929 között a brüsszeli követség ügyvivője, majd 1929–1932 között a párizsi követség első beosztottja volt. 1931–1937 között ismét a brüsszeli követséget vezette ügyvivőként, majd 1937–1939 között a szófiai követséget irányította. 1939-ben nyugdíjazták.

területhez fűződő magyar és román viszonyt taglalják. A katonai jegyzékhez kapcsolódóan részletes statisztikai, gazdasági kimutatásokat olvashatunk az idegen csapatok által megszállt vidékekről (Délvidék, Bánság, Bácska, vendek, rutének, Pozsony), amelyek aprólékosan leírták e területek történelmi előzményeit is. A kötet szerkesztői az utolsó fejezetben közölték az 1920. január 15-én kelt, 14 cikkelyből álló békefeltételeket is.

A második kötet szerves folytatása az előzőnek (522 o.): tartalmazza a békeküldöttség 1920 januárjában a Külügyminisztériumban megtartott ülésének jegyzőkönyvét; a békekonferenciához benyújtott jegyzékeket (19 darab) és azok mellékleteit: például Magyarország határairól, katonai kérdésekről, a Kárpát-medence földrajzi, gazdasági, vízrajzi egységéről, s a megszállt területeken történő atrocitásokról. E kötetben olvashatjuk a Szövetséges és Társult Hatalmak a magyar küldöttséghez intézett válaszát, illetve az 1920. januárban és májusban kelt két békefeltételt.

A harmadik kötetben a statisztikai adatokat találja meg az olvasó (III/A kötet), itt kaptak helyet a térképmellékletek – közte a Teleki Pál által összeállított térkép is, amelyet a köztudat és a szakirodalom „vörös térképként" is emleget –, kartográfiai összeállítások és a részletes tárgymutató (III/B kötet).

A kötet által közölt statisztikai kimutatások és térképmellékletek nem csak az általunk tárgyalt korszakkal foglalkozó történészek számára értékesek mindmáig, hanem a dualizmus korát tanulmányozóknak is fontos forrásként szolgálnak.

A békedelegáció munkájáról szóló iratok közzététele azt sugallja, hogy a nagy munkával összeállított érvanyag és a szakmailag jól felkészült delegáció jelentős eredményt nem tudott elérni Párizsban. A kötet szerkesztője, Cholnoky Jenő így fogalmazta meg kudarcélményét az előszóban: *„A tárgyalások egyoldalúan folytak, mert Magyarország védelmére a* ***mi legjobbjaink*** *[kiemelés S.J.] az érvek egész özönét terjesztették a Hatalmak elé, de ezeket nem hallgatták meg, hanem egyszerűen* ***ránk kényszerítették*** *[kiemelés S.J.] föltételeiket, alig változtatva rajtuk valami csekélységet [...] minket talán a jobb belátás ellenére* ***sem hall-***

gattak meg [kiemelés S.J.], szavunkat meg fogják hallani az egész világon, s a történelem ítélőszéke előtt bizonyosan mi leszünk a nyertes fél és ha igazunkat elismerték, majd ***igazságot*** *[kiemelés S.J.] fog nekünk szolgáltatni a sors is."*[50] A magyar delegáció az első világháborúban vesztes Magyarországot képviselte a párizsi békekonferencián. A háborúban győzelmet aratott fél természetszerűleg elsősorban saját érdekeit tartotta szem előtt. A konferencián a tárgyalások valóban egyoldalúan folytak, ami a győző és a legyőzött közötti viszonyrendszerből fakadt és nem az egyes delegátusok felkészültsége volt a meghatározó.

Horváth Jenő[51] a *Diplomáciai történelem 1815–1920. Szent István Társulat, Budapest, 1921, I–II. kötet (345 o.)* vagy a *Magyar diplomácia. A magyar állam külpolitikai összeköttetései a bécsi végzésektől a kettős Monarchia felbomlásáig 1815–1918. Pfeifer Fredinánd Nemzeti Könyvkereskedésének Kiadványa, Budapest, 1928 (202 o.)* munkáiban választ keresett a trianoni katasztrófára. E két írásában elsősorban a 19. századi nemzetközi diplomácia eseményeit vizsgálta, s kiemelte a Habsburg Birodalom, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikájában fontos szerepet játszó magyar vagy magyar származású diplomatáinak tevékenységét. Ezzel azt hangsúlyozta, hogy a magyar diplomácia jelentős történelmi és szakmai előzményekkel rendelkezett 1918-ban és 1920-ban, a békeszerződés aláírása pillanatában is.[52]

A két világháború közötti időszak egyik legnevesebb történetírója, a szellemtörténész Szekfű Gyula az Osztrák–Magyar Monarchia szétesését, a forradalmakat, az ellenforradalom hatalomra jutását, a történelmi

50 A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar béketküldöttség működéséről Neully s/s.-ben... I. kötet, V. o.

51 ***Horváth Jenő*** (1881–1950) történész, egyetemi tanár. A Magyar Külügyi Társaság alelnöke, a *Külügyi Szemle* című folyóirat szerkesztője volt.

52 Horváth Jenő által mondottakat vö. a **Pritz Pál** által szerkesztett Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945..., illetve **uő.**: Magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1995 című munkákkal, amelyekben Pritz arra is felhívta a figyelmet, hogy a magyar diplomácia jelentős szakmai előzményekkel rendelkezett 1918-ban és 1920-ban is.

Magyarország felbomlását Bécsben érte meg, s itt írta a *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története* címmel megjelent történeti esszéjét. *(Élet Irodalmi és Nyomda Rt, Budapest, 1920 [507 o.]).* Szekfű szerint a magyarság elmúlt száz esztendeje a fokozatos hanyatlás időszaka volt, ami 1918-ra érkezett el a végpontjához. Az első generáció az 1840-es évek nemzedéke, akik közül kiemelkedik Széchenyi István. Az ő személyében egyesül minden pozitívum, ami a magyar népre jellemző. Széchenyi – Szekfű véleménye szerint – a leghívebb magyar, aki a „magyar Parlagtól" el kíván jutni a „magyar Erényig". Szekfű példaképe, az általa konzervatívvá stilizált Széchenyi, akinek eszménye a lépcsőzetes haladás, ami a reformok mértékegysége kell, hogy legyen. A 20. század elejére lehanyatlott a budapesti kultúra, a Magyar Tudományos Akadémia, az egyes tudományágak – állította Szekfű. A magyar történetírás nem képviselte a nemzet lelkiismeretét: *„Történetírásunk sápadt arculatján pedig a hanyatló kor minden betegsége olvasható. Elvi liberalizmusa megakadályozta a régi korok nemzeti munkájának értékelésében".*[53] A történetíró szerint a Magyarországot ért 20. századi katasztrófák sorozata a liberalizmus eredménye. Szekfű szerint, a magyar történetírást a reformkor óta a hanyatlás és a romlás jellemezte, amelyből a kiemelkedést az általa képviselt szellemtörténet jelentette.[54]

Szekfű is mesterének tekintette a pozitivista történetírót, Angyal Dávidot[55], akinek szerkesztésében látott napvilágot *Magyarország felelőssége*

53 **Szekfű Gyula**: Három nemzedék. Egy hanyatló kor története... 351. o.

54 Vö. **R. Várkonyi Ágnes**: Angyal Dávid, a történetíró. Tudománytörténeti vázlat. In.: A konzervatív kortárs. Tanulmányok Angyal Dávidról. Szerkesztette **Császtvay Tünde, Halász Ferenc, Ujváry Gábor**. Argumentum Kiadó, Budapest, 2009, 69–93. o.

55 ***Angyal Dávid*** (1857–1943) pozitivista történetíró, az MTA rendes tagja. 1896-ban szerzett egyetemi magántanári címet. A budapesti egyetemen 1909–1925 között az újkori magyar történelem, majd 1929-ig az újkori egyetemes történelem tanára volt. 1929–1935 között a Bécsi Magyar Történeti Intézet igazgatója volt. 1910-től a Kisfaludy Társaság tagja, és az ő szerkesztésében jelent meg 1912–1922 között a *Történelmi Szemle* című folyóirat. R. Várkonyi Ágnes szerint történetírása a pozitivizmus Hippolit Taine (1828–1893) nevével fémjelzett irányzatához állt közel. Vö. **R. Várkonyi Ágnes**: Angyal Dávid, a történetíró. Tudománytörténeti vázlat. In.: A konzervatív kortárs. Tanulmányok Angyal Dávidról...69–93. o.

a világháborúért. Tanulmányok. Az Oriens Nemzetközi Könyvkiadó és Terjesztő Rt. Kiadása, Budapest, 1923 (109 o.) című munka. Az Előszóban Angyal Dávid megfogalmazza a tanulmánykötet célját: *„Ideje volna már – gondolta e kör – tisztán és határozottan kijelentenünk azt a tényt, hogy Magyarország **semmi tekintetben nem felelős** [kiemelés S.J.] annak a világháborúnak a kitöréséért, melynek következményei súlyosabban nehezednek rá, mint Európa bármely más államára."*[56] A kör tagjai történetírók és a Békeelőkészítő Iroda munkatársai és politikusok voltak.[57] A tagok megegyeztek abban, hogy a legsűrűbben elhangzó vádakat cáfolniuk kell. Tehát nem igaz, hogy régi Magyarország elnyomta a kisebbségeket és ennek hatására tört ki a világháború. Nem igaz, hogy a Szerbia ellen alkalmazott agrárvámok befolyással lettek volna a fegyveres összeütközés bekövetkezésére. Nem igaz az sem, hogy a háború diplomáciai előkészítéséért felelősség sújtaná Magyarországot – írta a szerkesztő. Ezen vádak cáfolatát egy-egy tanulmány formájában készítették el a szerzők. *A magyarországi nemzetiségi kérdés történetét* (5–64. o.) Nagy Miklós[58] írta meg. *A magyar agrárpolitika, mint a világháború oka* című fejezetet (65–85. o.) Bajza József[59] vetette papírra. *Magyarország és a világháború diplomáciai előzményei* részt (86–109. o.) Balanyi György[60] készítette el. A szerkesztő Angyal és a szerzők koncepciója szerint *„minő országgá változtatta a trianoni béke a hajdan oly virágzó magyar királyságot **büntetésül soha el nem követett bűnökért** [kiemelés S.J.] [...] ez ürügyek hiábavalók; le kell rántanunk az álarcot a **nagy világtörténeti bűnről** [kiemelés S.J.], hadd mutatkozzék az a maga valóságában mindazok előtt, akiknek van szemük, hogy lássanak."*[61]

56 **Angyal Dávid**: Előszó. In.: Magyarország felelőssége a világháborúért...3. o.

57 Például Bajza József, Balanyi György, Buday László, Hajnal Henrik, Horánszky Lajos, Horváth Jenő, Jancsó Benedek, Megyery István, Nagy Miklós vagy Paikert Alajos is.

58 Nagy Miklós akkor a Nemzetgyűlési Könyvtár igazgatója volt.

59 Bajza József a kötet megjelenésekor nyugalmazott egyetemi tanár.

60 Balanyi György a piarista rend tanáraként tevékenykedett.

61 **Angyal Dávid**: Előszó. In.: Magyarország felelőssége a világháborúért...4. o.

Nagy Miklós munkájában a cseh, a szerb, a román és a szlovák[62] nép történetét saját szemszögéből foglalta össze. Véleménye szerint a honfoglalás során a magyarok csak néhány szlovákot tettek alattvalóikká, a románok a honfoglalás idején még a Balkán-félsziget déli részén voltak és csak a 13. században jöttek a Kárpát-medencébe. A szerb nép pedig a 17. század végén telepedett meg Dél-Magyarországon arra az időre, amíg a hazájuk a török uralom alól fel nem szabadult. *„Ami Svájc a francia, német és olasz nemzetek között, ugyanaz Magyarország ezer év óta Keleteurópában, a nemzetközi egyensúly egyik nélkülözhetetlen tényezője."*[63] Nagy szerint a 18. századtól a Habsburgok vezette bécsi kormányzat a nemzetiségeket használta fel a magyar nemzeti állam felőrlésére, gyengítésére. A dualizmus időszakában pedig *„ahelyett tehát, hogy az udvar az egyre jobban fenyegető szláv veszedelem ellen minden eszközzel a magyar nemzet segítségére sietett volna [...] inkább a magyarság rovására irányította két balkezes kül- és belpolitikáját."*[64] Nagy Mikós véleménye szerint a magyarok és az Osztrák–Magyar Monarchia területén élő népek között létrejövő feszültség egyértelműen a bécsi kormányzat számlájára írhatók, hiszen a *„rövidlátó bécsi törekvések"* lehetetlenné tették *„a magyar nemzet teljes jóindulata"* ellenére a békés együttműködést a nemzetiségekkel.

Bajza József tanulmányában cáfolni kívánta azt a vádat, hogy Magyarország okozta a Szerbia ellen indult sertésimport korlátozását és kitiltását a Monarchiából, illetve a szerb–osztrák–magyar vámháborút, amelyek Szerbiát gazdaságilag végveszedelemmel fenyegette. Igazolni kívánta azt is, hogy vámháború és az utána megkötött kereskedelmi szerződés nem teremtett olyan helyzetet, ami a kétségbeesés politikáját alátámasztaná, illetve a vámháború kitörését nem egyedül Magyarország okozta és a kereskedelmi szerződés feltételeit nem egyedül Magyarország szabta meg. Emellett bizonyítani akarta, hogy a világháború

62 A román helyett az oláh, a szlovák helyett a tót terminológiát használta Nagy Miklós.

63 **Nagy Miklós**: A magyarországi nemzetiségi kérdés története. In.: Magyarország felelőssége a világháborúért...7. o.

64 Uo. 21. o.

kitörése elsősorban a „nagyszerb" eszmében keresendő, amely szerint Szerbia vezetésével valósulna meg egy nagy délszláv állam. Végkövetkeztetése szerint a *„délszláv egység a világtörténet legnagyobb szédelgése. Nemcsak Vojvodina [Vajdaság] és Horvátország, hanem Szlovénia, Dalmácia, Bosznia, Montenegró, Macedónia mind alig várják a szerb zsarnokság alól való felszabadulást. [...] gondoskodjanak idejekorán az SHS [Szerb–Horvát–Szlovén] Királyság likvidálásáról, különben a Balkánon és a vele határos részeken olyan összeomlás következik be, mely maga alá temeti a Párizsban felépült új világrendet, sőt új háborúba sodorhatja Európát."*[65]

Balanyi György a világháború kitörését diplomáciai szempontból vizsgálta meg és ezzel összefüggésben két kérdésre kereste a választ, egyrészt voltak-e Magyarországnak olyan politikai vagy gazdasági céljai, amelyeket háború nélkül elérni nem tudott, másrészt voltak-e olyan felelős beosztásban lévő magyar államférfiak, akik részt vettek a háborút közvetlenül megelőző lépések megtételében. Alaptétele szerint a világháború imperialista háború volt, a harcoló felek legtöbbjét politikai és gazdasági érdekek indították. Véleménye szerint Magyarországnak semmiféle oka nem volt a háború szándékos kirobbantására, ráadásul a *„a hadbalépés pillanatában egész léte és félszázados fejlődésének eredményei kockára kerültek."*[66], illetve a kettős monarchia szerkezetéből adódóan magyar szempontból a felelősség egyetlen személy, a magyar miniszterelnök vállaira nehezedett. Balanyi megvizsgálta Tisza Istvánnak[67] közvetlenül a világháborút megelőző tetteit és a szerző megállapítása szerint *„a diplomáciai akták tanulmányozása könnyen meggyőzhet bennünket, hogy a végzetes júliusi napokban a monarchia sorsának irányítására hivatott államférfiak között ő [Tisza István] volt az egyetlen, aki komoly kísérletet tett a béke megteremtésére".*[68]

65 **Bajza József**: A magyar agrárpolitika mint a világháború oka. In.: Magyarország felelőssége a világháborúért...85. o.

66 **Balanyi György**: Magyarország és a világháború diplomáciai előzményei. In.: Magyarország felelőssége a világháborúért...87. o.

67 ***Tisza István*** (1861–1918) politikus, Magyarország miniszterelnöke 1903. november–1905. június, illetve 1913. június–1917. június között. 1918. október 31-én máig ismeretlen tettesek meggyilkolták. Tisza István megítélése és Magyarország első világháborúban történő szerepvállalása az elmúlt időszakban korszakonként változott.

Az szerzők véleménye az volt, hogy a háború kirobbanásában a magyar kormányt nem terheli felelősség, ez kétséget kizáróan a bécsi kormányzat számlájára írható.

Szekfű Gyula *A magyar állam életrajza (Dick Manó Könyvkereskedése, Budapest, 1924 [238 o.])* című munka[69] második, bővített kiadásának hetedik fejezetében fejtette ki[70], hogy a Párizs környéki békék rendszere előbb-utóbb megváltozik, mert a békeszerződések nem örök életűek. A jelen feladata – írta Szekfű – a konszolidáció, és amíg a hatalmi helyzet nem fordul kedvezőbbre az ország gazdaságának és szellemi kapacitásának a megerősítése. A magyar történelem pedig nem más, mint a keresztény kultúrkörbe való betagozódás története, amely a Habsburg Birodalomba történő szerves betagozódással vált teljessé.

Szekfű Gyula az 1934-ben megjelent *A három nemzedék és ami utána következik*[71] című munkájában elemezte az 1920 óta eltelt időszakot is. A magyar politikai fejlődés zsákutcáját a liberalizmus eszmerendszerében látta, és elmarasztalta a zsidó bevándorlást, a felvilágosodást és 1848 kapcsán Kossuth Lajos túlzott lépéseit. *A három nemzedék és ami utána következik* című munkában Szekfű a Trianon utáni Magyarország megerősítésének általa vélt alapkoncepcióját írta le: meg kell szüntetni az öt belső antinómiát[72], s így megvalósítható lesz a „Nemzeti Egység" programja. Ezen kívül célul tűzte ki a számbeli megerősödést, másrészt a nemzeti szellem megszilárdítását, a revíziót és a területi változást,

68 **Buday László**: Magyarország vesztesége a háború után. In.: Magyarország felelőssége a világháborúért...100. o.

69 A magyar állam életrajza 1917-ben jelent meg első ízben német és magyar nyelven.

70 Vö. **Ifj. Bertényi Iván**: Szekfű Gyula. In.: Trianon és magyar politikai gondolkodás 1920–1953. Tanulmányok. Szerkesztette **Romsics Ignác**. Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 51–69. o.

71 Mi az 1935-ben megjelent kiadást használtuk. **Szekfű Gyula**: A három nemzedék és ami utána következik. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest, 1935 (514 o.).

72 Az ókori filozófusok után Immanuel Kant is nagy jelentőséget tulajdonított az antinómiáknak, amelyek két egymást kizáró, de egyformán bizonyítható, elfogadható tétel ellentmondását jelzik.

ami véleménye szerint a napi politika feladata, illetve a nemzeti szellem megerősítését. Ez utóbbira két út lehetséges: a „kismagyar út" (kuruc út), ami a független protestáns és „Magyarország önmagában" gondolatot jelentette, s ez Szekfű szerint tévedés. A helyes „nagymagyar út" (labanc út): a nép által fenntartott értékeket be kell emelni a nemzeti kultúrába és így létrejön egy új kultúra. E mellett a megvalósítandó birodalmi keretek között minél szélesebb körű belső önállóság, mely a magyarság megmaradásának záloga. Ez pedig a katolikus, dunántúli gondolat történetírói megerősítése is volt egyben.[73]

Hóman Bálint[74] Angyal Dávidhoz hasonlóan azokhoz a történészekhez tartozott, akik azt hangsúlyozták, hogy a Kárpát-medence területére csak a magyarságnak van teljes értékű történelmi joga.[75] Hóman a *Külpolitikai irányok a magyar történetben* című munkájában[76] máig hatóan foglalta össze a magyar külpolitikát a honfoglalástól az első világháború végéig. A békeszerződés mérlegét megvonva, egyedül „aktív tételként" a külpolitikai függetlenség visszanyerését könyvelte el. Másik kiindulópontja a vesztes világháború okozta trauma, illetve „egyedül vagyunk Európában" gondolat, ami a magyar elit egyes tagjai között kiváltotta a nyugatellenes orientációt, és irreális szövetségek, távoli népekkel való szövetkezések délibábját idézte. *„A magyar nemzet a múltban és a jelenben egyaránt a nyugati és keleti világot elválasztó határzónán élvén, külpolitikájában ezer év óta ugyanazzal a nagy problémával, a keleti és nyugati erők egyensúlyozásának, a köztük való biztonságos elhelyezkedésnek nehéz kérdésével áll szemben."*[77] Hóman szerint Szent István kora a magyar külpolitika egyedülálló korszaka volt, mert ekkor értek be az egy évszázada tartó nyugati orientáció gyümölcsei, a *„nemzet ekkor lett szerves és elválaszthatatlan tagjává a nyugati latin–germán kultúrközösségnek"*.[78] A 19. század folyamán a Monarchia diplomáciája nem ismerte fel a keleti, orosz veszedelem jelentőségét. Hóman úgy vélte, hogy Andrássy Gyula külügyminiszter[79] a német–magyar–osztrák szövetséget létrehozva tulajdonképpen *„a keleti veszedelem idején mindig bevált régi magyar defenzív külpolitikai koncepciót hívta életre."*[80] A világháborúban ez a koncepció azonban csődöt mondott az olaszok kilépése és a nem várt erők megmozdulása miatt, így a Kelet került ki győztesen a küzdelemből. Hóman 1931-ben a keleti szláv veszedelemre, a kommunisták által irányított Szovjetunióra hívta fel a figyelmet, ami *„félelmetes mementóként hirdetik Kelet hatalmát és eljövendő uralmát"*.[81] Gondolatmenetét tovább folytatva fegyverbarátokat keresett, és feltette a kérdést: Kik legyenek ezek? *„A historikus nem döntheti el, de rámutathat azokra a történelmi koncepciókra, melyek hajdan, hasonló kritikus helyzetben helyesnek bizonyultak."*[82]

Hóman szerint, Magyarország ezer éves történetét vizsgálva négy történeti-külpolitikai koncepciót lehet kiemelni, amelyek a kritikus helyzetben helyesnek bizonyultak. A keleti orientációnak egyik módja a 12. századi Magyar Királyságban, illetve a 18. századi Erdélyben követhető nyomon. A keleti kapcsolat példája azonban, az orosz hatalommal vagy annak bármely exponensével kötött szövetség természetellenes és tör-

73 A „labanc" és a „kuruc" szemlélet a magyarságot a 17. század óta megosztó szembenállás. A magyar Szent Korona országainak teljes függetlenségéért harcoló kurucok, illetve a magyarok megmaradását a Habsburg Birodalom keretei között, a belpolitikai önállóság fenntartását kívánó labancok. Ez az úgynevezett 48-asok és 67-esek közötti vita kiindulópontja is. Vö. **Ujváry Gábor**: „Gyötör a gondolat, hogy nem dolgoztam eleget". Angyal Dávid a nevelő, a könyvtáros, a tudós-tanár és az intézet igazgató. In.: A konzervatív kortárs. Tanulmányok Angyal Dávidról...96–191. o.

74 ***Hóman Bálint*** (1885–1951) történész, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja. Az Országos Széchenyi Könyvtár igazgatója, a Nemzeti Múzeum főigazgatója, elnöke. 1932. október 1. és 1942. július 3. között vallás- és közoktatási miniszter volt. 1946-ban életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték. Cukorbetegként a váci börtönben érte a halál.

75 Vö. **Ujváry Gábor**: A harmincharmadik nemzedék...különösen a Barátból ellenség című fejezetet (351–379. o.).

76 **Hóman Bálint**: Külpolitikai irányok a magyar történetben. In.: *Budapesti Szemle*, 1931, 221. kötet, 1-13.o

77 Uo. 2. o.

78 Uo. 5. o.

79 ***Andrássy Gyula*** (1823–1890) az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztere volt 1871–1879 között.

80 **Hóman Bálint**: Külpolitikai irányok a magyar történetben...12. o.

81 Uo. 12. o.

82 Uo. 12. o.

ténetietlen, a másik, úgynevezett „turáni" orientációnak viszont a mai erőviszonyok mellett kevesebb reálpolitikai értéke van, mint bármikor történelmünk folyamán – állapította meg Hóman. Japántól a Balkánig felismerni vélt rokonokkal való szorosabb érintkezésre, szimpátiára politikát építeni nem lehet – mondta. *„Az epizódszerűen feltűnő, s mindig irreálisnak, a kétségbeesés politikájának bizonyult keleti orientációval szemben történetünk két reálpolitikai értékű, nyugati irányú orientációt termelt ki."*[83] A nyugati kultúrközösség keleti határzónájában élő népeket egyesítő széles front stratégiája, a lengyel–magyar–horvát–olasz szövetség, amely a német hatalommal szemben defenzív és Kelet felé expanzív politika volt. A német és az olasz hatalommal kötött szövetségnek keleti irányban a koncepciója defenzív, s ez tulajdonképpen a mély front stratégiája, amelyben a mai bolgár és török hatalom is helyet találhat. *„A történész kénytelen annak megállapításával megelégedni, hogy [...] a német–olasz orientáció nagy keleti veszedelem esetén bizonyult egyedül célravezető megoldásnak."*[84] A történetíró Hóman tehát 1931-ben megjelent tanulmányában a magyar külpolitika számára Berlin és Róma szövetségét javasolta.

A magyar értelmiség egy jelentős része kitartott a kurucos Habsburg-ellenesség mellett, de Szekfű a korábban már említett *A magyar államéletrajza* című művében és Hómannak a fentiekben bemutatott munkájában kifejtetett közös magyar–német és közép-európai sorsközösségét a magyar történészek jelentős része elfogadta. Ezt a felfogást népszerűsítette a két világháború közötti időszakban a nemzeti tudománnyá előrelépő magyar történetírás legnagyobb szintézise a Hóman Bálint és Szekfű Gyula által írt *Magyar Történet* című munka. A közkeletűen csak „Hóman–Szekfű-nek" nevezett nagy összefoglaló munka első kiadásában (1928–1934) nyolc, majd a másodikban (1935–1939) öt kötetben jelent meg, és ezt 1942-ig további öt kiadás követette.[85]

83 Uo. 13. o.

84 Uo. 13. o.

85 A Hóman–Szekfű összesen huszonötezer példányban fogyott el, ami egy ilyen jellegű munka esetében mindenképpen nagy sikert jelentett.

A *Magyar történet* című szintézis volt hivatva kifejezni az akkori magyar történettudomány szemléletét, és bemutatni annak legújabb eredményeit. Az Előszóban a szerzőpáros kijelentette, hogy a korábbi korok tudósgárdája által írt művek nagy haladást és eredményt jelentettek a maguk korában, mégis akkorra mind elavultak, és így egy elmúlt korszak történelemszemléletének, tudományos törekvésének emlékei. A 19. század utolsó évtizedeinek politikai és közjogtörténeti érdeklődése helyett a szerzők a társadalmi, gazdasági és szellemtörténeti problémák felé fordultak, illetve a politikai és alkotmányjogi kérdéseket is más vonatkozásban tárgyalták. A szerzőpáros fontos alapelve volt a Kárpát-medencében élő nemzetiségiek történetének vizsgálata. De mindezt a magyar nép politikai és kulturális fennhatósága alatt értelmezték, mert mint írták *„ma, a nemzetiségi elv ürügye alatt végrehajtott országcsonkítás korában nincs égetőbb problémánk, mint a magyar fajnak a többi nemzetiséggel való együttélése a magyar állam keretében. Trianon nyomorában megedzett szemünkkel ma semmit sem keresünk annyira, mint a nemzetiségi kérdés történeti előzményeit. Hiszen* ***a magyar nép politikai és kulturális szupremáciájának*** *[kiemelés S.J.] mértékét sem tudjuk azon viszonylatok ismerete nélkül megállapítani, melyekben a hazai nemzetiségiek – tótok, németek, oláhok, szerbek, horvátok, rutének – voltak a magyarsággal szemben."*[86]

A szintézis másik tétele a magyar–német sorközösség bizonyítása volt. Véleményük szerint a magyar történelmet négyszáz év óta domináló osztrák kérdésnek megvolt a mindenkori pártpolitikai aktualitása, ami lehetetlenné tette a tárgyilagos történeti kezelését. Így lehetőség van és szükséges is egyben Magyarország viszonyát a Habsburg-házhoz újratárgyalni és új megközelítésből az olvasók elé tárni – írták.

A szerzőpáros koncepciója volt, hogy a művelődéstörténeti vagy másképp fogalmazva a szellemtörténeti módszert részesítették előnyben, mert ez – véleményük szerint – nem állít korlátokat egyes rész-

86 **Hóman Bálint–Szekfű Gyula**: Magyar Történet. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1935, I. kötet, 8. o.

letfejlődési folyamatok elé, hanem az egész történetet, mint egyetlen szerves egészként fogja fel. *„Az emberi élet története nem egyéb, mint az emberi lélek története, így tanítja ezt a modern történettudomány. És a magyar történet nem egyéb, mint a magyar lélek története, azoknak a formáknak a leírása, melyekben a magyar lélek évezredek óta jelentkezik, azoknak a hatásoknak leírása, melyeket a magyarság aktivitása hozott létre s ezzel az emberiség történetében minden mástól különböző, új színt, új formát képvisel."*[87] A szerzőpáros a történelmet szellemtörténeti megközelítésben vizsgálva úgy vélte tehát, hogy a magyarság az emberiség történetében teljesen egyedülálló, új formát képvisel.

Az ötödik kötetben Szekfű Gyula a nemzetiségi kérdésről és az első világháborúhoz vezető útról értekezett. Véleménye szerint az 1868. évi nemzetiségi törvény elmaradt az akkori európai hatalmi ideáltól. Eötvös József[88] annak ellenére támogatta az anyanyelv használatát, hogy látta a nemzetiségi elv fogja Európa államait szétrombolni. Deák Ferenc[89] és a magyar törvény alkotói az uralkodó nemzet kizárólagosságát távolról sem hangsúlyozták annyira, mint Európa más államaiban szokásos volt, hiszen Deák és Eötvös a modern kisebbségi gondolatot képviselte – állította Szekfű. A nemzetiségi törvény nem volt megfelelő sem a nem-magyaroknak, sem a magyaroknak. A szerző az egyik fő hibát abban látta, hogy a magyar vezetők semmit nem tettek a magyar nemzetállam kialakítása érdekében. A szlovák és a horvát nép a határon túl nem tudott hová tekinteni, az pedig, hogy az áldozataivá lettek a cseh és a délszláv törekvéseknek a magyar politikusok hibáiként rótta fel. Tisza Kálmán[90] bezárt három szlovák anyanyelvű középiskolát (Znióváralján, Nagyrőcén, Túrócszentmártonban) és az utóbbiban feloszlatta a szlovák

87 **Hóman Bálint–Szekfű Gyula**: Magyar Történet...I. kötet, 10. o.

88 ***Eötvös József*** (1813–1971) író, politikus. 1839-től az MTA rendes tagja, 1866-tól az MTA elnöke volt. Az osztrák–magyar kiegyezésben fontos szerepet játszott. 1867–1871 között vallás- és közoktatási miniszter volt.

89 ***Deák Ferenc*** (1803–1876) politikus. Az 1865. április 16-án kelt Húsvéti cikkével lehetőséget teremtett az osztrák–magyar kiegyezésre.

90 ***Tisza Kálmán*** (1830–1902) az Osztrák–Magyar Monarchiában a Magyar Királyság belügyminisztere 1875 márciusa és októbere között, majd miniszterelnöke volt 18[illegible]–1890 között.

irodalmi egyesületet, a Maticát.[91] Szekfű szerint mindez politikai rövidlátás volt. A Monarchia tipikusan balkáni ősellensége, a szerbek soha nem adták fel az illír koncepciójukat a nagyszerb állam létrehozására és így a Monarchia külpolitikai története egybefonódott a szerbek által okozott zavarokkal és ezek lecsillapításával. A szerb politika nem mondott le Boszniáról és Horvátországról, ami a történelmi Magyarország katasztrófáját okozta – írta Szekfű. Erdély viszonylatában ugyanazok a folyamatok zajlottak, mint a szlovák és horvát esetben. *„Valóban, amikor egész Európa a Nemzeti Erőszakot alkalmazta, mi erre gyengék voltunk,* ***mi csak az erőszak látszatát keltettük fel. Ez volt igazában nagy hibájuk*** *[kiemelés S.J.] a kiegyezési kor nemzedékének."*[92] Szekfű tehát a nemzetállam építése és megszilárdítása érdekében elfogadhatónak tartotta a nemzetiségiekkel szemben is a kemény kéz politikáját. Legfőbb hibának éppen ennek elmaradását tartotta. Az első világháború kirobbanásakor nem volt Magyarországon nemzeti társadalom, az állam hatalmi szervezetét egy kisebbség mozgatta, ami elmulasztotta a szélesebb rétegek nemzeti megszervezését.

Ferenc Ferdinánd[93] a dinasztia jövőjét féltette, akkor, amikor a magyarságot megfosztotta vezető szerepétől a Lajtától Keletre. A magyarság ellen pedig a nemzetiségeket sorakoztatta fel és erősítette meg, hogy biztosítsa Ausztria jövőjét – írta Szekfű. Szélesebb kitekintésben pedig úgy látta, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásában szerepe volt az első világháború végén formálódó francia véleménynek is, amely szerint a meggyengült Ausztria–Magyarország nem nyújtott

91 A szlovák Matica az Osztrák–Magyar Monarchiában hivatalosan 1863-ban alakult meg a szlovák kultúra támogatására. 1875. áprilisban Tisza Kálmán belügyminiszterként megszüntette a működését. 1919 augusztusában más, új keretek között alakult újjá a szlovák Matica.

92 **Hóman Bálint–Szekfű Gyula**: Magyar Történet. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1939, V. kötet, 582. o.

93 ***Ferenc Ferdinánd*** (1863–1914) az Osztrák–Magyar Monarchia trónörököse volt 1896-tól. Bécsben a Belvedere kastélyban 1908-ban tanácsadó testületet, úgynevezett „katonai hivatalt" alakított, amelynek Alexandre Brosch von Aarenau (1870–1914) vezetésével tagjai voltak Alexandru Vaida-Voievod (1872–1950) román, Milan Hodža (1878–1944) cseh politikusok, illetve Theobald Czernin cseh arisztokrata. Ferenc Ferdinándot és feleségét Szarajevóban 1914. június 28-án Gavrilo Princip (1894–1918) megölte. Ez volt az első világháború közvetlen kiváltó oka.

már olyan biztonságot Franciaország esetleges szövetségeseként Németországgal szemben, mint Metternich[94] idejében.

Szekfű a *Magyar Történet* zárszavaként irányt is mutatott: a nagy feladat a *„nemzet valóságos megszervezése, az amit a kiegyezés korszaka elmulasztott, öntudatos, politikailag ítélőképes, anyagilag biztosított társadalommá alakítani népünk atomjait."* [95]

A békedelegáció vezetőjének, Apponyi Albertnek[96] a visszaemlékezése *Élmények és emlékek* címmel jelent meg *(Atheneaum Irodalmi és Nyomdai Rt. Kiadása, Budapest, 1933 (263 o.)*, aminek ugyan egyetlen fejezete szól a trianoni békeszerződés körülményeiről[97], mégis fontos személyes benyomásokat tudhatunk meg a Párizs és környékén zajló eseményekről. Például a magyar delegáció munkakörülményeiről, szállásáról, a győztesek képviselőivel folytatott megbeszélésekről. Itt olvashatunk arról a legendáról, hogy Apponyi Albert három nyelven adta elő bemutatkozó beszédét Párizsban a nagyhatalmak képviselői előtt.[98]

A harmincas évek elején jelent meg a *Bethlen István gróf beszédei és írásai. Genius Könyvkiadó Rt. Kiadása, Budapest, 1933, I–II. (368 o. és*

94 *Klemens Wenzel von Metternich* (1773–1859) osztrák diplomata, államférfi. A napóleoni háborúk után a bécsi kongresszuson a Habsburg Birodalmat képviselte, és alapvető befolyással volt a Birodalom külpolitikájára. Kancellári tevékenységének az 1848-as forradalmi hullám vetett véget. Megítélése a magyar történetírásban ellentmondásos volt. Azonban kétség kívül az európai diplomácia egyik kiemelkedő alakjának tekinthető.

95 **Hóman Bálint–Szekfű Gyula**: Magyar Történet...V. kötet, 604. o.

96 *Apponyi Albert* (1846–1933) a 48-as Párt vezetője volt 1914-től. A Károlyi Mihály nevével fémjelzett rendszerben nem vállalt szerepet, a Tanácsköztársaság alatt elhagyta az országot. 1919. novemberben részt vett Sir George Clerkkal, az antant katonai megbízottjával folytatott tárgyalásokon. A Horthy-korszakban a legitimisták egyik meghatározó alakja, a Magyar Külügyi Társaság alapító tagja volt.

97 **Apponyi Albert**: Élmények és emlékek...VII. fejezet. Hogyan kötötték meg a békét a világháború után. 206–232. o.

98 1920. január 16-án Apponyi Albert beszédét franciául adta elő és ennek rövid összefoglalását adta angolul, majd olaszul szólt néhány mondatot. Vö. **Ablonczy Balázs**: Trianon-legendák. In.: Mítoszok, legendák és tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Szerkesztette **Romsics Ignác**. Osiris Kiadó, 2005, 136–137. o. Újabban **Ablonczy Balázs**: Trianon-legendák, Budapest, Jaffa Kiadó, 2010, 45–57. o.

380 o.)[99] című munka. A beszédek és írások a miniszterelnök lemondása után, két évvel láttak napvilágot. A válogatást azért adja közre – jelentette ki Bethlen István –, mert beszédeiben azon gondolatai vannak kifejtve, amelyek Magyarország bel- és külpolitikája szempontjából a legfontosabbak, illetve megfelelően reprezentálják egységes politikai nézetét. Abból indult ki, hogy *„A magyar politikai gondolkodás abból a rettenetes ájulásból, amelybe a világháború katasztrófája és a trianoni csapás folytán esett, csak most kezd apránként felocsúdni. [...] A nemzet iránytűt keres."*[100]

Úgy vélte, a helyes irányt a múlt tapasztalatai alapján lehet megmutatni, ezért a gyűjtemény első kötetének első része azokból a háború előtt elhangzott beszédeiből ad válogatást, amelyek a nemzetiségi kérdést, illetve Erdély ügyeit érintették. A volt miniszterelnök úgy vélte, a külpolitikai horizont már a század elején meglehetősen sötét volt, s már ekkor láthatóak voltak azok a vészjelek, amelyek nagy leszámolást jósoltak a nemzetiségi kérdés terén. Mint írta, koncentrikus támadás indult a Monarchia és Magyarország ellen, de a többfrontos agresszióval szemben Bécs és Budapest nem fogott össze, hanem éppen ellenkezőleg, összeütközésbe került egymással. Trianon miatt a vádlottak padján kellene ülnie a világháború előtti ellenzéknek is, mert *„a történelem nem fogja felmenteni a magyar ellenzéket a vád alól, hogy 1914 előtt helytelenül ítélte meg a nemzet igazi életszükségleteit és helytelenül ítélte meg a világesemények folyását"*[101], s Bethlen szerint további oka a trianoni katasztrófának, hogy *„úgy állunk a világ előtt, mint a népek elnyomói, akiket csak a kiérdemelt büntetés ért utol"*.[102] Mindezért a jelen feladata: *„a nemzet végleg el fog pusztulni, ha nem képes uralmát az olyan területekre is újból kiterjeszteni, amelyek nélkül biztosított önálló léte és fennmaradása el nem képzelhető"*.[103] 1933-ban tehát a nemzeti ka-

99 Vö. **Péteri Loránt**: Bethlen István. In.: Trianon és magyar politikai gondolkodás 1920–1953...31–50. o.

100 **Bethlen István gróf** beszédei és írásai... I. kötet, 7. o.

101 Uo. 10. o.

102 Uo. 11. o.

103 Uo. 12. o.

tasztrófa csak úgy kerülhető el, ha sor kerül – egy Bethlen által itt nem részletezett – revízióra, illetve a *„nemzet uralmának újból kiterjesztésére"*, amelyre azonban nem javasolt eszközöket. Felhívta a figyelmet a „szláv veszélyre", amit összekötött Moszkvával, illetve véleménye szerint Magyarországnak nem szabad sem a német nemzetiszocializmus, sem a „másik oldalra" állni, hanem a kettő között kell valamiféleképpen elhelyezkedni.

Az első kötet második részét a háborút és Trianont követő időszak beszédei adják. A válogatás érinti Bethlen szemszögéből Magyarország politikai életének fontosabb eseményeit, így a királykérdést, a legitimizmust és IV. Károly visszatérési kísérleteit[104], a soproni népszavazást[105], illetve olvashatjuk a beszámolóját 1923-ból a Jóvátételi Bizottság döntéséről és a külföldi kölcsön előkészítéséről.[106]

A második kötetben szereplő beszédek arról informálnak bennünket, hogyan látta-láttatta Bethlen István a frankügyet[107], az olasz–magyar szerződést, Magyarország hivatását a Duna-medencében (Zalaegerszegen 1927. május 27-én elmondott beszéde), a Paléologue-ügyet[108],

104 IV. Károly kétszer próbált visszatérni a magyar trónra 1921. március 21. és április 5., illetve 1921. október 20–24. között.

105 A trianoni békeszerződés után a magyar külpolitika első, kisebb sikerének az 1921. december 14–16. között zajló soproni népszavazás tekinthető.

106 A Bethlen-kormány 1923-ban kezdeményezte az úgynevezett népszövetségi kölcsön felvételét a Nemzetek Szövetségében.

107 A frankhamisítási tervet 1923 nyarán dolgozták ki Windischgrätz Lajos (1882–1968) főherceg és Nádosy Imre (1872–1935) országos rendőrfőkapitány iránymutatásával, 1925. december 14-én Jankovich Arisztid (1876–?) nyugalmazott ezredes a magyar Külügyminisztérium futárlevelével Hágába érkezett tíz millió frankot tartalmazó csomaggal. Ugyanaznap az első ezerfrankos beváltásakor lelepleződött. A frankhamisítási-ügy nemzetközi botrányt okozott, és francia nyomozók érkeztek Budapestre. A magyar kormányt kompromittálta a frankhamisítás, amelynek nagyobb hullámai 1927 elejére múltak el. 1926-ban Windischgrätz Lajost négy, Nádosy Imrét három és fél év fogházra ítélték.

108 1920 elején a francia külpolitika – irányítói által Alexandre Millerand (1859–1943) miniszterelnök és külügyminiszter, valamint Maurice Paléologue (1859–1944) a francia külügyminisztérium vezértitkára – közeledett Magyarországhoz. A francia közép-európai gazdasági, politikai behatolást a létrehozandó magyar–lengyel–román háromszögre építették volna. A Schneider–Creusot francia tőkéscsoport akarta megszerezni a magyar vasúthálózat feletti ellenőrzést, illetve francia tőkével valósult volna meg a csepeli kereskedelemi kikötő építése is. A magyar külügyek irányítói pedig a békefeltételek jelentős módosításában bíztak. 1920. márciusban kezdődtek meg a tárgyalások Maurice Paléologue és a magyar megbízott Halmos Károly között. A francia–magyar megbeszélések újabb lendületet vettek a francia támogatást élvező Lengyelország és Szovjet-Oroszország közötti háború következtében. Ez ügyben folytatott magyar–francia egyeztetéseknek a békeszerződés végleges szövegének átvétele (1920. május elején) vetett véget.

a Rothermere-akciót[109] és minderről a kormány álláspontját, a Briand–Kellogg Paktumot[110], a trianoni szerződés kötelezettségeinek törvénybe iktatását, a gazdasági világválságot, illetve a kormány lemondását és a Károlyi-kormány feladatait.

A korábban már említett Horváth Jenő a harmincas évek végén megjelent munkájában megvizsgálta az első világháború okait. *A magyar kérdés a XX. században. Felelősség a világháborúért és a békeszerződésért. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet Rt., Budapest, 1939 (453 o.)* című kötet összekapcsolta Magyarország háborús felelősségét a trianoni békeszerződés büntetésével. Horváth munkájában úgy tűnik, azt kívánta bizonyítani, hogy az országot ért vádak a háború kirobbantásában hamisak, így a trianoni végzések nem megalapozottak. Az országot ért vélt és valós megaláztatások a budapesti kormány állítólagos háborús felelősségéből adódnak: *„Lloyd-George[111] volt angol miniszterelnöknek az a kijelentése, miszerint a háborús bűnösség vádjának megdőltével a rájuk épített szerződések is megdőlnek (1921. március 3.), azt a feltevést engedik meg, hogy a háborús felelősség megállapítása egyben a békeszerződések megdönté-*

109 Harold Sidney Rothermere lord (1868–1940) a *Daily Mail* című angol lap tulajdonosa 1927. június 21-én tette közzé cikkét *„Magyarország helye a nap alatt"* címmel. Azt hangsúlyozta, hogy Közép-Európa biztonságát csak egy erős Magyarország biztosíthatja, ezért szükséges a trianoni határok revíziója. Lord Rothermere állást foglalt mintegy két millió lakosságú rész visszacsatolása mellett. A cikk hatására alakult meg 1927-ben a Magyar Revíziós Liga, amelynek célja volt, hogy propagálja a trianoni határok revízióját.

110 Aristide Briand (1862–1932) francia külügyminiszter kérte az Amerikai Egyesült Államokat, hogy garantálja Franciaország határainak a sérthetetlenségét. 1928 áprilisában Frank B. Kellogg (1856–1937) amerikai külügyminiszter azt javasolta, hogy hozzanak létre egy olyan szerződést, amelyben a csatlakozó államok lemondanak a háborúról. A Briand–Kellogg Paktum szerint az aláírók (Németország, USA, Belgium, Franciaország, Nagy-Britannia, Írország, India, Olaszország, Japán, Lengyelország, Csehszlovákia) lemondanak a háborúról mint a politika egyik eszközéről a békés, barátságos viszony állandósítása érdekében. A szerződést 1928. augusztus 27-én írták alá. 1929 végéig összesen 54 kormány csatlakozott a Paktumhoz.

111 ***David Lloyd George*** (1863–1945) brit liberális politikus. 1916–1922 között miniszterelnök. A békekonferencián Nagy-Britannia képviselője volt.

séhez, vagy azoknak megfelelő módosításához és arányosításához, tehát Magyarország esetében a trianoni rendelkezés új megvizsgálásához vezethet".[112] Horváth szerint, a vád felállítása két iratban, a békeszerződés 109. cikkelyében[113], illetve az 1920. május 6-án kelt és Alexandre Millerand[114] francia miniszterelnök által ellenjegyzet levében olvasható. Ezek szükségessé tették – írta – a megvádolt kormányok védekezését. A bűnbakot Ferenc Ferdinándban vélté felfedezni, aki *„feltűnő rosszindulatot árult el a magyar nemzet iránt, amelyet most a nemmagyar nemzetiségek közreműködésével, fegyveres úton akart tervének elfogadására kényszeríteni"*[115].

Horvát Jenő véleménye szerint az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának további oka Bosznia–Hercegovina annektálásában keresendő, amikor az osztrák centralisták (német színezetű dunai birodalom tervével) a dualista rendszer fennmaradása ellen kardoskodtak, illetve az oroszok támadást indítottak a Monarchia ellen. Szerinte a háború kirobbantásának magyar felelőssége cáfolható Tisza István irataival, hiszen ő a támadás megindítása ellen kardoskodott. A szerző úgy véli – személyeskedéstől nem mentesen –, hogy a trianoni és a saint-germaini békék megalkotásában nagy szerep jutott André Tardieu-nek[116], aki a *„párizsi orosz nagykövet embere volt"*. Horváth kiemelte, hogy

112 **Horváth Jenő**: A magyar kérdés a XX. században...9. o. Vö. **uő.**: A békeszerződések létrejötte és elmúlása. In.: A Magyar Élet Pártja lillafüredi külpolitikai szemináriumának előadásai. Csizmazia Kálmán Könyvnyomtató, Budapest, 1943, 67–78. o.

113 A trianoni békeszerződés 109. cikke szerint *„Minden tisztnek hivatásos tisztnek kell lennie. Azoknak a jelenleg szolgáló tiszteknek, akik a hadseregben megmaradnak, kötelezniük kell magukat arra, hogy legalább 40 éves korukig szolgálnak."*

114 *Alexandre Millerand* (1859–1943) Franciaország miniszterelnöke 1920. január és 1920. szeptember között, illetve köztársasági elnöke volt 1920. szeptember és 1924. június között. Az ő hivatali ideje alatt írta alá a magyar fél a trianoni békeszerződést. A békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa 1920. május 6-án a magyar békeszerződést végelegesnek nyilvánította. A magyar félnek eljuttatott békefeltételek mellé brit kezdeményezésre került csatolásra a békekonferencia elnöke, a francia Alexandre Millerand által ellenjegyzett levél, amely szerint *„a helyszínen megejtett vizsgálat esetleg szükségessé fogja tenni, hogy egyes helyeken a szerződésben megállapított határt áthelyezzék"*. A Millerand-levél és az ekkor még tartó magyar–francia tárgyalások a magyar félben a jelentős határmódosítások illúzióját keltették.

115 **Horváth Jenő**: A magyar kérdés a XX. században...14. o.

116 *André Tardieu* (1876–1945) francia újságíró, politikus, majd miniszterelnök. Az első világháborút lezáró párizsi békekonferencia több bizottságának a tagja, elnöke volt. Georges Clemenceau francia miniszterelnök bizalmasa. Miniszterelnök volt 1929. november–1930. február között, majd ismét 1930. március–1930. december és 1932. február–1932. december között.

Tardieu, igaz közvetítő útján, de igen jó kapcsolatban volt Woodrow Wilsonnal[117], a közvetítő viszont Georges Clemenceau[118] főügynöke volt, aki mögött a felosztásban érdekeltek hada állt. A magyar haderő felbomlását véleménye szerint, két tényező okozta, az egyik a legfelsőbb hadvezetőség (osztrák) sorozatos hibái, amire a magyar kormány többször figyelmeztetett, a másik a magyarországi forradalmi mozgalmak bomlasztó ereje. Trianon tehát, olyan bűnökért büntetett, amelyeket a magyarok el sem követtek, az igazi bűnösök Washingtonban, Párizsban, Bécsben, Prágában, Bukarestben, Belgrádban és Moszkvában keresendők, állítja Horváth Jenő 1939 végén, amikor már Németország lerohanta Lengyelországot.

Hóman Bálint vallás- és közoktatási miniszterként a *Német–magyar sorsközösség* című előadását 1940 decemberében adta elő először Bécsben, majd Berlinben a Német–Magyar Társaság ünnepi ülésén. A szöveg 1941-ben jelent meg nyomtatásban a Magyar–Német Társaság kiadványában.[119] Hóman ebben a tanulmányában részletesen kifejtette a *Külpolitikai irányok a magyar történetben* korábban megfogalmazott külpolitikai koncepciójának történelmi előzményeit. Véleménye szerint, a történelem tanulsága, hogy *„mindig voltak és ma is vannak szervezkedésre képtelen, kezdetleges népek, sőt fajok".*[120] A népszervező és államalapító germánság legjellegzetesebb és történeti népe a német nép, amely mellett ugyancsak népszervező és államalapító törökségnek finn és a török népelemekkel gyarapodott nyugati ága a magyar nép volt – állapította meg Hóman. Magyarország három, de néha négy hatalom közé ékelve és azok egyikével meg kellett barátkoznia. Ezt *„az állandó barátot a magyarság nyugaton kereste és találta meg"*. Az ide-

117 *Thomas Woodrow Wilson* (1856–1924) az Amerikai Egyesült Államok 28. elnöke volt 1913 és 1921 között. A nevéhez fűződik a 14 pont, amely kimondta, hogy Ausztria–Magyarország népei részére *„meg kell adni az önálló fejlődés legszabadabb lehetőségét"*.

118 *Georges Clemenceau* (1841–1929) francia politikus. Franciaország miniszterelnöke 1917. november–1920. január között. A párizsi békekonferencia egyik meghatározó alakja volt.

119 **Hóman Bálint**: Német–magyar sorsközösség. In.: A Magyar–Német Társaság Kiadványai. Szerkeszti **Kibédi Varga Sándor**. Budapest, 1941, 4. szám (21 o.).

120 **Hóman Bálint:** Német–magyar sorsközösség...3. o.

gen kultúrák találkozása először mindig ellenségeskedéshez vezet, ez az érintkezés azonban barátsággá alakulhat. *„Így alakultak a magyarok érintkezései is nyugati német és olasz szomszédaikkal."*[121] Hóman szerint a történelmi tények sora bizonyítja, hogy a német–magyar érintkezés ezer év óta a politikai sorközösség és kölcsönös egymásrautaltsága mellett a művelődési és gazdasági érdekközösség szellemében alakult. A 19. század folyamán a Habsburg Birodalom keretén belül a dualista államberendezkedésig a magyarság harca nem a németség és a magyarság harca volt, hanem az idejétmúlt dinasztikus politikai rendszernek a küzdelme az öntudatra ébredt magyarsággal. *„"Az elnyomó német" és a „rebellis magyar" képzete, a katolikus udvar és a magyar protestánsok ellentétének tudatával együtt, e harcok nyomán gyökeresedett meg."*[122] A magyarság pedig az udvar politikájával szemben Itáliában és Németországban keresett szövetségeseket. Így tehát a német–magyar barátság évszázados folyamat eredménye és élő valóság. Magyarország pedig a németség védőbástyája a keleti erőkkel vívott közös küzdelemben – állapította meg Hóman előadásban 1940-ben, illetve nyomtatásban 1941-ben, amikor már a német diplomácia segítségével az első és második bécsi döntések értelmében a Magyar Királysághoz került a Felvidék és Erdély egy része, illetve a magyar honvédség bevonult Kárpátaljára.

Baráth Tibor[123] *Magyar történet* című kötetének második kiadása 1941-ben látott napvilágot.[124] Először 1933-ban a *Debreceni Szemle* hasábjain fejtette ki a Szent István-i Magyarország feltámasztásának igényét.[125] Álláspontja szerint a Kárpát-medencében csak a központi területet elfoglaló nép alakíthat államot. Azonban ha ez a terület, különböző népek kezében van, akkor a térség instabillá válik. A közép-európai stabilitás létrehozása érdekében a Kárpát-medencében csak egy állam létezhet, amelyet Baráth vélhetően Ottlik László[126] „Új Hungária" koncepciója[127] mintájára föderális alapon képzelt el.

Baráth *Magyar történetében* igyekezett bizonyítani Magyarország történeti jogát a Kárpát-medence feletti uralomra. A nép-nemzet-állam hármasság nyomon követésével, illetve geopolitikai érvekkel igyekezett alátámasztani, hogy a Kárpát-medencében államalapításra és az állam fenntartására egyedül a magyar nép alkalmas.[128] *„Ez az első nagyközönségnek szánt munka, amely a keresztény nemzeti és szociális szemszögéből veszi vizsgálat alá a múltat"*[129] – írta Baráth könyvéről a *Magyar Futár*[130] című nemzetiszocialista lap. Az Árpádok-korában tekintélyuralomról, parancsuralomról szólt, a középkorban néptalajról és nemzetállamról beszélt, a magyar felvilágosodás korában hungarizmust emlegetett. *„Állítom, hogy a romantika korában a németes nemzetfogalommal kapcsolatban a népiség a politikai gondolkodás középpontjába emelkedett és végül a megnagyobbodott Magyarországgal kapcsolatban új hungarizmusról beszélek."*[131] – kommentálta Baráth a kötetét. A szerző a kortárs szakirodalmak akkortájt korszerű kifejezéseit vette át, azonban azokat időtlenített fogalmakként használta. Az őt ért kritikákra válaszul

121 Uo. 9. o.

122 Uo. 15. o.

123 *Baráth Tibor* (1906–1992) történész. Tanulmányait Budapesten, Bécsben és Párizsban végezte. 1934-ben a Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselője lett, majd a párizsi magyar intézetben kapott állást. 1940-től a kolozsvári egyetemen a magyar történelem tanára, a turanisták és a fajvédők egyik teoretikusa. 1944–1945 között a Vallás- és Közoktatási Minisztérium egyetemi ügyosztályának a vezetője. 1946–1952 között az észak-franciaországi ipartanács dokumentációs osztályát vezette. 1952 után Kanadában élt, ahol a sumér–magyar „rokonság" mítoszát dolgozta ki.

124 **Baráth Tibor**: Magyar történet. Ferenc József Tudományegyetem Történeti Intézete Kiadása, Kolozsvár, 1941 (235 o.).

125 **Baráth Tibor**: A Duna középső medencéjének állameszménye. In.: *Debreceni Szemle*, 1933, 5. szám, 187–197. o.

126 *Ottlik László* (1895–1945) a közigazgatásban dolgozott, majd 1927-től egyetemi magántanár volt. A magyar konzervativizmus képviselője. Több könyvet publikált, illetve számos esszéje jelent meg a *Magyar Szemlében*.

127 **Ottlik László**: „Új Hungária" és „Keleti Svájc" In.: Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986, I. kötet, 170–182. o.

128 Az elmondottakat vö. **Paksa Rudolf**: A történetírás mint propaganda. Baráth Tibor útja a szaktörténetírástól a mítoszgyártásig. In.: *Kommentár*, 2006, 5. szám, 69–73. o.

129 A *Magyar Futár* 1941. szeptember 18-dikán megjelent cikkét idézi Baráth Tibor: Magyar történet...232. o.

130 A *Magyar Futár* 1941–1944 között került kiadásra a nemzetiszocialista Rajniss Ferenc (1893–1946) tulajdonos szerkesztése alatt.

131 **Baráth Tibor**: Magyar történet...232. o.

Baráth a második kiadáshoz készített függelékben megadta, mely jeles tudósok (többek között Szekfű Gyula, Hóman Bálint, Mályusz Elemér,[132] Kniezsa István[133], Váczy Péter[134], Deér József[135]) munkáiból vette át az egyes kifejezéseket. Így Baráth nem tartotta szükségesnek, hogy a sajtóhibák és stiláris módosításokon kívül más változtatást tegyen az első és a második kiadás között.

Munkájában hangsúlyozta, hogy a honfoglaló magyar nép közvetlen megjelenése előtt a Kárpát-medencében más népek számottevően alig éltek, s ez a lakosság *„semmiféle életrevaló politikai szervezetet nem tudott felmutatni."*, majd hozzátette *„Európai érdek volt, hogy* ***Nyugat e fontos bástyáját egy katonás szellemű nép*** *[kiemelés S.J.] politikailag újra megszervezze. Erre vállalkozott a magyarság."*[136] Baráth a hatodik fejezetben 1867 és 1919 közötti Magyarország történetét taglalta és megállapította, hogy társadalmi, gazdasági és szellemi téren a liberalizmus alkotásai vitathatatlanul nagyok, azonban annak nem elhanyagolható negatívuma az, hogy a magyar nemzet társadalmi kereteit az szétzüllesztette és az erkölcsi-szellemi javait elpusztította. *„A gondozatlanul hagyott magyar társadalom pusztulásából hasznot a zsidók húztak és a nemzetiségiek, kiknek számára a kiegyezés kora a példátlan előhaladás korszaka lett."*[137] Baráth szerint Magyarország a nemzetiségiekkel kapcsolatban két elvet követett a dualista rendszerben. Egyrészt a magyar nemzetiségi politika az idegen népek népiségét mindenkor tiszteletben tartotta, másrészt az évszázados hagyományokban gyökerező elv, hogy a magyarság *„megalkuvást nem tűrő következetességgel"* ragaszkodott a magyar állameszméhez és a területi egységhez. A konfliktus pedig abból fakadt, hogy a *„nemzetiségiek nem alkalmazkodtak ehhez a második alapelvhez"*.[138]

Baráth a kötet hetedik fejezetében az utolsó húsz év (1920–1941) történetét nyíltan a nemzetiszocialista eszme alapján írta le. A gazdasági összefüggéseket taglalva kifejtette, hogy Európa középső részén létrejött egy szervesen összefüggő nagy élettér (Lebensraum), amelynek központja a Német Birodalom. A magyar vezetés pedig hű maradt Árpád vezér és a szent királyok tanításához, amikor a harmincas években megkezdődött a munkakamarák szervezése – állította Baráth. Víziója szerint az akkori politikai pártokon felépülő parlament átalakul a nemzet hivatásrendek szerint tagozódó totális szervezetté. *„A rendi alapú tekintélyállam tehát nálunk útban van és kétségtelenül egyenes vonalban kapcsolódik az ősi magyar kormányzás, az Árpádok tekintélyuralmi rendszeréhez, amelynek segítségével századokon át rend és béke uralkodott a Kárpátok medencéjében."*[139] Közép-Európában a tájszervező erő a birodalmi gondolat, ami egyben a Kárpát-medence egységét

---

132 ***Mályusz Elemér*** (1898–1989) történész, a magyar középkor kutatója. 1920-ban szerzett doktorátust, majd levéltári kutatásokat végzett Bécsben 1922-ig. Ezután nyolc évig (1930-ig) a Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL) számára dolgozott, miközben magántanári képesítést is szerzett. 1931 és 1935 között a *Századok* című folyóirat szerkesztője Domanovszky Sándorral. 1945 után az MTA Történettudományi Intézetében dolgozott 1968-ig.

133 ***Kniezsa István*** (1898–1965) nyelvész, nyelvtörténész az MTA rendes tagja. 1928-ban szerezte meg bölcsészdoktori oklevelét, majd szlavisztikai tanulmányokat folytatott Berlinben. 1930–1940 között az Országos Széchenyi Könyvtárban dolgozott. 1934-ben magántanári képesítést szerzett, és 1941-ben a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem tanított. 1941–1944 között az Erdélyi Tudományos Intézet igazgatója, majd 1949-től haláláig a budapesti egyetem szláv filológiai tanszékének a vezetője volt.

134 ***Váczy Péter*** (1904–1990) történész, 1928-ban doktorált magyar művelődéstörténetből és történelmi segédtudományokból. A Bécsi Magyar Történeti Intézetben középkori magyar történelmi kutatásokat folytatott, majd ösztöndíjasként hosszabb időt töltött Rómában és Párizsban. 1929-től a Magyar Nemzeti Múzeumban dolgozott. 1937-ben egyetemi magántanári képesítést szerzett. 1940-ben az MTA levelező tagja, majd 1940–1942 között a kolozsvári egyetem középkori tanszékének tanára. 1949-ben az MTA kizárta tagjai köréből. Az 1950-es évek elején betiltották történelmi tárgyú előadásait, s 1968-ig csak művészettörténész hallgatókat oktathatott. 1989-ben rehabilitálták és 1990-ben az MTA rendes tagjai közé választották.

135 ***Deér József*** (1905–1972) történész, az MTA rendes tagja. 1928–1930 között a Bécsi Magyar Történeti Intézet ösztöndíjasa volt, közben sikeresen doktorált. 1933-ban egyetemi magántanári képesítést szerzett, majd tanított a szegedi egyetemen. 1941–1945 között a Teleki Pál Tudományos Intézet keretében működő Magyar Történettudományi Intézet igazgatója volt. 1948-ban elhagyta az országot és Svájcban telepedett le. Bernben lett egyetemi tanár.

136 **Baráth Tibor**: Magyar történet…18. o.

137 Uo. 146. o.

138 Uo. 159. o.

139 Uo. 181. o.

is jelenti a magyar nép vezetésével és megvalósul a Pax Hungarica. Baráth szerint, a létrejövő Magyar Birodalomban minden nép szabadon ápolhatja nyelvét, szokásait és hagyományait és ezek kulturális önkormányzattal rendelkeznek. Ennek fejében a nemzetiségiektől az elvárás a magyar állam iránti *„abszolút lojalitás"*. A Baráth által kidolgozott teória a nemzetiszocialista Szálasi Ferenc[140] beszédeiben és írásaiban szinte szóról-szóra visszaköszön.[141]

A kötet végén a Függelékben megtalálható kronológia, a magyar királyok és az erdélyi fejedelmek uralkodása, a népességre vonatkozó statisztikai adatok, irodalmi tájékoztató, valamint a kötet első kiadásának az általunk is említett sajtóvisszhangja.

A Magyar Történelmi Társulat 1943. júniusi közgyűlésén Hóman Bálint megnyitó beszédében[142] fontosnak tartotta felhívni a figyelmet a történetelméleti problémákkal foglalkozó írásművek mértéktelen elszaporodására és különböző minőségű megjelenésére. Ezekben a publikációkban fajról, népről, nemzetfogalmakról, a nép és a nemzet egymáshoz való viszonyáról, illetve a nemzetiségiekről esett szó, és ezekben az

140 *Szálasi Ferenc* (1897–1946) a hungarista mozgalom és a nyilaskeresztes párt szervezője, vezetője, 1944. november és 1945. május között Nemzetvezető. Elvégezte a Ludovika Akadémiát és századosi rendfokozatot kapott. Vezérkari tisztként szolgált és 1933-tól vezérkari őrnagy. Két évvel később nyugállományba vonult, majd megalakította a Nemzeti Akarat Pártot. Szálasi Ferenc 1938 májusától 1940 szeptemberéig börtönbüntetését töltötte a szegedi Csillag Börtönben. A magyar népbíróság 1946 februárjában eljárást indított ellene az emberiség ellen elkövetett bűnök vádjával és 1946 márciusában kivégezték.

141 Az elmondottakat vö. Nagytér, élettér, vezetőnép. **Szálasi Ferenc** előadása a Nyilaskeresztes Párt–Hungarista Mozgalom pártkülügyek értekezleteinek sorozatában. Budapesten 1943. június 15–16., **Szálasi Ferenc**: Cél és követelések. Nemzet Akaratának Pártja kiadványai, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1935., Szálasi Ferenc börtönnaplója 1938–1940. Szerkesztette: **Csiffáry Tamás.** Budapest, Budapest Főváros Levéltára és a Filum Kiadása, 1997., **Karsai Elek**: Szálasi Naplója. A nyilasmozgalom a II. Világháború idején. Budapest, Kossuth Kiadó, 1978, illetve **Ungváry Krisztián**: Szálasi Ferenc. In.: Trianon és magyar politikai gondolkodás 1920–1953...117–133. o.

142 Elnöki megnyitó beszéd. A Magyar Történelmi Társulat 1943. évi június hó 10-én tartott közgyűlésén elmondta **Hóman Bálint** elnök. In.: *Századok*, 1943, 137–153. o.

írásművekben szembeszökő volt a politikai célzat. Hóman szükségesnek vélte, hogy e kérdésekben állást foglaljon. Kifogásolta egyrészt a népi történelemszemléletet hirdetőknél, hogy elhanyagolták a lelki (az érzést, a tudatot, az akaratot, az erkölcsi szemléletet) tényezőket, és a történeti fejlődésben adott művelődési tények értékelését. Egyedül a faj és a tér, a vérségi származás és a földrajzi környezet alapján próbálták a nép és a nemzet fogalmát meghatározni. Másrészt kifogásolta, hogy újra megjelent a magyar történetírásban a történelmi materializmus szemlélete is. De tisztázatlannak látta magyar viszonylatban a népnemzet fogalmát és ennek a politikai nemzethez való viszonyát is. Megállapítása szerint a német és az olasz tudomány történelmi szükségszerűségből fordult a népnemzet fogalmához, mert történetük egyetlen szintetizáló tényezője a népiség és a nyelv volt. A politikai nemzetfogalom azonban nem lehetett akadálya a népi gondolat, a népi jelenségek tudományos értékelésének. Véleménye szerint *„a trianoni korszakban a magyarság szétdarabolása után szükségképpen merült fel nálunk is a népnemzetfogalom átvételének és meghonosításának gondolata. A magyar politika és a magyar tudomány a széttagoltság állapotát átmenetinek és ideiglenesnek ítélve, mégis kitartott a területi integritás gondolatával közelebbről rokon politikai nemzet történelmi fogalma mellett."*[143]

Hóman történelemszemlélete szerint a lelki tényezők befolyásolják a természeti és gazdasági erők hatása alatt bekövetkező változásokat. Ezért mondta azt, hogy a történelmi fejlődés útját, irányát, ütemét elsősorban a népek és vezéreik lelki alkata és műveltsége határozza meg. Ez vezetett el a huszadik század elején a történelmi materializmussal elvi síkon szembehelyezkedő szellemtörténeti irány kialakulásához.

Hóman – Klebelsberghez hasonlóan – 1943. évi előadásában fontosnak tartotta megfogalmazni a hazai történettudomány helyét a magyar identitás formálásában: *„A történettudomány a mi felfogásunk szerint nemzeti tudomány."* E mellett beszédének zárómondataként felhívta a figyelmet arra is, hogy *„Óvakodjunk a történet szemléletébe napi politikai szempontokat vegyíteni."*[144]

143 Uo. 143. o.

144 Uo. 150. és 153. o.

A trianoni békeszerződés előzményeiről szóló forráskiadványok megjelentetése új lendületet kapott a harmincas évek végén. A magyar Külügyminisztérium kiadványaként jelent meg a *Papers and documents relating to the foreign relations of Hungary*[145] 1939-ben, majd hét évvel később a második kötet.[146] Csáky István külügyminiszter az első kötet bevezetőjében azzal indokolta az iratok kiadását, hogy a Külügyminisztérium fontosnak tartotta 1919 és 1920 közötti periódusra vonatkozó külügyi források, dokumentumok megjelenését. A kötetben szereplő iratok ugyan a magyar békeszerződés körülményeire vonatkoznak, de – hangsúlyozza Csáky István – ezzel nem célja *„az esetleges újabb háború megerősítése"*. A kiadó Külügyminisztérium szándéka az addig meglévő neheztelések és a meglévő ellentétek feloldása – írta Csáky a bevezetőben –, s ezért fordulnak a brit és francia nyilvánosság felé. A magyar diplomácia irányítóinak valóban nem volt célja háború kezdése, de a trianoni határok revideálása mindenképpen.

A külügyminiszter és a szerkesztők (Deák Ferenc[147] és Ujváry Dezső[148]) bevezetője francia és angol nyelven íródott, a kötetben közölt iratokat azonban csak angolra fordították le. Mindez jelzés értékűen mutatja az 1930-as években összeállított és 1939 augusztusában megjelenő első kötet legfontosabb célközönségét, az angolszász közvéleményt.

A szerkesztők olyan iratokat válogattak be a kötetbe, amelyek

145 A teljes címe: Papers and documents relating to the foreign relations of Hungary. Collected and edited by **Francis Deák** and **Dezső Ujváry**. 1919–1920 Publised by the Royal Hungarian Ministry for Foreign Affairs, Budapest, 1939, Volume I (p. 1125).

146 Papers and documents relating to the foreign relations of Hungary. Collected and edited by **Dezső Ujváry**. January to August 1921. Publised by the Royal Hungarian Ministry for Foreign Affairs, Budapest, 1946, Volume II (p. 822).

147 Érdemes megemlítenünk, hogy ***Deák Ferenc*** korábban Magyarországon nemzetközi jogász volt, a kötet szerkesztői munkálataiban viszont már a Columbia Egyetem tanáraként vett részt. 1944 januárjában pedig a State Departement különmegbízottjaként az előzetes fegyverszünetről folytatott tárgyalásokat a magyar kormány képviselőjével Wodianer Andor (1890–1964) követtel Lisszabonban. Később az amerikai hírszerzés közép-európai szakértőjeként is dolgozott.

148 ***Ujváry Dezső*** (1902–?) diplomata, aki 1944 márciusában, a német megszállás miatt lemondott állásáról és csatlakozott az úgynevezett Követi Komitéhez. A Követi Komité 1944. március 19., Magyarország német megszállása kapcsán jött létre. A magyar diplomaták egy része lemondott megbízatásáról és továbbra is a Kállay-kormány hivatalos képviselőjének tekintették magukat. Erre vonatkozóan bővebben lásd **Szilágyi Ágnes Judit–Sáringer János:** Ifj. Horthy Miklós, a kormányzó kisebbik fia. Holnap Kiadó, Budapest, 2002.

a magyar békedelegáció naplójából, a Külügyminisztérium irataiból származnak. Nagy számban tették közzé a magyar kormány külföldi misszióitól (például Párizs, Belgrád, Varsó, Bécs, Róma, sőt Koppenhága) beérkezett jelentéseket, észrevételeket és a minisztérium ezekre adott válaszait.

Az iratok a formálódó külpolitika és a diplomáciai személyzet tevékenységébe is betekintést nyújtanak. A jegyzékek, jegyzőkönyvek, emlékeztetők, táviratok révén a kötetben végigkövethető a külpolitika irányítói és a békedelegáció közötti kapcsolat. Ezen kívül felsejlik a kormány azon törekvése, hogy a békedelegáció munkájához megfelelő külföldi pilléreket találjon, s mindezeken kívül bemutatják az 1920. évi francia–magyar közeledés számos iratát. A dokumentumokat kronológia szerint rendezték, esetenként rövid kommentárral egészítették ki. Igen értékes a kötet melléklete, aminek tartalma a rövidítések jegyzéke mellett az annotált névmutató, illetve a hely- és tárgymutató. Az indexek jól hasznosíthatóak, különösen a kötetre vonatkozó tárgymutató, ami Magyarország idegen országokkal folytatott kapcsolataira is kiterjed.

A *Papers and documents* második kötete ugyan már 1943 végére elkészült, azonban a szerkesztő a Külügyminisztériumtól nem kapott engedélyt a kiadására. Magyarország német megszállása következtében erre csak 1946-ban kerülhetett sor. A szerkesztő, Ujváry Dezső reménye szerint a közölt források a hitleri Németország elítélését és Magyarország háborús szerepének csökkentését szolgálják.[149]

A munka eredeti koncepciója az volt, – írta Ujváry – hogy évről-évre bemutassák a magyar békedelegáció és a magyar kormány béketárgyalásokra és azok következményeire vonatkozó dokumentumait. Úgy tűnik, a szerkesztő célja teljes mértékben nem teljesülhetett, valószínűleg a háborús események miatt. Az előszót francia és angol változat mellett oroszul is közreadták. Ez tükrözi a kiadás időpontjában Moszkva megnövekedett külpolitikai súlyát a nemzetközi viszonyrendszerben,

149 Időközben jelent meg **Deák Ferenc** munkája a Hungary and the Paris Peace Conference. The diplomatic history of the Treaty of Trianon. New York, 1942 címmel.

illetve közrejátszhatott az a tény is, hogy a szovjet irányítással működő Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) ekkor már felügyeletet gyakorolt a magyar állam felett.[150]

Az összeállítás alapját a Külügyminisztérium adminisztratív és rezervált iratai adják, amelyek 1921. január és augusztus között keletkeztek, s jobbára nyugat-magyarországi eseményekre vonatkoznak. Helyet kaptak a magyar–cseh, magyar–román és a magyar–jugoszláv viszonyt Budapest szemszögéből bemutató iratok. IV. Károly első visszatérési kíséretének olasz, jugoszláv, csehszlovák és román visszhangjai is, valamint a formálódó kisantant államok szerződései. A szerkesztő a könynyebb áttekinthetőség érdekében egy rövid időrendi áttekintést, s egy részletes tartalomjegyzéket (iratszám, rövid összefoglalás, oldalszám) is összeállított, s ez eligazodást nyújt a dokumentumok vizsgálatához. Az iratok fő rendező elve itt is a kronológiai sorrend volt, hiányzik azonban a név- és tárgymutató, amelyek az akkori tervek szerint a következő részben jelentek volna meg. Ez tudomásunk szerint a mai napig nem történt meg, s a harmadik kötet kéziratban maradt. Egyébként a későbbiekben bemutatásra kerülő *Iratok az ellenforradalmi rendszer történetéhez 1919–1945* című munka több iratot is átvett a második kötetből és a kéziratból is. Mindkét kötet jól szerkesztett, értékét növeli, hogy az 1919–1921 évek egyes magyar külügyi dokumentumai más kiadásban nem lelhetőek fel.

Külön kell szólnunk a Szondy Viktor[151] és Jónás Elek[152] által összeállított *Diplomáciai lexikon*ról. A vaskos kötet 1947-ben jelent meg, és a

150 Ilyen volt például a külföldi képviselők kiküldése, amely a SZEB engedélyének függvénye volt, illetve a Magyarországra érkező missióvezetők magyarországi tevékenységének ellenőrzése. MOL XIX-j-1-a, 31. doboz, IV-7-85/Bé-1945 dosszié, 39. lap közli azoknak az idegen országokban lévő, magyar érdekképviseletet ellátóknak a nevét, akik megkapták a SZEB engedélyét. Vö. **Kertész István:** Magyar békeillúziók 1945–1947. Oroszország és Nyugat között, Budapest, Európa–História Kiadó, 1995, 135–179. o.

151 ***Szondy Viktor*** (1891–?) nemzetközi jogász a Budapesti Tudományegyetem tanára, illetve a munkájuk megjelenésekor a Külügyminisztérium állományában rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter.

152 ***Jónás Elek*** (?–?) nemzetközi jogász, diplomáciatörténész. A munkájuk megjelenésekor külügyminisztériumi előadó volt.

két világháború közötti Magyarország kétoldalú kapcsolatait taglalja. *A magyar törvények és rendeletek nemzetközi vonatkozásai, a nemzetközi jog, nemzetközi magánjog és nemzetközi büntetőjog általános elvei, külügyi igazgatás, Magyarország által kötött jogi és gazdasági vonatkozású nemzetközi szerződések, a külállamok szervezetére és gazdasági életére, valamint a külkereskedelmi forgalomban szerepet játszó terményekre és nyersanyagokra vonatkozó ismeretek. Kulcsár Andor Könyvnyomdája, Budapest, 1947 (1048 o.)* munka – már a címéből is láthatóan – a diplomácia fogalmainak és a Horthy-korszak Magyarországának bilaterális jogi, politikai, kulturális és gazdasági kapcsolatainak gazdag tárháza.

A második világháború végétől az 1956-os forradalomig

1944 márciusában a német megszállás miatt Magyarország ismét elveszítette állami szuverenitását, – ami egyben azt is jelentette, hogy a korszakban nem beszélhetünk önálló magyar külpolitikáról – majd később a Szálasi Ferenc vezette nemzetiszocialista erők hatalomátvétele teljesen új helyzetet eredményezett. Nem sokkal később, 1944. december elején a hazai antifasiszta politikai pártok megalakították Szegeden a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot.[153] A szovjet csapatok 1945 folyamán kiűzték a német katonákat, és új megszállóként jelentek meg. A két világháború közötti ellenforradalmi rendszer megbukott és 1945-től 1947 nyaráig úgy tűnt lehetőség van a többpártrendszeren alapuló, parlamentáris kormányzati rendszer kiépítésére. A negyvenes évek végén azonban bekövetkezett Magyarország nyílt szovjetizálása és egy szocialista típusú állam- és kormányzati rendszer bevezetésére. A Horthy-korszak már 1945-ben a múlttá vált, s ennek vizsgálata a magyar népbíróságok – gyakran a bosszúállás szándékából fakadó – ítélkezése mellett a történetírás feladata lett. Ebben a periódusban a hatalom fontos szerepet szánt a historikusoknak: segítségükkel is kívánta legitimálni a Rákosi-rendszert. A legitimációs szerep mellett a történetírásnak további feladata volt még a hidegháború kristályosodási időszakában az ellenséges „imperialista Nyugat" elítélése, ami megmutatkozott abban is, hogy egyes történetírók „egybemosták" a Horthy-korszak egyes elemeit a nyugati-rendszerek néhány jellemzőjével.[155]

A Horthy-korszak egészéről kialakult kép a két világháború közötti időszak belpolitikai struktúrájának és külpolitikájának értékelését alapvetően meghatározta.[156] A negyvenes évek végétől, a Rákosi-korban a hivatalos politikai és állami irányítás elvárásának következtében kicsi lett az esélye annak, hogy a történetírás tárgyilagosan vagy akárcsak minimális objektivitással vállalja a Horthy-időszak feltárását.[157]

Az egyik első állásfoglalást a kommunista pártelithez tartozó Andics Erzsébet[158] vetette papírra a *Fasizmus és reakció Magyarországon* című munkájában *(Szikra Kiadó, Budapest, 1945 [39 o.])*, amelyben dogmatizálta a Horthy-korszakot: *„Magyarországon is lényegében fasiszta-rendszer volt 25 éven keresztül, fasiszta-rendszer, amelynek fő sajátossága a népellenesség és a nemzetellenesség volt"*[159] megadva az alaphangját a Rákosi-kor felfogásának. Három évvel később, 1948-ban tette közzé az *Ellenforradalom és Bethleni konszolidáció* című brosúrát *(Szikra Kiadó, Budapest, 1948 [59 o.])*. Megállapítása szerint *„a magyar ellenforradalom román szuronyokkal győzött [...] Az ú.n. utódállamok robbantására törekedett a bethleni külpolitika, azaz teljes mértékben támadó és háborús politika volt."*[160] Végkövetkeztetése szerint a *„Bethlen-kormányzat a huszonöt éves reakciós korszak megalapozása volt, szerves kapocs a tizenkilences-húszas nyílt fehérterror korszaka és a Gömbössel meginduló, egyre nyíltabb és totálisabb fasiszta és német-*

153 A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front 1944. december 2-án alakult meg a Független Kisgazdapárt, a Magyar Kommunista Párt, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Parasztpárt és a Polgári Demokrata Párt részvételével.

154 **Kornai János**: A szocialista rendszer. HVG Kiadó, Budapest, 1993.

155 Erre példa a később bemutatásra kerülő **Zsigmond László**: Adalékok a magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikájához 1929–1945. Szikra Kiadó, Budapest, 1953 című munkája.

156 A második világháború után a magyar történettudomány intézményrendszere átalakításának legfontosabb lépése 1949-ben a Magyar Történettudományi Intézet felállítása, amelynek közvetlen elődje az 1941-ben megalakult Teleki Pál Tudományos Intézet volt. A Történettudományi Intézet kezdetben Andics Erzsébet, majd Molnár Erik vezetésével működött.

157 **Valuch Tibor**: Magyarország társadalomtörténete..., illetve **Püski Levente**: Demokrácia és diktatúra között. A Horthy-rendszer jellegéről. In.: Mítoszok, legendák, tévhitek...206–233. o.

158 ***Andics Erzsébet*** (1902–1986) kommunista politikus, történész. 1918-ban lépett be a kommunista pártba, 1921-ben letartóztatták. 1922-ben a fogolycsere akcióval Szovjetunióba került, ahol később főiskolán tanított, majd (1937–1941) a Moszkvai Állami Egyetem tanára volt. 1946–1953 között az Magyar Dolgozók Pártja (a továbbiakban MDP) Pártfőiskolájának egyik vezető tanára, 1954–1956 között az MDP Központi Vezetésének Kulturális Osztályát vezette. Az 1956-os forradalom után a Magyar Szocialista Munkáspárt (a továbbiakban MSZMP) második vonalába került. 1950–1958 között a Magyar Történelmi Társaság és az Országos Béketanács elnöke (1950–1956), az Eötvös Loránd Tudományegyetem (a továbbiakban ELTE) tanszékvezető tanára volt 1950–1974 között. 1950-ben az MTA rendes tagja lett.

159 **Andics Erzsébet**: Fasizmus és reakció Magyarországon. (Különlenyomat a szerző Munkásosztály és nemzet c. művéből.) Szikra Kiadó, Budapest, 1948, 3. o. (Az 1948-ban kiadott különlenyomatot használtuk.)

160 **Andics Erzsébet**: Ellenforradalom és Bethleni konszolidáció. Szikra Kiadó, Budapest, 1948, 52. o.

barát korszak között."[161]

A kor dogmatizmusa rányomta a bélyegét a budapesti pártfőiskola tanszékvezető tanárának, Zsigmond Lászlónak[162] a könyvére is *Adalékok a magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikájához 1929–1945. Szikra Kiadó, Budapest, 1953 (151 o.).* Ez volt az első munka, amely az Andics által lefektetett téziseket specifikusan, a külpolitikára vonatkoztatva „elemezte".[163] A szerző munkája célkitűzésének azt tekintette, hogy *„megmutassa azokat a kapcsolatokat, melyek a Horthy-rendszert az amerikai és angol imperializmushoz fűzték és a rendelkezésre álló anyag alapján leleplezze azt az ellenséges politikát, amelyet az amerikai és angol imperialisták évtizedeken keresztül folytattak a magyar nép függetlensége, szabadsága és békéje ellen*".[164] Magyarország ebben a gondolati rendszerben az amerikai, angol és francia imperialisták oldalán állt, s a fasizmus győzelme Németországban a magyar vezetők „rabló külpolitikai terveik" végrehajtására adott alapot. A nyugati imperialista hatalmak és Magyarország között a fő összekötő kapocs a Szovjetunió elleni közös fellépés volt. Zsigmond gondolatmenetében a trianoni békeszerződés revíziójának célja nem volt más, mint *„Horthy és bandája a magyar dolgozók kizsákmányolását és elnyomását kezdettől fogva soviniszta, revizionista jelszavakkal igyekeztek leplezni.*"[165] Ebben a kontextusban értelmezi az első bécsi döntést, Kárpátalja (nála: Kárpát-Ukrajna) megszállását és a második bécsi döntést. A munka értékének tekinthető azonban, hogy felhívta a figyelmet a magyar politikai elit angolszász orientációjú, háborúellenes, illetve a németbarát, háborúpárti csoportja közötti különbségre. Az első csoportba tartozott

161 Uo. 57. o.

162 ***Zsigmond László*** (1907–1992) történész, az MTA tagja. 1945–1953 között a Magyar Kommunista Párt, illetve az MDP Pártfőiskola Egyetemes Történeti Tanszékének a vezetője volt. 1953–1956 között az MTA Történettudományi Intézet Egyetemes Történeti Osztályát irányította, majd az Intézet igazgatóhelyettese volt. 1960–1977 között az ELTE Új- és Legújabb Kori Egyetemes Történeti Tanszékét vezette. 1979-től az MTA rendes tagja.

163 Vö. **Romsics Ignác:** A két világháború közötti magyar külpolitika megítélésnek változatai...

164 **Zsigmond László:** Adalékok a magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikájához 1929–1945...4. o.

165 Uo. 24. o.

közismerten Teleki Pál, Bethlen István és Kállay Miklós[166], míg a másikba Imrédy Béla[167], Bárdossy László[168] és Sztójay Döme[169]. A kötet forrásbázisáról elmondható, hogy a marxizmus szovjet és magyar klasszikusai mellett felhasználta a Külügyminisztérium néhány primer forrását, dokumentum-kiadványát, illetve újságcikkeket, esetenként visszaemlékezéseket is.

Zsigmond László előbb említett munkájával egy időben jelent meg az *Iratok az ellenforradalmi rendszer történetéhez 1919–1945* első kötete, majd ezt további négy követte, aminek minden részét külön alcímmel publikálták. Az első három könyv szerkesztője Nemes Dezső[170] volt, aki Andics Erzsébet koncepciójának[171] vonalát követte, és az első három gyűjtemény elé bevezető tanulmányt írt, abból a megfontolásból, hogy *„ megkönnyítse az olvasóknak a közölt iratok értékelését és*

166 ***Kállay Miklós*** (1867–1967) jogász, politikus. 1932. október és 1935. január között földművelésügyi miniszter. 1942. március 9. és 1944. március 22. között miniszterelnök volt. 1942. március 9. és május 20. között ideiglenesen külügyminiszter, majd külügyminiszter 1943. július 24-ig.

167 ***Imrédy Béla*** (1891–1946) pénzügyi szakember. 1926-ban a Magyar Nemzeti Bank igazgató-helyettese, majd 1928-tól igazgatója, 1935–1938 között elnöke. 1932. október és 1935. január között a Gömbös-kormány pénzügyminisztere volt. Miniszterelnök 1938. május 14. és 1939. február 16 között. Tárca nélküli közgazdasági miniszter 1944. május és 1944. augusztus között. Háborús bűnösként kivégezték.

168 ***Bárdossy László*** (1890–1946) jogot tanult Budapesten, Bécsben és Párizsban. 1922-ben került a Külügyminisztériumba. 1927-től a Sajtóosztály vezetője, majd 1930-tól a londoni követség első beosztottja volt. 1934–1941 között a bukaresti követséget vezette, majd külügyminiszter 1941. február és 1942. március között. Miniszterelnök 1941. április 3. és 1942. március 7. között. Bárdossy a parlamentben deklarálta 1941. június 26-án a Szovjetunióval való hadiállapot beálltát, illetve december 11-én Nagy-Britanniával és az Amerikai Egyesült Államokkal szemben is. Háborús bűnösként kivégezték.

169 ***Sztójay Döme*** (Stojakovics) (1883–1946) szerb származású katonatiszt, politikus. 1927–1933 között a berlini követség katonai attaséja. 1933–1935 között a Honvédelmi Minisztérium Elnöki Osztályát irányította. 1935. december és 1944. március között a berlini követség vezetője, majd 1944. március 22. és 1944. augusztus 29. között miniszterelnök és külügyminiszter volt. Háborús bűnösként kivégezték.

170 ***Nemes Dezső*** (1908–1985) történész, kommunista politikus, az MTA tagja. 1926-ban lépett be a Kommunisták Magyarországi Pártjába. 1939–1943 között a Lomonoszov Egyetemen történelmet tanult, közben a Kommunista Internacionálé munkatársa lett. Hazatérése után 1945–1948 között a Szakszervezetek Országos Tanácsának titkára, majd a Népművelési Minisztérium főosztályvezetője volt. 1953–1956 között a Szikra Könyvkiadó igazgatója, 1956-ban a Pártfőiskola igazgatója lett. 1961–1965 között az MSZMP KB titkára, majd a Párttörténeti Intézet főigazgatója volt. 1966–1975 között a Pártfőiskola igazgatója, majd rektora volt. 1977-ben kinevezték a *Népszabadság* főszerkesztőjének, majd 1980–1983 között ismét a Párttörténeti Intézet főigazgatójává.

171 Tulajdonképpen az MDP koncepcióját.

felhasználását". A negyedik és ötödik kötet Karsai Elek[172] szerkesztésében látott napvilágot, s a negyedik teljes egészében külpolitikai iratokat tartalmazott, míg az utolsó a szerkesztő szándéka szerint a magyar belpolitika változásait kísérte nyomon. A sorozatban megjelent öt kötet fő szerkezeti elemeit tekintve egységes (kivéve a negyedik kötetet, ahol hiányzik a bevezető), a bevezető tanulmányon és a dokumentumokon kívül tartalmaz egy időrendi áttekintést, illetőleg a mellékletben hely- és tárgymutatót, illetve annotált névmutatót is. A részletes tartalomjegyzék lehetővé teszi az eligazodást a közölt dokumentumok között. Az öt kötetet tekintve, az összeállítás külpolitikai vonatkozásainak nagy részét – főleg az 1960 után megjelent kiadványok esetében – a magyar Külügyminisztérium iratai adják, ezen kívül idegen nyelven megjelent forráskiadványokból is beiktattak néhányat. Például a már korábban vizsgált Deák Ferenc és Ujváry Dezső szerkesztésében 1939-ben és 1946-ban megjelent *Papers and dokuments* köteteiből részben közöltek magyarra visszafordított szövegeket. A szerkesztők, ahol szükségesnek vélték, lábjegyzeteket fűztek egyes iratokhoz, amelyek minősége, a sorozat egészét tekintve nem egységes.

A forráskiadvány első része 1953-ban látott napvilágot, mi azonban az első kötet második kiadását használtuk, mert a szerkesztők néhány irattal kiegészítették azt, illetve néhány általuk fontosabbnak tartott személyt beemeltek az annotált névmutatóba: *Iratok az ellenforradalmi rendszer történetéhez 1919–1945. Az ellenforradalom hatalomra jutása és rémuralma Magyarországon 1919–1921. Szerkesztette Nemes Dezső. Az iratanyagot összeállította, a szerkesztésben részt vett Karsai Elek, Kubitsch Imre*[173]*,*

172 ***Karsai Elek*** (1922–1986) történész. Az Országos Rabbiképző Intézetben, majd a Budapesti Tudományegyetemen tanult. 1950-től az MOL levéltárosa, majd főlevéltárosa. 1974-től a Szakszervezetek Országos Tanácsa Központi Levéltárának igazgatója volt.

173 ***Kubitsch Imre*** (1911–1963) levéltáros. 1934-től részt vett a Vörös Segély munkájában, 1942-ben belépett a Kommunisták Magyarországi Pártjába. Ebben az évben letartóztatták és a garanyi internáló táborba zárták. 1944 tavaszán, kiszabadulása után büntetőszázadba sorozták, majd 1944 végén megszökött. 1945-ben tisztséget viselt az Magyar Kommunista Pártban. 1949-ben a Párttörténeti Intézet archívumának vezetője lett. 1951-től 1954-ig a MOL-ban dolgozott.

Pamlényi Ervin[174]*. Magyar Országos Levéltár kiadványa, Szikra Kiadó, Budapest, 1956, I. kötet (476 o.).*

A szerkesztő már az előszóban jelzi *„Sok tekintetben hézagos az okmánygyűjtemény, mégis hozzásegít az ellenforradalom tevékenységének megismeréséhez."*[175] A külpolitikai vonatkozású iratok valóban hézagosak, s a tucatnál alig több dokumentum a magyar–francia gazdasági tárgyalásokról és a magyar–lengyel katonai megbeszélésekről ad némi információt, s a magyarázó lábjegyzetek egy része magyarról angolra, majd ismét magyarra visszafordított szövegrészeket is tartalmaz, ami ezzel kapcsolatban felveti a forráskritikát.

A második kötet a nyugat-magyarországi összetűzések és IV. Károly első visszatérési kísérlete eseményeibe ad némi betekintést: *Iratok az ellenforradalmi rendszer történetéhez 1919–1945. A fasiszta rendszer kiépítése és a népnyomor Magyarországon 1921–1924. Szerkesztette Nemes Dezső, Az iratanyagot összeállította, a szerkesztésben részt vett Karsai Elek, Magyar Országos Levéltár kiadványa, Szikra Kiadó, Budapest, 1956, II. kötet (653 o.).* Két alfejezet áll közvetlen összefüggésben a külpolitikával, az egyik *Burgenland kiürítése és a bandaharcok.* Itt azonban tucatnál is kevesebb irat található, ami a nyugat-magyarországi problémáról szól. Az iratok egy része az Ujváry Dezső által összeállított *Papers and documents* II. kötetéből származnak, ráadásul azokat nem teljes egészében közlik, esetenként annak rövid összefoglalást adják, a „szó szerinti" részletek pedig ugyancsak visszafordítás eredményei. De találunk dokumentumot az úgynevezett Windischgrätz levéltárból, Gömbös Gyula[176] levelét Nádasdy Imre országos főkapitány

174 ***Pamlényi Ervin*** (1919–1984) történész. 1945–1949 között a Magyar Rádió oktatási osztályának vezetője. 1949–1954-ben a MOL-ban dolgozott. 1956-tól az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa, majd 1962–1966 között a magyar történelemmel foglalkozó osztályának vezetője. 1969-től az ELTE Bölcsészettudományi Karán tanított. 1973-tól az MTA Történettudományi Intézetében az általa alapított Historiográfiai Kutatócsoport vezetője, illetve 1975–1979 között a bécsi Collegium Hungaricum igazgatója volt.

175 Iratok az ellenforradalmi rendszer történetéhez 1919–1945. Az ellenforradalom hatalomra jutása és rémuralma Magyarországon 1919–1921...I. kötet, 7. o.

176 ***Gömbös Gyula*** (1886–1936) katonatiszt, politikus. 1919. áprilisban csatlakozott az Antibolsevista Comitéhez. 1920-ban az Országos Kisgazdapárt színeiben Törökszentmiklós nemzetgyűlési képviselője lett. IV. Károly második visszatérési kísérletében a kormányhoz hű erők mellett állt. 1928-ban belépett a Bethlen István vezette Egységes Pártba, és államtitkár lett a Honvédelmi Minisztériumban (1928–1929). Honvédelmi miniszter 1929. október és 1936. szeptember között, illetve miniszterelnök volt 1932. október 1. és 1936. október 6. között.

részére, illetve néhányat a Magyar Országos Levéltárból is. A másik alfejezet *A legitimista államcsíny – kísérlet 1921 októberében*, nyolc iratot ad közre az első királypuccs bizonyos részleteiről. Az iratok keletkezési helye különböző: Magyar Távirati Iroda (Budaörsi fegyveres incidens.[177]), Külügyminisztérium (teljes egészében közlik Bethlen István IV. Károlyhoz intézett előterjesztését.), olvashatjuk Bánffy Miklós külügyminiszter[178] feljegyzését a brit követ[179] közléséről az üggyel kapcsolatban, a Magyar Törvénytár vonatkozó részét a Habsburg-ház trónörökösödésének megszűntéről, valamint Kozma Miklós[180] irataiból közölték, hogy Horthy Miklós kormányzó az első királypuccs[181] idején felajánlotta a főhatalmat a királynak.

A kötet függeléke tartalmazza a fontosabb, törvényesen elismert politikai pártokat; a kötetben szereplő néhány törvénycikket és kormányrendelet; a magyar minisztériumokat és a hozzájuk rendelt hivatalokat; népességi és gazdasági adatokat tartalmazó táblázatot. A Külügyminisztérium esetében azonban csak elnöki, politikai, jogi és gazdasági osztályról írnak, ami nyilvánvalóan hibás, hiszen ekkor már működött például a Számjelosztály és a Fordítóosztály is.[182] Az iratok hiányosak, az egyes dokumentumokból részleteket közölnek. Ráadásul Magyarország német megszállása után a Külügyminisztérium dokumentumainak egy része megsemmisült, egy másik részét pedig Németországba szállították, innen a Szovjetunióba került, s végül az értékes iratanyag csak 1960-ban jutott a Magyar Országos Levéltár birtokába.

177 1921. október 20–24 között került sor IV. Károly második visszatérési kísérletére, s ennek része volt a budaörsi fegyveres incidens a legitimista és a kormányhoz hű fegyveresek között.

178 ***Bánffy Miklós*** (1873–1950) külügyminiszter volt 1921. április és 1922. december között.

179 Nagy-Britannia budapesti diplomáciai képviseletének vezetője Beaumont Thomas Hohler volt 1921–1924 között. Vö. **Sáringer János**: Adattár a magyar külügyi szolgálat történetéhez (1920–1944). A magyar külpolitika fő irányai, a külügyi tárca költségvetése és a külföldi szolgálat. Budapest, Szekipress Kiadó, 2004, 76. o.

180 ***Kozma Miklós*** (1884–1941) politikus, az MTI elnöke. 1935 márciusa és 1937 februárja között belügyminiszter, közben meg volt bízva a honvédelmi miniszteri teendők ellátásával 1936 májusa és 1936 augusztusa között. A Kárpátaljai terület kormánybiztosa 1940 szeptembere és 1941 decembere között.

181 IV. Károly első visszatérési kísérlete 1921. március 26. és április 5. között történt.

182 Vö. Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945...83–101. o. A Külügyminisztérium ügybeosztása című dokumentumot.

1956-tól a rendszerváltásig

Az 1956 őszén kitört forradalom bizonyos vonatkozásaiban megváltoztatta az addig fennálló rendszert, és az fokozatosan átalakult a Kádár János[183] nevével is azonosított úgynevezett „puha diktatúrává”.[184] Az 1947–1948-tól kiépült gazdasági, politikai és társadalmi rendszer alapjaiban nem változott, azonban az ötvenes évek végétől, hatvanas évek elejétől a korábbi doktriner álláspontok lazulni kezdtek, amelyek bizonyos személycserékkel is párosultak. A magyar történetírás számára ez azt is jelentette, hogy lehetőség nyílt a korábbi dogmák felülvizsgálatára és más álláspontok „óvatos” kifejtésére.

Új elemnek is tekintető a nyolcvanas-kilencvenes években az úgynevezett jelenkortörténet (histoire contemporaine) begyűrűzése hazánkba, aminek alapkoncepciója, hogy a jelen és a közelmúlt kérdései legalább annyira hozzátartoznak a történettudományhoz, mint a száz évvel ezelőtt történt események, s forrásbázisában elsősorban a hagyományos írott anyagra épít.[185] Az 1950-es évektől az 1980-as évek végéig tartó időszakban a két világháború közötti magyar külpolitikát feldolgozó munkák históriájában kitapintható változások azonban nem egyik évről a másikra következtek be, hanem folyamatba illeszkednek.

Az elmondottakat illusztrálja az *Iratok az ellenforradalmi rendszer történetéhez 1919–1945* harmadik kötete, amit Karsai Elek állított össze, s a korábbiak szerkesztője Nemes Dezső már csak közreműködőként jelent meg: *Az ellenforradalmi rendszer gazdasági helyzete és politikája Magyarországon 1924–1926. A szerkesztésben közreműködött Nemes Dezső, a forrásanyagot összeállította és jegyzetekkel ellátta Karsai Elek. Magyar Országos Levéltár Kiadványa, Kossuth Kiadó,*

183 ***Kádár János*** (Csermanek) (1912–1989) kommunista politikus. Belügyminiszter 1948–1950 között, majd 1952 és 1954 között börtönben volt. 1956. november és 1989. május között az MSZMP első titkára, illetve főtitkára volt. Ebben a minőségében irányította Magyarországot a jelzett időszakban.

184 Vö. **Romsics Ignác**: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 401–522. o.

185 A jelenkortörténet, histoire contemporaine, zeitgeschichte, contemporary history a nyugat-európai országokban az 1950-es években nyert létjogosultságot. 1953-ban müncheni székhellyel alakult meg az Institut für Zeitgeschichte, s megjelent folyóirata a *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*.

Budapest, 1959, III. kötet (893 o.). A terjedelmes (156 oldal) Nemes Dezső által írt bevezető – ami a korábbi alapkoncepciójának további megerősítése volt – után a *Belpolitikai helyzet* 1924–1926 részben olvashatunk a frankhamisítási-botrányról, és a negyedik fejezet *A Bethlen-kormány külpolitikája 1924–1926* címmel pedig teljes egészében, szorosan vett külpolitikai iratokat tartalmaz. A frankhamisítás vonatkozásában a dokumentumok némi betekintést nyújtanak a botrány nemzetközi és hazai visszhangjába, illetve leginkább a Bethlen-kormány erőfeszítéseibe, hogy az ügyet minél hamarabb lezárják. Bár a Magyar Távirati Iroda 1925 decemberében tette közzé a híradását a bűnügyről, az iratok közlése az előzményeket is számba veszi, Bethlen István novemberi levelétől kezdve, a hágai magyar követnek adott utasításokig. Közlik a budapesti és a hágai rendőrségen felvett jegyzőkönyveken kívül a központ és a párizsi, hágai, bécsi és a prágai magyar követségek között folyó párbeszédet is, illetve az érintett európai országokban és Washingtonban állomásozó magyar követeknek adott utasításokat. Ezen kívül több dokumentumot olvashatunk a magyar országgyűlés naplójából, a kormány 1926. októberi lemondásának körülményeiről. A kötet utolsó alfejezete a Bethlen-kormány külpolitikájára vonatkozóan, 1924 tavaszától 1926 decemberéig tartó időszakban közöl majdnem nyolcvan külügyi iratot. Nagyszámú dokumentumot olvashatunk a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolat tervezett felvételéről, s a szerződés ratifikációjának elhalasztásáról, illetve a magyar–szovjet kereskedelmi tárgyalásokról[186]. A szerkesztő betekintést nyújt a magyar–olasz–jugoszláv viszony néhány vonatkozásába is, elsősorban Budapest–Belgrád közeledéséről, s ennek római visszhangjáról. Találunk néhány iratot Magyarország katonai ellenőrzésének esetleges megszüntetése tárgyában is.

A válogatáskor a szerkesztők külön hangsúlyt fektettek arra, hogy minél több irat szerepeljen a Bethlen-kormányzat frankhamisítási botrányáról és arról, hogy a szovjet–magyar kapcsolatok a magyar fél miatt

186 Végül Magyarország és Szovjetunió között a diplomáciai kapcsolatok felvételéről 1934. február 4-én, a két ország közötti kereskedelmi egyezményről pedig 1940. december 1-én született megállapodás, amit ratifikáltak is.

futottak zátonyra. Úgy tűnik a jugoszláv–magyar tárgyalások olaszországi visszhangját a magyar külpolitika római orientációjának bizonyítékául szánták.

A függelékben található időrendi áttekintés a magyar belpolitikai eseményekről, illetve az úgynevezett 33-as (Szanálási) Bizottság[187] névsoráról tájékoztat. Értékes kimutatást készítettek az aranykorona értékének változására a papírkoronához mérten, havi bontásban.

A szerkesztő eleget tett a forrásközlés szabályainak, az egyes iratokhoz kapcsolt lábjegyzetek nem kommentálnak, hanem amennyiben szükséges, korrigálnak, pontosítanak, és további információt adnak.

Az 1930-as évek eleje és a német megszállás közötti időszakra vonatkozó magyar külpolitika történetét a magyar történetírás a második világháborúhoz kapcsolta. Ezt elsőként *Magyarország és a második világháború. Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez. Az iratokat összegyűjtötte és a bevezető tanulmányt írta Ádám Magda*[188]*, Juhász Gyula*[189]*, Kerekes Lajos*[190]*. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének Kiadása, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1959 (550 o.)* reprezentálja, annak ellenére, hogy a magyar Külügyminisztérium vonatkozó iratainak egy része a kiadás időpontjában még Szovjetunióban voltak. Úgy tűnik, ez jelentősen korlátozta a válogatás lehetőségeit, ami megmutatkozik a közölt ira-

187 1931 augusztusában a magyar Országgyűlés alsó- és felsőházából alakult 33 tagból álló pártközi bizottság, amelynek a célja a gazdasági világválság okozta problémák kezelése volt.

188 ***Ádám Magda*** 1925-ben született, az MTA doktora. 1982 óta a történettudomány doktora. A magyar Nívódíj és a Mattaias Belius-díj után 2003-ban Akadémiai Díjban részesült. Az MTA Történettudományi Intézetének nyugalmazott tudományos tanácsadója.

189 ***Juhász Gyula*** (1930–1993) történész, az MTA tagja. 1951-ben hivatásos katona lett és 1955-ig századosi rangban a Sztálin majd a Petőfi Sándor Katonai és Politikai Akadémia Történelem Tanszékének vezetője volt. 1956-ban a katonaságtól leszerelt. Az MTA Történettudományi Intézetében 1958-tól tudományos segédmunkatársként kezdett dolgozni, és itt 1970-től főmunkatársként, majd tanácsadóként tevékenykedett. 1963-tól diplomáciatörténetet oktatott a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen (ma Corvinus Egyetem), majd 1977-től egyetemi tanár volt. 1985-től az általa szervezett Magyarságtudományi Intézet vezetője lett. 1986-tól haláláig az Országos Széchenyi Könyvtár főigazgatójaként dolgozott.

190 ***Kerekes Lajos*** (1927–1984) 1962-ben a történelemtudományok kandidátusa, 1975-ben doktora lett.1949-től 1956-ig a Magyar Néphadsereg hivatásos tisztjeként a Petőfi Katonai Akadémia Történelem Tanszékének tanára, majd tanszékvezetője. 1957–1984 között az MTA Történettudományi Intézet Egyetemes Osztályának munkatársa, 1971-től igazgató-helyettese volt. Eközben 1966–1971 között a bécsi Collegium Hungaricum igazgatója is, illetve 1975–1984 között a debreceni egyetem professzora volt.

tok egyenetlenségében is. A harmincas évek végéig még rendelkezésre álltak olyan okmányok, amelyek felvillantják Magyarország helyét az európai küzdőtéren, a negyvenes évekre vonatkozóan azonban már ez sem mondható el. A háború időszakát tárgyaló iratok hiányosak, néhány sorosak, információval alig-alig szolgálnak.

A kötetben közölt okmányokat időrendi sorrendben, ezen belül kilenc tematikai egységbe rendezték, s ez a kötet még nem szakított a hagyományos szemlélettel: *Útban a háború felé* című fejezet 1933-tól követi nyomon a magyar külpolitika alakulását. A *müncheni konferencia és az első bécsi döntés* a csehszlovák kérdésről és a magyar kormány Kárpátaljához fűződő viszonyáról ad némi ízelítőt. *Magyarország részvétele Csehszlovákia feldarabolásában* a szovjet–magyar diplomáciai kapcsolatok megszűnéséről[191] közöl néhány iratot, a többi teljes egészében Kárpátaljára vonatkozik. *A második világháború kirobbanása és Magyarország* című fejezet, néhány dokumentumot ad közre a magyar kormány álláspontjáról a Lengyelországot ért német támadás miatt. *A második bécsi döntés* Csáky István müncheni tárgyalásába és a magyar–román viszonyba nyújt betekintést. A *Magyarország részvétele a Jugoszlávia elleni agresszióban* című rész Teleki Pál öngyilkosságának körülményeire szorítkozik. *Magyarország hadbalépése a Szovjetunió ellen* és a *Fordulat a második világháború menetében* részleteket közöl Horthy Miklós emlékiratainak német nyelvű kiadásából[192], illetve néhány dokumentumot a katonai lépések bizonyos körülményeire vonatkozóan. Az utolsó fejezet Magyarország német megszállásával kapcsolatban ad információt.

A kötet melléklete tartalmaz időrendi áttekintést, a miniszterek névsorát, névmutatót, idegen szavak, rövidítések és képmellékletek jegyzékét is. A kötetben olvasható alcím „A Külügyminisztérium vezető tisztviselőinek, a magyar diplomáciai testület vezetőinek és a Budapestre akkreditált külföldi követek névsora 1933–1944." helytelen. A diplomáciai testület, az adott országban akkreditált diplomáciai képviselők

191 Szovjetunió és Magyarország között 1939. február 2. és szeptember 23. között nem volt diplomáciai kapcsolat (Szovjetunió megszakította), majd 1941. június 24-én Magyarország mondta fel a diplomáciai viszonyt.

192 Horthy Miklós emlékiratainak magyar nyelvű kiadását a következő fejezetben tárgyaljuk.

összessége[193], tehát „a magyar diplomáciai testület vezetői" kifejezés nem értelmezhető, és így a kötetben megadott alcím rossz.

A Szovjetunióból Budapestre visszakerült dokumentumokból ad válogatást a *Horthy Miklós titkos iratai* című kötet *(Az iratokat sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta Szinai Miklós*[194] *és Szűcs László*[195]. *Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1962 [534 o.])*. A szerkesztőpáros fontosnak tartotta, hogy a *„rendkívül lényeges dokumentumokat mielőbb"*[196] hozzáférhetővé tegyék a kutatók és az olvasók számára. A válogatást három részre tagolták, az 1919–1932, az 1933–1941 és az 1941–1944 közötti időszakra, amellyel talán a magyar külpolitika egyes szakaszaira is utalni kívántak. A szelekció egyoldalú, főként olyan iratokat kerültek közlésre, ami alapján Horthy Miklós szerepe alapvetően negatív megvilágításba került. A húszas évekből leginkább leveleket, javaslatokat közöltek, amelyek – feltételezhetően Horthy kabinetirodájához érkeztek – azt sugallják, hogy az államfő ezeket minden ellenvetés nélkül elfogadta.

A második időszak Horthy és a Hitler[197] kapcsolatára vonatkozik, az utolsó rész a nyilaskeresztesek előretöréséről és a zsidók deportálásáról

193 A Diplomáciai Testület tágabb értelemben az adott országban akkreditált diplomáciai rangban lévő képviselők összessége, szűkebb értelemben az adott országban akkreditált diplomáciai rangban lévő külföldi képviseletvezetők összessége. Vö. Állami és diplomáciai protokoll és szertartásrend. Kézikönyv, átdolgozott és kibővített protokoll útmutató. A Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma Kiadása, Budapest, 2008.

194 *Szinai Miklós* (1918–1997) történész, címzetes egyetemi docens, a történettudomány doktora, levéltáros. 1945-ben csatlakozott a kommunista párthoz, majd a pártapparátus tagja lett. A Rajk-per időszakában eltávolították a párt vezetéséből. A MOL-ban dolgozott, illetve egyetemen oktatott.

195 *Szűcs László* 1929-ben született. 1952–1967 között különböző levéltárak munkatársa, ebből tizenkét évig a MOL levéltárosa volt. 1967–1974 között a Levéltári Igazgatóság munkatársa, 1974–1989 a Párttörténeti Intézet archívumának vezetője, 1989–1991 között az Új Magyar Központi Levéltár főmunkatársa, 1991–1994 a MOL főosztályvezetője volt.

196 Horthy Miklós titkos iratai...4. o.

197 *Adolf Hitler* (1889–1945) német kancellár, 1934-től Führer (Vezér). Az első világháborúban futárszolgálatot teljesített, őrvezetőként szerelt le. 1923-ban a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt vezetője lett, majd az úgynevezett sörpuccs miatt öt év börtönre ítélték. Ekkor írta meg a Mein Kampf (Harcom) című könyvét. 1925-ben lemondott osztrák állampolgárságáról és német állampolgár lett. 1933-ban Németország kancellárja, majd a következő évben teljhatalommal bíró Führer lett. 1945. április 30-án feleségével, Eva Braunnal öngyilkosságot követett el.

tudósít. A kötet szerkesztői nem csak az iratok válogatásával igyekeznek befolyásolni az olvasót, hanem felhasználták erre a kötetben szereplő lábjegyzeteket is. Ennek ellenére a magyar történetírás mindmáig használja a kötetben található dokumentumokat, mert olyan fontos iratokat tartalmaz, amelyek a korszakkal foglalkozó történetírás számára elengedhetetlenek.

A szerkesztőpáros újabb kiadványa jóval később, a hetvenes évek elején jelent meg: *Bethlen István titkos iratai. Az iratokat sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a magyarázatokat írta Szinai Miklós és Szűcs László. Magyar Országos Levéltár Kiadása, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972 (493 o.).* A kötetben szereplő iratok kezdőéve 1921, az utolsó dokumentum pedig 1931-ben keletkezett. A szerkesztők Bethlen István úgynevezett félhivatalos levelezéséből adták közre a válogatást. Felmerült, hogy a hivatalos iratokat is közöljenek, de elvetették ezt, mivel Bethlen István tevékenységére az *Iratok az ellenforradalmi rendszer történetéhez 1919–1945* című kötet jórészt már nyilvánosságra hozta azokat. Ebből következően a kötet féloldalasra sikerült, a válogatás a Gömbös Gyula és Bethlen István közötti összeköttetésre, az 1922-es választásokra, a korai nemzetiszocialista szervezkedésekre, az úgynevezett Esküdt-ügyre,[198] a frankhamisítás körül kialakult nemzetközi botrányra, az 1926-os választásokra, és a magyar kormány 1930–1931-ben az államkölcsön felvétele irányába tett lépéseire koncentrál.

A magyar külpolitika 1930-as évek közepétől a német megszállásig tartó időszakára vonatkozó magyar okmányok kiadása az 1960-as évek elejéig meglehetősen „foghíjas" volt. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete határozta el, hogy ezen változtat, és megkezdi ezt az időszakot felölelő magyar dokumentumok kiadását, amit a külügyi iratok többek között a Szovjetunióból történő hazahozatala is lehetővé tett. A *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945* című sorozatban közrebocsátották az egykori magyar Külügyminisztérium diplomáciai okmányait. A sorozatszerkesztő ugyanaz a Zsigmond László, aki az *Adalékok a magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikájához 1929–1945* című könyvében a Rákosi-korszakban még a Horthy-rendszert fasisztának minősítette. A szerkesztők célja *„a második világháború politikai és diplomáciai történetének monografikus feldolgozásához kíván forrásanyagot szolgáltatni"*,[199] tehát a kiadvány ugyancsak a második világháborúhoz kötődik.

A tervek szerint a hat kötetből álló kiadványsorozat (a hatodik kötet mindmáig nem jelent meg) előszavában nem véletlenül hangsúlyozták, hogy szigorúan a tudományosság elvét tartják szem előtt és a teljesség igényére törekszenek, még akkor is, ha a Külügyminisztérium diplomáciai iratanyaga hiányos. A kutatás programja és az egyes kötetek szerkesztői munkálatai az európai fejlemények logikáját követik és a magyar külpolitikát döntően meghatározó nemzetközi események köré csoportosulnak. Főként a Külügyminisztérium politikai osztályának politikai és rezervált iratai közül válogattak, azokat publikálták, a többi osztályok (gazdaságpolitikai, sajtó, kulturális és jogi osztályok) dokumentumait csak akkor közölték, ha egy-egy kérdés teljesebb megértése azt feltétlenül szükségessé tette, illetve hiányos események, összefüggések vonatkozásához a politikai osztály okmányai hiányoztak.

Az iratok válogatása során különbséget tettek a bejövő és kimenő iratok között. A beérkező iratok csoportjába osztották a követi a jelentéseket, a számjeltáviratokat, a különféle leveleket, a más minisztériumba küldött átiratokat, a Budapesten működő Diplomáciai Testület tagjainak jegyzékeit, beadványait és a katonai attasék jelentéseit. A kimenő iratok közé sorolták a miniszteri rendeleteket, tájékoztató köriratokat, számjeltáviratokat, leveleket, jegyzékeket és napi jelentéseket.

Lehetőség szerint az eredeti tisztázatot, tehát az első, géppel vagy kézzel írott, aláírt és iktatóbélyegzővel ellátott példányt adták közre. A berkező okmányok esetében hozzáférhető volt az eredetei példány,

198 ***Esküdt lajos*** 1919-től a kisgazda politikus, Nagyatádi Szabó István bizalmasa, titkára volt. Esküdt Lajos ingatlanspekulációba és kölcsönügyletekbe bonyolódott, ami miatt 1923-ban letartóztatták.

199 Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. A Berlin–Róma tengely kialakulása és Ausztria annexiója 1936–1938. Sorozatszerkesztő **Zsigmond László**. Összeállította és sajtó alá rendezte **Kerekes Lajos**. Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962, I. kötet, 9. o.

azonban a kimenő iratok nagyobb része csak másolatban vagy fogalmazványok formájában maradtak meg. Az okmányokat teljes terjedelemben, eredetei szövegben és nyelven tették közzé, az iratokon található széljegyzeteket, kiemeléseket, másolásra és továbbításra vonatkozó utasításokat a lábjegyzetben adták meg.

Az előforduló iratfajták közlési módja igazodik azok jellegéhez, a követi jelentések példányain a bal felső sarokban megtalálható sorszámokat változatlanul közölték, ezzel megkönnyítették a korábbiakra vonatkozó hivatkozások esetében a tájékozódást, illetve a további kutatómunkát. A rövid tárgyi összefoglalásokat elhagyták, de a részletes tartalomjegyzékben megtalálhatók azok fontosabb mondanivalója. A számjeltáviratok megfejtett szövegein nem változtattak, az olvasást könnyítő szavakat lábjegyzetben adták meg. A Budapesten működő külföldi diplomaták és katonai attasék iratait eredeti nyelven adták közre. Minden okmányt változtatás nélkül publikálták, még a személynevek különböző formáit is meghagyták.

A sorozat köteteinek függelékeiben megtalálható a részletes tartalomjegyzéken kívül a Külügyminisztérium ügyrendjét és személyzeti beosztását ismertető táblázat, a magyar követségek személyzeti beosztásának jegyzéke, a magyar kormányhoz akkreditált külföldi diplomaták névjegyzéke, annotált névmutató, illetve a rövidítések jegyzéke is. A kötetek zárásaként, német nyelven is megadták az okmányok tartalomjegyzékét, amely a témával foglalkozó külföldi történészek számára ad további tájékozódási pontot, illetve a további magyarországi kutatásokhoz nyújt segítséget.

Mindmáig a külügyi dokumentumok közzététele történetében, Magyarországnak a két világháború közötti külpolitikájára vonatkozóan ez a legnagyobb volumenű, a forrásközlés tudományos szabályainak leginkább megfelelő forrásgyűjtemény.

A sorozat első kötete *A Berlin–Róma tengely kialakulása és Ausztria annexiója 1936–1938 címmel jelent meg. Sorozatszerkesztő Zsigmond László. Összeállította és sajtó alá rendezte Kerekes Lajos. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete Kiadása, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962, I. kötet [823 o.]).* Mint a cím is jelzi, azokat az iratokat olvashatjuk itt, amelyek bemutatják Németország és Olaszország szövetségének kialakulását, Olaszország Duna-völgyi befolyásának csökkenését, és ezzel összefüggésében Németország növekvő szerepét a délkelet-európai országok sorsának alakításában. Ehhez kapcsolódnak Mussolini[200], Göring[201], Neurath[202], Ciano[203] és Papen[204] közlései –, amiket Magyarország diplomáciai képviselőjének jelentéseiből ismerhetünk meg – a német–olasz viszony alakulásáról. Az iratokból nyomon követhetőek az olasz külpolitika változásai, az északi irányvonal elvének feladásával a földközi-tengeri befolyás reményében és a stresai-front[205] teljes felbomlásának folyamata.

A szerkesztők az Anschlusst a magyar külpolitika szempontjából kellő súllyal mutatták be, hiszen ők is fontosnak tartották, hogy Magyarország egy területileg is megnövekedett birodalom szomszédja lett. Szándékuk szerint igyekeztek bemutatni valamennyi nagyhatalomnak az osztrák függetlenséggel kapcsolatos felfogását és a nemzetközi viszonyrendszerben időközben bekövetkező erőeltolódásokat. A nyugati kormányok nézeteit tükröző iratok fontos adatokat szolgáltatnak a harmincas évek végéről Nagy-Britannia és Franciaország Közép-Európá-

200 ***Benito Amilcare Andrea Mussolini*** (1883–1945) olasz fasiszta politikus, 1922–1943 között Olaszország miniszterelnöke, majd vezére (Duce). 1943–1945 között az Észak-Olaszországban lévő német bábállam, az Olasz Szociális (Salói) Köztársaság miniszterelnöke volt. A partizánok kivégezték.

201 ***Hermann Göring*** (1893–1946) német politikus és katona. A Nemzetiszocialista Német Munkáspárt vezető tagja, a német légierő parancsnoka. Harmadik Birodalomnak Adolf Hitler (1889–1945) utáni második vezető embere. 1936-tól koordinálta Németország újrafegyverkezési programját. Az ő megbízásából hajtották végre a zsidók tömeges méretű kivégzését. Az emberiség ellen elkövetett bűnökért Nürnbergben halálra ítélték, de a kivégzés előtt öngyilkosságot követett el.

202 ***Konstantin von Neurath*** (1873–1956) német politikus. Harmincéves diplomáciai pályafutása után 1932–1938 között Németország külügyminisztere, 1939–1941 között a Harmadik Birodalom által megszállt Cseh–Morva Protektorátus birodalmi kormányzója volt.

203 ***Gian Galeazzo Ciano*** (1903–1944) olasz politikus. Jogi és diplomáciai tanulmányainak befejezése után 1930-ban feleségül vette Benito Mussolini lányát, Edda Mussolinit. Feleségével Sanghajba utazott, ahol a konzulátust vezette. 1935-ben sajtó- és propagandaügyi miniszter, majd 1936-tól külügyminiszter. 1943-ban összeesküvést szervezett Mussolini ellen, és ezért 1944-ben kivégezték.

204 ***Franz von Papen*** (1879–1969), aki 1932. június–november között Németország kancellárja volt. 1933–1938 között a német diplomáciai képviseletet vezette Bécsben.

205 Stresai-front tagja volt Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország. Ramsay MacDonald (1866–1937) brit miniszterelnök, Pierre Laval (1883–1945) francia külügyminiszter és Benito Mussolini olasz miniszterelnök 1935. április 14-én a Stresában (Észak–Olaszország) zajló konferencián elítélték, hogy a saint-germaini béke ellenére Németország 1935. márciusban bevezette az általános hadkötelezettséget.

ban betöltött pozíciójához és a Müncheni Paktum[206] történeti előzményeinek megértéséhez. Ehhez a problémakörhöz tartoznak az 1936 elején Londonban és Párizsban tartott nemzetközi tárgyalásokkal, Schmidt osztrák külügyi államtitkár[207] londoni és párizsi útjával, Lord Halifax[208] németországi megbeszéléseivel és az Anschluss megvalósítása idején tanúsított nyugati politikával foglalkozó iratok. Nagy számban kaptak helyet a kötetben a Habsburg restaurációs törekvések és a kisantant országok ezzel szemben elfoglalt álláspontját tükröző akták, valamint az osztrák–csehszlovák közeledés érdekében tett diplomáciai lépések is. A kötetben jelentős számú dokumentum található az osztrák belpolitikára vonatkozóan, abból a szerkesztői megfontolásból, hogy Németország támogatta az osztrák nemzetiszocialistákat a fennálló államrend megdöntése és az Anschluss előkészítése céljából. Ezek a témakörök adják a keretét azoknak az erővonalaknak, amelyek az adott időszakban lényegesen befolyásolhatták Magyarország külpolitikáját.

A második kötet 1965-ben látott napvilágot, s az iratokat az az Ádám Magda állította össze és rendezte sajtó alá, aki már akkor is a kisantant témakörének ismert kutatója volt. *(A müncheni egyezmény létrejötte és Magyarország külpolitikája 1936–1938. Sorozatszerkesztő Zsigmond László. Összeállította és sajtó alá rendezte Ádám Magda. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete Kiadása, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965, II. kötet [1029 o.])* Magyarország és Csehszlovákia, illetőleg Magyarország és a kisantant kapcsolataira vonatkozó diplomáciai iratokat tette közzé az 1936. márciustól 1938. novemberig terjedő időszakban. Az okmányok többsége a csehszlo-

206 A müncheni egyezményt 1938. szeptember 29-én Adolf Hitler német kancellár, Neville Chamberlain (1869–1940) brit miniszterelnök, Édouard Daladier (1884–1970) francia miniszterelnök és Benito Mussolini olasz miniszterelnök kötötte meg, amelynek eredménye Csehszlovákia feldarabolása lett. Neville Chamberlain hazatérve a repülőből kiszállva mondta, hogy Németország és Nagy-Britannia között soha többé nem kerül sor háborúra.

207 ***Guido Schmidt*** (1901–1957) osztrák diplomata. 1936-ban került az osztrák Külügyminisztériumba, ahol 1938. márciusig dolgozott.

208 ***Edward Frederick Lindley Wood***, Halifax első grófja (1881–1959). Ismertebb nevén lord Irwin brit konzervatív politikus, 1938–1940 között külügyminiszter, majd a második világháború alatt Nagy-Britannia washingtoni nagykövete volt.

vák válság kibontakozásával és a müncheni egyezmény létrejöttének körülményeivel foglalkozik. A szerkesztő a korszak jobb megértése érdekében visszanyúlt a Rajna-vidék remilitarizálásának időpontjáig, és az 1936. márciustól 1938. márciusig terjedő periódus olyan dokumentumait is közzé tette, amelyek kifejezetten a csehszlovák kérdésre vonatkoznak.

Már az egyes fejezetcímek is megvilágítják a szerkesztő koncepcióját. A Rajna vidék megszállása és annak hatásai, Magyarország és a kisantant kapcsolatainak alakulása (1936 márciusától az év végéig). A Rajna vidék remilitarizálása következtében Budapest pozíciója jelentősen megszilárdult a régióban, ami lehetőséget nyújtott a kisantant fellazítására. A lengyel–magyar tárgyalások is ezt célozták, akárcsak a Magyarország és a kisantant közötti tárgyalások a sinaiai és a genfi megbeszélések során[209]. 1937 elején a kisantant Magyarországhoz történő közeledése németellenes színezetet öltött. A további fejezetek: az Anschluss kihatása a közép-európai államokra; Magyarország és a kisantant közötti tárgyalások folytatása és a májusi csehszlovák válság. A német–magyar–lengyel együttműködés Csehszlovákia ellen, a magyar államférfiak olaszországi és németországi látogatása és a bledi egyezmény[210]. Olvashatunk Magyarország külpolitikájáról a müncheni egyezmény időszakában. Erőteljes lengyel–magyar közeledés (Kárpátalja), aminek csehszlovák ellenes éle is volt, e mellett a szerkesztők a szudétanémetek csehországi helyzetét összekötötték a nem Magyarországon élő magyar kisebbséggel. A kötet utolsó fejezete Magyarország külpolitikája a müncheni konferenciától az első bécsi döntésig. A müncheni konferencia hatására Románia, majd Jugoszlávia a kisantant-szerződést nem tartotta érvényesnek, s az ottani határozatok azonnali tárgyalást

209 A kisantant és Magyarország képviselői 1938. május 4-én ültek tárgyalóasztalhoz Sinaiában (Románia). A genfi tanácskozásokon ismét napirendre tűzték a Magyarországgal való viszony normalizálásának a kérdését. E tárgyalásokon Kánya Kálmán (1869–1945) külügyminiszter személyesen vett részt. Akárcsak a sinaiai konferencián, Antonescu román külügyminiszter most is merev magatartást tanúsított.

210 Bledben (akkor a Jugoszláv Királyság, ma Szlovénia területén lévő sziget) 1938. augusztus 20–29 között tartott konferencián a kisantant országok elismerték Magyarország katonai egyenjogúságát. A beldi egyezményt azonban nem ratifikálták.

írtak elő Magyarország és Csehszlovákia között, illetve Budapest erőteljes akciót folytatott Kárpátalja irányába.

A *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945* sorozat megjelent köteteivel szinte párhuzamosan jelent meg az *Iratok az ellenforradalmi rendszer történetéhez 1919–1945* negyedik része, ami a korábbiaktól eltérően teljes egészében külpolitikai vonatkozású forrásokat közölt: *Iratok az ellenforradalmi rendszer történetéhez 1919–1945. A magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikája 1927. január 1 – 1931. augusztus 24. A kötet forrásanyagát összeállította és jegyzettekkel ellátta Karsai Elek. Kossuth Kiadó, Budapest, 1967, IV. kötet (622 o.).* A gyűjtemény teljes egészét Karsai Elek állította össze és a szerkesztő eltekintett a bevezető tanulmánytól, aminek a magyarázatát a Kiadó adta meg: *„e tárgykör időközben részletes, mélyreható monografikus feldolgozást nyert Nemes Dezső: A Bethlen-kormány külpolitikája 1927–1931-ben. (Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964) című művében".*[211] Hozzá kell tennünk azonban, hogy a kötet szerkesztői szempontok Nemes említett koncepcióját voltak hivatva alátámasztani, de már a sorozat harmadik kötetéhez hasonlóan, ez is a történettudomány „átértékelési" kísérletei jegyében született.

A közölt iratok betekintést engednek a 1927 és 1931 nyara közötti időszak magyar külpolitikájának főbb csomópontjaiba. A dokumentumok hagyományosan időrendi sorrendbe vannak rendezve, ám mégis feltűnő egy-egy problémakör kiemelése. A szerkesztő hangsúlyozni kívánta a Róma és Budapest közeledését megelőző jugoszláv–magyar tárgyalásokat, s az ehhez szorosan kapcsolódó magyar–olasz szerződés létrejöttének körülményeit és annak nemzetközi visszhangját, az olasz fegyverszállítmány szentgotthárdi incidensét. Akárcsak lord Rothermere cikkének magyar, brit reakciót és más országok erre adott válaszát. Nagy számban találunk forrásokat az osztrák Heimwehr[212] magyar és olasz kapcsolataira, illetve az osztrák jobboldal alkotmánymó-

211 Iratok az ellenforradalmi rendszer történetéhez 1919–1945. A magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikája 1927. január 1. – 1931. augusztus 24... IV. kötet, a Kiadó előszava, oldalszám nélkül.

212 A Heimwher a fasizmussal rokonszenvező osztrák nacionalisták fegyveres alakulata volt. Az első világháború után leszerelt katonák részvételével jött létre és 1936-ig működött.

dosítási terveire vonatkozóan. Ezen kívül rábukkanunk egy-egy (néha több) dokumentumra Magyarország katonai ellenőrzésének megszüntetéséről, egy esetleges magyar–cseh közeledésről, az optáns-ügy (optáns perek) bonyodalmairól[213], a magyar–török döntőbírósági szerződés megkötéséről[214], Magyarország és a kisantant országok közötti viszony bizonyos „enyhüléséről", a Briand–Kellogg Paktumról, a szovjet–magyar kapcsolatról, majd később az olasz–magyar törekvésekről a horvát szeparatista mozgalom erősítésében.

A források bemutatják Bethlen István külföldi útjainak egyes állomásait, például Róma (Az olasz–magyar szerződés megbeszélései.); Genf (Bethlen és a német kancellár, Gustav Stresemann[215] találkozója az Anschluss kérdésében, és a magyar közvetítési ajánlat a német–olasz fél között.); Velence (Megbeszélés az olasz külügyi államtitkárral, Grandival[216] az olasz–német, magyar–jugoszláv, olasz–francia viszonyról.); Lugano (Stresemannal, majd a brit miniszterrel, Chamberlainnal[217] folytatott megbeszélés.); Bécs (Vita az osztrák kancellárral, Ignaz Seipellel[218] a burgenlandi és a horvát kérdés ügyében.); Párizs és Hága (Csehszlovákia és Magyarország közeledésének problémája.); London (A magyar külpolitika célja.), Ankara (Megbeszélések a török köztársasági elnökkel, Mustafa Kemállal[219] és a török külügyminiszterrel, Tevrik Rüstüvel[220].);

213 A több évig tartó optáns ügy rendkívül kiélezte a magyar–román viszonyt. Romániában a földreform során a magyar közép- és nagybirtokosok igénybe vett földjei után elmaradt a kárpótlás, ha a tulajdonosok a magyar állampolgárságot választották.

214 A magyar–török döntőbírósági szerződést a felek 1923. december 18-án kötötték meg.

215 *Gustav Stresemann* (1878–1929) német politikus. 1923-ban kancellár, majd 1923–1929 között külügyminiszter volt. 1926-ban Nobel-békedíjat kapott.

216 *Dino Grandi* (1895–1988) olasz politikus. Külügyi államtitkár, majd a belügyminiszter helyettese. 1929–1932 között külügyminiszter, majd Olaszország londoni nagykövete volt.

217 *Arthur Neville Chamberlain* (1869–1940) brit konzervatív politikus. Miniszterelnök 1937 májusa és 1940 májusa között.

218 *Ignaz Seipel* (1876–1932) osztrák főpap és kancellár. 1922–1924, illetve 1926–1929 között Ausztria kancellárja volt.

219 *Mustafa Kemal Atatürk* (1881–1938) török katona és államférfi. 1934-ben kapta meg az Atatürk (a törökök atyja) nevet. 1919–1923 között kiszorította Törökországból a görög, olasz, francia és brit csapatokat. Hatalmának megerősítése után eltörölte a szultanátust és 1923. október 29-én kikiálltották a köztársaságot. Kemal gazdasági, kulturális és szociális reformokat vezetett be Törökországban:

220 *Tevrik Rüstü* többször töltötte be a török külügyminiszteri széket.

Berlin (Bethlen–Kánya[221] és Brüning[222]–Curtius[223] találkozó.).

A függelékben szokás szerint megtalálható az időrendi áttekintés és a rövidítések jegyzéke. Jelentős változás azonban a Külügyminisztérium vezető tisztségviselőinek, a fontosabb magyar képviseletek egyes alkalmazottainak és a Budapesten akkreditált ismertebb diplomáciai személyek neveinek felsorolása. Szeretnénk felhívni a figyelmet a Függelék egyik hibás címére: „A fontosabb magyar diplomáciai testületek vezetői" a már korábban jelzett okok miatt.[224] Az idegen országokban a magyar érdekeket képviselő és diplomáciai szolgálatot teljesítők nevének megadása pontos, azonban hivatali idejük jelölése nem minden esetben a magyar Külügyminisztérium hivatalos kiadványa, a *Külügyi Közlöny* adatait tartalmazza (például Washingtonban Széchenyi László[225] vagy Berlinben Kánya Kálmán esetében). Ez adódhat abból is, hogy a szerkesztő az iratokban szereplő más dátumozást vehetett figyelembe és nem a *Külügyi Közlönyben* szereplőt.[226]

Az *Iratok az ellenforradalmi rendszer történetéhez* forráskiadvány-sorozat első két kötetében, mint már utaltunk rá, találunk külpolitikai vonatkozású iratokat, azonban egy részük forrásértéke megkérdőjelezhető. A harmadik és negyedik kötet jól szerkesztett, betartja a forrásközlés szabályait, s az összeállításokban található dokumentumok a külpolitika magyar vonatkozásait tanulmányozók számára információkat nyújtanak, azonban az egyes korszakokhoz és problémákhoz kötődő iratok válogatása egyoldalú. Mégis, az 1921 és 1931 közötti magyar külpolitikára vonatkozó okmányok nyomtatásban máig ebben a forrás-

221 ***Kánya Kálmán*** (1869–1945) az Osztrák–Magyar Monarchia, majd az önálló magyar Külügyminisztérium diplomatája. 1913–1918 között Ausztria–Magyarország mexikói követe volt. 1919. októbertől került a magyar Külügyminisztériumba. 1920 májusa és 1925 október között a külügyminiszter állandó helyettese, majd 1925 októbere és 1933 januárja között a berlini követség vezetője. 1933. február 4. és 1938. november 28. között külügyminiszter volt.

222 ***Heinrich Brüning*** (1885–1970) német politikus. 1930–1932 között a Weimari Köztársaság utolsó kancellárja. 1934-ben elhagyta Németországot és az USA-ban telepedett le.

223 ***Julius Curtius*** (1877–1948) Németország külügyminisztere volt 1929–1931 között.

224 Vö. a munkában már bemutatott Magyarország és a második világháború... című kötettel kapcsolatos megjegyzésünket.

225 ***Széchenyi László*** (1879–1938) diplomata. 1922 januárja és 1933 áprilisa között a washingtoni követséget, illetve 1933–1935 között a londoni képviseletet vezette.

226 Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945..., illetve **Száringer János**: Adattár a magyar külügyi szolgálat történetéhez (1920–1944)...

kiadvány-sorozatban érhetők el, de a kötetben szereplő dokumentumok válogatása erőteljesen tükrözik Nemes Dezső szempontjait. Az ötödik kötet *A magyar ellenforradalmi rendszer belpolitikája és gazdasági helyzete 1927. január–1931. augusztus 24. A bevezető tanulmányt írta, a kötet forrásanyagát összeállította és jegyzetekkel ellátta Karsai Elek. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976, V. kötet (587 o.).* A cím is mutatja, hogy a munka a belpolitikai kérdésekre koncentrál, illetve a szerkesztő a gazdaságra vonatkozó iratokra is kiterjesztette a szelekciót. A válogatás tehát nem tartalmaz diplomáciai iratokat, azonban közvetve értesülhetünk a magyar belpolitika változásainak a külpolitikára gyakorolt bizonyos hatásairól, illetve a gazdasági diplomáciára némely vonatkozásában szolgálhat adalékul. Az *Iratok az ellenforradalmi rendszer történetéhez 1919–1945* dokumentumkiadvány-sorozat azonban ezzel mégis befejezetlen maradt.

A speciális gyűjtemények közül az első A *Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Összeállították és sajtó alá rendezték a bevezető tanulmányt írták Ránki György[227], Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt[228], Juhász Gyula. Kossuth Könyvkiadó, 1968 (1006 o.).* Magyarország külpolitikáját a harmincas évek elejétől a negyvenes évek közepéig a német Külügyminisztérium iratai alapján mutatták be a szerkesztők. Az előkészítő munkát a korszak egyik vezető történésze, Ránki György kezdte meg 1962-ben Londonban, majd négy évvel később kiegészítő alapkutatásokat végzett Washingtonban is. A Londonból származó húszezer mikrofilm 1964-ben jutott az MTA Történettudományi Intézete tulajdonába.[229]

227 ***Ránki György*** (1930–1988) történész, egyetemi tanár az MTA rendes tagja. 1953-tól az MTA Történettudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa, 1957-től munkatársa. 1960-tól a Legújabbkori Osztály vezetője volt. 1962-től az Intézet igazgató-helyettese, majd 1966-tól igazgatója volt. 1964-től a Kossuth Lajos Tudományegyetemen (ma Debreceni Tudományegyetem) egyetemi tanár. 1981-től a Bloomingtoni (USA, Indiana Állam) Egyetem Magyar Tanszékének a vezetője volt. 1985-től alelnöke a Nemzetközi Történettudományi Bizottságnak. Az Institut für Europäische Geschichte tudományos tanácsának, illetve a *Danubian Historical Studies* szerkesztő bizottságának is tagja volt.

228 ***Tilkovszky Loránt*** 1927-ben született. 1955-ben a történelemtudományok kandidátusa, 1977-ben doktora lett. 1955-től az MTA Történettudományi Intézet munkatársa. 1982–1997 között a Pécsi Tudományegyetem oktatója, professzora. 1985–1990 között az MTA Kelet-Európai és Nemzetiségi Komplex Bizottságának tagja, a Magyar–Csehszlovák Történész Vegyesbizottság elnöke. 1963-tól a *Századok* szerkesztőségi munkatársa.

229 Ránki György közreműködésével került Magyarországra.

A terjedelmes, több mint ezer oldalt kitevő forráskiadványban a dokumentumok közlése kronológiai sorrendben történt, s a szerkesztők a hétszáznál is több irat között az egymást követő évek megjelölésével eszközöltek bizonyos „szakasztörést". Az események folyamatjellegének szempontjából ez nem jelent problémát, hiszen ezen törések jelzik a történések egymásba simulását, illeszkedését, de az olvasó és kutató így is nehezen tudja kezelni a vaskos kötetet. A részletes tartalom nyújt némi támpontot, az annotált névmutató pedig többlet információt ad, a rövidítések feloldása mellett a német Külügyminisztérium kötetben felhasznált állagainak jegyzéke pedig a kutatómunka további folytatását teszik lehetővé.

Történettudományunk a magyar–német kapcsolatok 1933–1938 közötti alakulásának fő irányát *„lényegében véve már tisztázta, a Wilhelmstrasse, azaz a német Külügyminisztérium e kötetben publikált iratai is igazolják eddigi megállapításainkat, elmélyítik ismereteinket"*,[230] – írta Pamlényi Ervin. Ő válogatta Gömbös Gyula Hitlernek szóló üzenetétől az 1938 decemberéig tartó részt, amiben Gömbös első berlini útjára, a német–olasz–osztrák–magyar gazdasági együttműködés létrehozására vonatkozó kísérlet, valamint a magyar–német közeledés gazdaságot érintő iratait közölték. A válogatás a húszas évek végére vonatkozóan hangsúlyozza, hogy a magyar külpolitika fontos pillére Róma, s a magyar kormány törekvése Németország és Olaszország egymáshoz közelítése, ami ekkor még az ellentétes érdekek – a Duna-medence, legfőképpen Ausztria kérdése – miatt nem valósulhatott meg. Pamlényi Ervin ebbe a kontextusba illesztette az 1934-ben megkötött olasz–osztrák–magyar politikai és gazdasági együttműködést rögzítő római paktumot, a német–magyar kapcsolatok „dermedését". Gömbös Gyula második berlini útján bekövetkezett az „olvadás", 1936 augusztusában pedig sor került Horthy Miklós és Adolf Hitler első találkozójára. Az 1936 októberében létrejött német–olasz szerződést és az Antikomintern

230 A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944... 5. o.

Paktumot[231] a szerkesztő az olasz–etióp konfliktus[232] miatt bekövetkezett olasz pozíció-változásába helyezte, illetve a válogatás ezt sugallja. Számos dokumentum szól Németországnak a magyar revíziós törekvésekkel szembeni álláspontjáról. Mindezeken kívül megtalálhatjuk Hitler javaslatát a magyar kormány számára, hogy Magyarország tegyen lépéseket Csehszlovákiával szemben.

Az Imrédy Béla miniszterelnök helyébe lépő Teleki Pál külpolitikájának egyes aspektusait láthatjuk a Tilkovszky Loránt által válogatott dokumentumokban. Iratokat olvashatunk Németországnak és Olaszországnak a magyar kormányra gyakorolt diplomáciai presssziójáról, hogy Magyarország rendezze a viszonyát Jugoszláviával és Romániával, illetve az 1939. januári német demarsról is, ami sürgette a zsidókérdés megoldását. A dokumentumok árnyaltan mutatják be Magyarországnak az Antikomintern Paktumhoz történő csatlakozását. A német külügyminisztérium magyar vonatkozású iratainak egy másik jelentős csoportja az egyre jobban kiéleződő német–lengyel konfliktusról szóló magyar állásfoglalást világítja meg. Az okmányok arról is tudósítanak, hogy Budapest rendezte a viszonyát Moszkvával, a két ország megszakadt diplomáciai kapcsolatát visszaállították. A második bécsi döntés körülményeiről is számos irat ad információt.

A Tilkovszky Loránt által összeállított rész harmadik külpolitikai eseménysorozata a jugoszláv–magyar barátsági és döntőbírósági szerződés megkötésére helyezte a hangsúlyt. A válogatás felhívta a figyelmet a német hatalmi befolyás hatására a magyarországi belpolitikai erőviszonyokra és a gazdasági élet alakulására is. A szerkesztők joggal jegyezték meg, hogy a Magyarországra vonatkozó német forrásokat mindenképpen kritikusan kell olvasni, mert a közölt iratok a német érdekek szemszögéből világítják meg az eseményeket. 1941-től a német külügyi okmányok forrásértéke Magyarország második világháborús

231 Antikomintern Paktumot 1936. november 25-én kötötte meg Németország és Japán a Kommunista Internacionáléval szemben, így határozott Szovjetunió ellenes éle volt.

232 Az olasz–etióp (olasz-abesszín) háború 1935. októbertől 1936. májusig tartott. Hailé Szelasszié (1892–1975) etióp császár kénytelen volt elhagyni Etiópiát és kíséretével Jamaica szigetén telepedett le.

szerepének és politikájának szempontjából növekszik, mert a magyar Külügyminisztérium a háborús évekre vonatkozó iratanyaga hiányos. A kötet szerkesztői ezt figyelembe véve nem csak a magyar–német kapcsolatokra vonatkozó dokumentumokat közöltek, hanem olyanokat is, amelyek a magyar okmányokban meglévő hiányokat esetenként pótolni tudják. Mindez rögtön felveti a kellő forráskritika alkalmazását, hiszen a német külügyi apparátus természetesen érzékenyen reagált minden olyan eseményre vagy törekvésre, ami érdekeivel ellentétben állt. A szerkesztők felhívták a figyelmet arra, hogy a jelentésekben szereplő információk forrása kérdéses, amit tovább torzíthatott az irat készítője is.

Ránki György és Juhász Gyula állította össze 1941 tavaszától a német megszállásig terjedő időszak anyagát, amely három nagyobb csoportra osztható: az egyik a Szovjetunió elleni háború megindulásától Bárdossy László bukásáig terjedő néhány hónap, a másik a Kállay-kormány tevékenységének az időszaka, a harmadik rész okmányai a német megszállás előzményeire és a megszállási rendszerre helyezték a hangsúlyt. Munkánkban a külpolitikai eseményeket 1944. március 19-ig követték, ezért nem tértek ki a forráskiadványban szereplő, a magyarországi német berendezkedésre vonatkozó aktákra, annál is inkább, mert az okmányokban is megszűnt a bel- és külpolitikai történések szétválasztása.

1942 nyarától megváltozott a német iratok hangneme az 1941. évihez képest, s a gyanakvás és bizalmatlanság lett a fő jellemzőjük. 1942 végén és 1943 elején, a keleti fronton a katonai helyzet átalakult. A német csapatok visszavonulásra kényszerültek, s a magyar kormány a konzekvenciákat levonta és Németország esetleges vereségével is számolt. Ennek következtében Kállay Miklós miniszterelnök és a hozzá közel álló szűkebb kör fontolóra vette az angolszász hatalmakkal történő kapcsolatfelvételt. A magyar külpolitikának ezt a tendenciáját a németek felismerték, mindennek következtében megváltozott az iratok tartalma is, zömük a magyar kormány „áruló szándékait" bizonyító információkat tükrözött, illetve olyan utasításokat, amelyek végrehajtása

megingathatta a Kállay-kormányt.

A közölt okmányok alapján egyértelműnek látszik, hogy Berlin – a német titkosszolgálat révén – kezdettől fogva tudott az angolszász–magyar béketapogatózó tárgyalásokról. A németek megtették az ellenlépéseket és kidolgozták Magyarország katonai megszállásának a tervét.[233] Az 1941-től 1944 márciusáig terjedő időszakról közzétett iratok a következő főbb témákat ölelték fel: Magyarország katonai és gazdasági bekapcsolódása a Szovjetunió elleni háborúba. Németország törekvése, hogy Magyarország teljesen szakítsa meg kapcsolatait a nyugati hatalmakkal és a német hadigépezet engedelmes kiszolgálójává váljon. A zsidókérdés teljes megoldása a náci ideológia alapján, illetve a különbéke kísérletek megakadályozása és Magyarország katonai részvételének biztosítása a keleti fronton. Az olaszországi fegyverszünet és Kállay Miklós körének erőteljes akciói az előzetes fegyverszünet érdekében, és Magyarország elfoglalására kidolgozott terv.

A válogatásban kitapintható a szerkesztők azon szándéka, hogy feltárják a magyar belpolitikai változások és a német–magyar viszony alakulásának lehetséges összefüggéseit is. A közzétett iratanyagban tapasztalható egyenetlenség valószínűleg azzal magyarázható, hogy míg a harmincas években Magyarország nemzetközi helyzetéből és a német–magyar viszonyból adódóan egyes okmányok terjedelmesebbek, a jelentések részletesebbek, illetve a bel- és külpolitikai kérdéseket külön kezelik, addig a negyvenes évek elejétől, a háborús időszakban előtérbe kerültek a rövid jelentések, néhány soros táviratok, illetve megszűnt a bel- és külpolitikai események különválasztása. A csaknem negyven évvel ezelőtt megjelent kötet a mai napig a korszakkal foglalkozó történészek egyik fontos forrásbázisa, különösen a magyar–német kapcsolatok megismeréséhez nyújt segítséget.

A módszeres alapkutatások eredményeképpen az 1960-as évek elejétől folyamatosnak tekinthető a nagyobb tanulmányok, monográfiák

233 Magyarország megszállási tervének variációi a Margarethe I. és Margerethe II. voltak. Vö. **Ránki György**: 1944. március 19. Magyarország német megszállása. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968.

megjelenése, s ennek nyomán a korszak külpolitikáját feldolgozó szintézisek kiadása. A hatvanas évek mennyiségi gyarapodását azonban nem minden esetben követte Horthy-rendszer külpolitikájáról kialakított kép változása. Ekkor jelentek meg a magyar külpolitikára vonatkozó specifikus írások is, amelyek minőségileg egyenetlenek. Mint említettük az *Iratok az ellenforradalmi rendszer történéhez 1919–1945* negyedik kötete bevezető nélkül jelent meg, mert napvilágot látott *Nemes Dezső: A Bethlen-kormány külpolitikája 1927–1931-ben. Az „aktív külpolitika" kifejlődése és kudarca. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964 (421 o.)* című részmonográfia. A szerző alapvetően jól emelte ki a Bethlen-kormány külpolitikájának fő csomópontjait, de szemlélete változatlanul egyoldalú, a két világháború közötti rendszert „fasiszta diktatúraként" tipologizálta, ami alapvetően szovjetellenes, a kormány pedig *„az erőszakszervezetekre és a titkos társaságokra támaszkodva a fenyegetés és a korrupció eszközeinek párhuzamos alkalmazásával erősítette meg az uralkodó osztályok politikai hatalmát és a Bethlen-csoport politikai vezető szerepét"*[234]. Nemes véleménye szerint a tények és az okmányok tanúsítják, hogy az aktív külpolitika azonos a támadó külpolitikával. A munkára tehát változatlanul a korábbi korszak sematizmusa a jellemző.

Kis Aladár[235]*: Magyarország külpolitikája a második világháború előestéjén (1938. november–1939. szeptember). Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1963 (254 o.)* című monográfiájának első fejezete Andics Erzsébet és Nemes Dezső megállapításainak adaptációja, s gondolatmenetének sarkalatos pontja a Szovjetunió békepolitikája, amely többször figyelmeztette a magyar kormányt az „eltévelyedésére", illetve a szovjet külpolitika Budapesttel szembeni helyes útját bizonyította. Kis Aladár munkájában Zsigmond László korábbi megállapítását követte, miszerint a harmincas évek végén a magyar politikai vezetésben – *„az uralkodó osztályon belül fennálló ellentétek"*[236] – kettős irányvonal érzékelhető. E kettőség egyik alakja Imrédy Béla, aki *„1939 januárjától önálló fasiszta mozgalmat"*[237] indított, a másik Teleki Pál, aki mögött ekkor felsorakozott a magyar uralkodó elit többsége. Teleki miniszterelnöki kinevezésének jelentőségét abban látta, hogy a köztudottan jó nyugati kapcsolatokkal rendelkező gróf *„közös nevezőre hozta az uralkodó körök különböző rétegeinek elképzeléseit"*, egyben kiemelte: Teleki gondolkodását elhomályosította a revízió vágya és a *„vak kommunista gyűlölet"*[238]. Felhívta a figyelmet Berlin és Budapest ellentétére Csehszlovákia kérdésében, valamint arra, hogy a Teleki-kormány a nyugati nagyhatalmakkal összhangban kívánta megoldani Kárpátalja elfoglalását.

A következő évben jelent meg Juhász Gyula Teleki Pál második miniszterelnökségének külpolitikáját feldolgozó monográfiája: *A Teleki-kormány külpolitikája, 1939–1941. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964 (368 o.)*. Juhász Gyula, aki mint láttuk részt vett a Történettudományi Intézet nagyszabású dokumentumközlő vállalkozásában, s Magyarország 1939–1941-es külpolitikájának tanulmányozása során arra a kérdésre kereste a választ, miként lépett be az ország a háborúba, ezt milyen erők, összefüggések és események idézték elő. Juhász a Teleki-kormány külpolitikájának részletes vizsgálata során arra a következtetésre jutott, hogy Magyarország törvényszerűen keveredett a háborúba annak a következményeként, hogy a magyar külpolitikának a szovjetellenesség és a revízió volt a két alkotóeleme. Munkájának ez volt az alaptézise, és Juhász véleménye szerint ez vezetett el *„a németbarát politikáig, a németbarát politika vezetett el a háborúig"*[239]. A feldolgozás az elmúlt tíz évhez képest már jóval árnyaltabban látta Magyarország szerepét a második világháborúban. Az események „gombolyítását" a nemzetközi helyzet változásának kontextusába helyezte, és a szerző

234 Nemes Dezső: A Bethlen-kormány külpolitikája 1927–1931-ben…6. o.

235 Kis Aladár (1930–2002) 1961-ben a történettudományok kandidátusa, 1981-ben doktora lett. 1952–2000 között az ELTE oktatója. 1966–1969 között az ELTE Bölcsészettudományi Karának dékán-helyettese. 1973–1977 között a Római Magyar Akadémia igazgatója volt.

236 **Kis Aladár:** Magyarország külpolitikája a második világháború előestéjén… 88. o.

237 Uo. 89. o.

238 Uo. 91. o.

239 **Juhász Gyula:** A Teleki-kormány külpolitikája, 1939–1941… 356. o.

hangsúlyozottan kereste a mélyebb belső társadalmi összefüggéseket, a belpolitikai okokat. Teleki Pál öngyilkosságának motívumaként Juhász felhívta a figyelmet a személyes okokra (családi körülmények, egyéni lelki alkat, depresszióra hajlamos személyiség), de a fő indokot a politikai indítékban kereste. *"Telekinek rá kellett döbbennie arra, hogy külpolitikai koncepciója visszavonhatalanul összeomlott, a szakítás a nyugati hatalmakkal immár elkerülhetetlen"*[240]. Juhász Gyula munkáját azért is ki kell emelnünk, mert egy évvel Kis Aladár dogmatikus és sematikus szemléletű könyvnek megjelenése után volt bátorsága ahhoz, hogy sok tekintetben valósághű képet rajzoljon Teleki Pálról. Ekkor kezdődött el a magyar történettudományban egyfajta szemléletváltás.

Juhász Gyula monográfiájával egyidőben jelent meg, s ugyanehhez a szemléletváltáshoz kapcsolódik *Sz. Ormos Mária*[241]*: Az 1924. évi magyar államkölcsön megszerzése című munkája (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964 [158 o.])*, amely az eseményeket árnyaltan mutatja be. Ormos dolgozatában elemezte Bethlen István másfél évnyi diplomáciai munkáját, aminek eredménye 1924 júniusában a Magyar Nemzeti Bank alapítása, illetve a gazdasági stabilizáció lehetőségének megteremtése volt. A szerző 1922 tavaszától, a politikai stabilizáció létrejöttéig kísérte figyelemmel a történéséket. A gazdaság megszilárdulásához szükséges vagyonnal az ország nem rendelkezett, mivel a trianoni békeszerződés értelmében a Jóvátételi Bizottság minden állami tulajdont zár alá helyezett. A kölcsönterv születése után Bethlen István külföldi útjai és a magyar kormány akciói Népszövetségi Tanácsban indított akciói eredménnyel zárultak. A szerző – a kötet első három oldalán – a Horthy-rendszert még mindig fasisztának minősítette, de a magyar államkölcsön megszerzésének kifejtése során elkerülte a marxizmus hazai és orosz klasszikusainak citálását. Ormos csaknem kizárólag a Magyar

240 Uo. 310. o.

241 ***Ormos Mária*** 1930-ban született. Történész, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1953-tól 1957-ig a József Attila Tudományegyetemen dolgozott. A MOL, majd 1963-tól az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa volt. 1982-től a Pécsi Tudományegyetem oktatója, 1984-től egyetemi tanára. 1984–1992 között az egyetem rektora, 1996–2000 között a Bölcsészettudományi Kar dékánja volt.

Országos Levéltár iratanyagai alapján dolgozta fel az államkölcsön megszerzésének történetét, s végső konklúziója, hogy az *„akció kapcsán a kormány kilépett politikai szigeteltségéből és learatta a Népszövetségbe való belépés (1922. szept.) első gyümölcsét"*[242]

A minőségileg ugyancsak jobb feldolgozások közé tartozik *Márkus László*[243]*: A Károlyi Gyula-kormány bel- és külpolitikája. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968 (320 o.)*. Márkus Lászlónál még a bethleni konszolidáció politikai formája „fasiszta jellegű", de rögtön hozzátette, hogy *„konzervatív-reakciós típusú ellenforradalmi diktatúra volt"*[244], amelyben három fő erő – a szegediek, az egyházi és világi vezetők és a tőkés csoportok – kompromisszuma valósult meg. A Bethlen-kormány bukását, egyben Károlyi Gyula miniszterelnöki kinevezését a gazdasági válsággal, illetve a három fő belpolitikai erő kompromisszumának eltolódásában látta. Úgy vélte, a korábban Bethlen Istvánt támogató belső erők polarizálódtak, de abban egységesek voltak, hogy elutasítsák a Tardieu-tervet és a francia orientációt.

A párizsi béketárgyalások első összefoglalását adta *L. Nagy Zsuzsa*[245]*: A békekonferencia és Magyarország 1918–1919. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1965 (309 o.)* címmel. Munkája alapvetően prágai, bécsi, moszkvai és budapesti levéltárakban végzett alapkutatásokra, illetve hazai és külföldi forráskiadványokra épül. Nem véletlen, hogy a kötet adatokban rendkívül gazdag. L. Nagy a hangsúlyt az októberi és márciusi forradalmak közül az utóbbira helyezte. A magyarországi események és a Károlyi-kormány működésének leírása inkább bevezetése a

242 **Sz. Ormos Mária:** Az 1924. évi magyar államkölcsön megszerzése... 141. o.

243 ***Márkus László*** 1920-ban született. 1938-ban végzett a Bécsi Kereskedelmi Akadémián és 1953-ban az ELTE-én történelem szakos tanári oklevelet szerzett. A Magyar Szociáldemokrata Párt tagja, 1940–1943 között a párt propagandistája. A II. Világháború idején munkaszolgálatos (1943–1944) volt. 1945–1947 között a *Debreceni Néplap*, 1947–1949 között a *Friss Újság*, 1949-ben a *Szabad Nép* újságírója, 1949–1950 a *Nők Lapja* szerkesztője, 1950–57 között a Művelt Nép Könyvkiadó lektora, ahonnan 1957 júniusában elbocsájtották. 1958–1984 az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa volt.

244 **Márkus László:** A Károlyi Gyula-kormány bel- és külpolitikája...11. o.

245 ***Nagy Zsuzsa*** (1930–2010) 1953–1992 között az MTA Történettudományi Intézet munkatársa, idővel tudományos tanácsadója. 1987–1997 között a Debreceni Tudományegyetem tanára, 1998 után professzor emeritus. A londoni Királyi Történelmi Társulat levelező tagja.

Tanácsköztársaság katonai, politikai és diplomáciai tevékenységének, illetve a győztes nagyhatalmak és szövetségeseik Magyarországhoz fűződő kapcsolatának tárgyalásához. Végkövetkezetése szerint Magyarország útját döntően azok a nagyhatalmi erők befolyásolták, amelyek az első világháború utáni új európai rendet kialakították.

A hatvanas évek végén történetíróink egy részének érdeklődése Közép-Európa és a szomszédos országok felé fordult, amit jeleznek a kapcsolattörténeti feldolgozások. A magyar–cseh és szlovák kapcsolatokat *Arató Endre*[246]*: A magyar–cseh–szlovák viszony ötven éve. Történelmi áttekintés. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969 (139 o.)* munkája foglalta össze, ami az MSZMP[247] Központi Bizottsága Társadalomtudományi Intézetének felkérésre készült.[248] A két világháború közötti időszak hivatalos és informatív kapcsolataival a könyv alig fele foglalkozik, de külön kezelte a cseh és a szlovák népet.

A magyar–lengyel viszonyt dolgozta fel *Kovács Endre*[249]*: Magyar–lengyel kapcsolatok a két világháború között. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971 (415 o.)*, illetve *Godó Ágnes*[250]*: Magyar–lengyel kapcsolatok a második világháborúban című munkája (Zrínyi Katonai Kiadó és Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976 [448 o.])*. Kovács Endre munkájában – legnagyobb részben lengyel és magyar levéltári forrásokra alapozva

246 *Arató Endre* (1921–1977) egyetemi tanár, az MTA levelező tagja. 1948-tól a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban a Nemzetiségi Osztály vezetője volt. 1951–1955 között az MTA Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, osztályvezetője, majd igazgató-helyettese. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán a Kelet-Európai Történeti Tanszék docense, majd 1956-tól egyetemi tanára. Elnöke volt a Magyar–Csehszlovák Történész Vegyesbizottságának.

247 Magyar Szocialista Munkáspárt 1956. október és 1989. október között működött.

248 Tudomásunk szerint az MSZMP Társadalomtudományi Intézete felkérésére több kapcsolattörténeti áttekintés készült, amelyek azonban nem kerültek kiadásra.

249 *Kovács Endre* (1911–1985) történész, irodalomtörténész, író, újságíró, műfordító. 1943-ban szlavisztikából doktorált a budapesti egyetemen. 1945–1948 között csehszlovák referens a Kelet-Európai Tudományos Intézetben. 1949-től az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa, 1955–1966 között a Szovjetunió és a Népi Demokráciák Története Osztály, 1966–1976 között az Egyetemes Történeti Osztály vezetője, majd 1981-ig tudományos tanácsadója.

250 *Godó Ágnes* 1928-ban született. 1948-ban települt át az akkori Csehszlovákiából Magyarországra. 1953-tól hivatásos katona, és 1973-ban a hadtudományok kandidátusa lett. 1953–1957 között a Sztálin Akadémia, később Petőfi Politikai Akadémia hivatásos tisztje, főtanára. 1957–1958 között a *Katonai Szemle* főszerkesztő-helyettese, majd a *Néphadsereg* című lap külpolitikai rovatának munkatársa. 1959–1984 között a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársa, később szekcióvezetője, majd főigazgató-helyettese volt.

– reálisan tárta fel a sokat emlegetett lengyel–magyar barátságnak a két háború közti időszakban kiformálódott képét. A kapcsolattörténeti áttekintést az európai helyzet változásának keretébe illesztette, de a témájával összefüggő kérdések tárgyalását nem szűkítette le a hivatalos politika akcióira, hanem beemelte a gazdasági, kulturális és szellemi érintkezések kapcsolódási pontjait is. A Kovács Endre által megkezdett munkát folytatta tovább Godó Ágnes, aki a lengyel–magyar viszonyt jellemezte a második világháború időszakában. Dolgozatában feltárta a lengyel emigráns kormány és az illegális lengyel katonai és politikai szervek magyarországi tevékenységét. Áttekintést nyújtott a magyarok részvételéről a varsói felkelésben, illetve a lengyel és a magyar ellenállók és partizánok együttműködéséről is.

A hatvanas évek végén Tilkovszky Loránt a revíziót és ennek hatásait vizsgálta meg *(Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938–1941. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967 [349 o.])*. Tilkovszky a háborús időszakban visszacsatolt felvidéki, kárpátaljai és észak-erdélyi területek belső viszonyát és a magyar kormányok erre a territóriumra vonatkozó nemzetiségpolitikáját elemezte. Ennek kapcsán folytatódott a revízió problémájának vizsgálata, és emellett általában megkezdődtek a külföldi források recepciókutatása, majd azok feldolgozása.

A román–magyar kapcsolatokat a József Attila Tudományegyetem[251] Új- és Legújabbkori Egyetemes Történeti Tanszékének egykori vezető tanára, *Csatári Dániel*[252]*: Román–magyar kapcsolatok. Történelmi vázlat. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1958 (294 o.)* című munkájában foglalta össze. Trianon és a revízió kutatásának – amit Tilkovszky Loránt kezdeményezett – folytatása Csatári másik kötete, a *Forgószélben. Magyar–román viszony 1940–1945. Akadémiai Kiadó, Budapest,*

251 Ma Szegedi Tudományegyetem.

252 *Csatári Dániel* 1927-ben született. 1951–1955 között az MDP Pártiskolájának tanára, 1955–1969 között az MTA Történettudományi Intézete Egyetemes Történeti Osztályának munkatársa, 1970–1974 között a Párttörténeti Intézet osztályvezető-helyettese volt. 1974–1988 között az ELTE és a József Attila Tudományegyetem professzora volt. 1970-ben Akadémiai Díjat kapott.

1968 (492 o.) címmel. Csatári egyik tézise, hogy a román–magyar kapcsolat a német nagyhatalmi politika függvénye volt és a két nép közötti viszonyt a németek élezték ki. Az utóbbi munkája tulajdonképpen Észak-Erdély visszacsatolásának előzményeiről és következményeiről szól. A szerző szakított a sablonos, statikus történetírás szemléletmódjával, az adott problémákat már az események folyamatában tárgyalta. Nem sematizált, hanem egy-egy társadalmi réteg politikai beállítottságát, az adott helyzetben mutatta be, illetve azt is figyelembe vette, hogy egy másik helyzetben ezzel ellentétes irányú fejlődés is végbemehetett. Csatári Dániel a magyar levéltári forrásokon kívül nagy számban használt román levéltári okmányokat is.

Ezt a „trilógiát" zárta *A. Sajti Enikő*[253]*: Délvidék 1941–1944. A magyar kormányok délszláv politikája. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987 (305 o.)*. Tilkovszky és Csatári első könyve után éppen szemléletbeli újdonsága miatt húsz évvel jelenet meg A. Sajti kötete. Az összefoglaló munka a magyar kormányok és katonai körök délvidéki törekvéseit, a délszlávokkal kapcsolatos nemzetiségpolitikát vizsgálta meg. Horizontálisan horvát és szerb vonatkozásban; vertikálisan pedig kettébontotta a délszlávokkal szemben alkalmazott politikát, illetve a katonai közigazgatást, s a kettő közötti eltéréseket is bemutatta. A. Sajti Enikő fő célja annak kifejtése volt, hogy a Délvidék visszacsatolása nem csupán az újvidéki razziát jelentette, hanem a Kállay-kormány is sokat tett a terület konszolidációja és Magyarországhoz történő reintegrációja érdekében.[254]

Az európai diplomácia különböző kérdéseit vizsgáló monográfiák közül Kelet-Európa jobb megismeréséhez a hatvanas-hetvenes években

253 ***A. Sajti Enikő*** történész. 2003 óta az MTA doktora. 1967-ben végzett a József Attila Tudományegyetem orosz–történelem szakán. 1974-ben doktorált és 1984-ben kandidált. 1985–1995 között a Szegedi Tudományegyetem Új- és Legújabbkori Egyetemes Történeti Tanszékének vezetője. Oktatási dékán-helyettes 1991–1994 között. 1999-től egyetemi tanár a Szegedi Tudományegyetemen. A Szerb–Magyar Történész Vegyesbizottság tagja.

254 A tízes-húszas évek magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatairól Hornyák Árpád nyomtatásban megjelent Ph.D dolgozatából tájékozódhatunk. Vö. **Hornyák Árpád**: Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927. Forum Könyvkiadó. Újvidék. 2004 (370 o.).

különösen két munka járult hozzá. Az egyik *Ádám Magda: Magyarország és a kisantant a harmincas években című monográfiája (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968 [389 o.])*.[255] Ádám Magda részletesen bemutatta a végül nem ratifikált bledi megállapodáshoz vezető utat, valamint az első bécsi döntés és Kárpátalja megszerzésének diplomáciai hátterét.[256] Két évvel később látott napvilágot *Ormos Mária: Franciaország és a keleti biztonság 1931–1936 című kötete (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969 [453 o.])*, amelyben a szerző az európai biztonság megnövekedett jelentősége és a Rajna-vidék megszállása közötti évek diplomáciai próbálkozásaival foglalkozott.

Külön kell szólnunk a hatvanas évek végén megjelenő, a két világháború közötti magyar külpolitikát feldolgozó első szintézisről *Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919–1945. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969 (374 o.)* címmel.[257] A szerző forráskiadásokra, szakmonográfiákra, visszaemlékezésekre és levéltári kutatására alapozva foglalta össze a negyedszázad magyar külpolitikáját. Könyve a két világháború közötti magyar külpolitika vonatkozásában alapvető szemléletváltást tükrözött, mert mint írta *„egy ország külpolitikáját alapvetően mindig nemzetközi helyzete és belső rendszere határozza meg. Emellett azonban az sem elhanyagolható tényező, hogy milyen előzmények vezettek az adott nemzetközi és belpolitikai szituáció kialakuláshoz, milyen élmények, társadalmi és politikai tapasztalatok rögződtek helyes vagy torz tanulságként az államot alkotó nemzet tudatában általában és a hatalom birtokosainak tudatában különösen"*.[258]

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását a belső feszítő erők centrifugális mozgásában látta, szerinte ezt a változást a nemzetközi erőviszonyok, a katonai események csak segítették. A trianoni béke-

255 Ennek folytatatásának is tekinthető a nyolcvanas évek végén megjelenő **Ádám Magda**: A kisantant és Európa 1920–1929. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.

256 Vö. **Romsics Ignác**: Történetírásunk a két világháború közötti korszakról 1918–1945… 453. o.

257 Az utolsó (harmadik) javított kiadása, 1988-ban látott napvilágot: **Juhász Gyula**: Magyarország külpolitikája 1919–1945. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988.

258 **Juhász Gyula**: Magyarország külpolitikája 1919–1945. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969, 7. o.

szerződést azon az alapon tartotta igazságtalannak, hogy a nagyhatalmak az etnikai elveket nem vették figyelembe, ám a magyar külpolitika hibája volt, hogy *„az ellenforradalmi Magyarország külpolitikájának kezdettől fogva az integrális revízió volt a célja, nem pedig az etnikai elven esett csorbák jóvátétele”*[259]. A külpolitikai cél megvalósítása pedig *„valójában azt a célt is szolgálta, hogy elterelje a figyelmet a rendszer szociális és társadalmi elmaradottságáról, politikai berendezkedésének reakciós jellegéről”*[260]. Itt még kísért – ha árnyaltan is – Zsigmond László korábban említett tézise, ennek ellenére e mű a két világháború közötti magyar külpolitika tanulmányozásához alapmunkának számít.

Juhász Gyula szintézisében a szovjetellenesség már nem külpolitikai cél, a magyar külpolitikának ez a vonása munkájában már valós helyi értékeknek megfelelően jelent meg. Miközben elismeri a külpolitika bizonyos fokú belpolitikai determináltságát vagyis azt, hogy a külpolitikai célok és ezek végrehajtásához rendelt eszközök választása nem csak a nemzetközi helyzetre adott reflexiók függvénye, hanem a belső politikai döntések eredménye is, de ezt nem hangsúlyozta túl. Juhász Gyula interpretációjában a magyar külpolitika célja tehát nem más, mint törekvés a revízióra, de a rendszer zártsága nem tette lehetővé azoknak a „józan elemeknek” az érvényesülését, akik képesek voltak különbséget tenni a *„leválásra érett területek és az igazságtalanul elszakított területek között”*[261].

A szerző Szent-Iványi Domokos[262] kéziratából iktatott be részeket

259 Uo. 67. o.

260 Uo. 69–70. o. Vö. **Romsics Ignác:** Történetírásunk a két világháború közötti korszakról...362–363. o.

261 **Juhász Gyula:** Magyarország külpolitikája 1919–1945. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969, 69. o.

262 ***Szent-Iványi Domokos*** (1898–1980) Teleki Pál tanársegédje volt, majd diplomáciai pályára lépett. 1924-től a Külügyminisztérium tisztviselője lett. A chicagói konzulátuson dolgozott 1929-ben, majd ugyanebben az évben a clevelandi konzulátus munkatársa lett 1930-ig. Ezután felváltva a winnipegi és clevelandi konzulátuson teljesített szolgálatot. 1935-től a Külügyminisztérium sajtóosztályán dolgozott, majd 1939–1941 között a miniszterelnökségen tevékenykedett. 1942-től a Külügyminisztérium Kulturális Osztályának, majd a Békeelőkészítő Irodának a vezetője volt. 1944 szeptemberében a Moszkvába utazó magyar fegyverszüneti bizottság tagja volt. 1946-ban letartóztatták, majd a Német Szövetségi Köztársaságban telepedett le. Az úgynevezett „Szent-Iványi iratok”, amelyet a szerző 2005-ig titkosított és az Országos Széchenyi Könyvtár őriz a korszak fontos forrásbázisa.

munkájába. Úgy tűnik Juhász Gyulának az 1960-as években sikerült betekintést nyernie a „Szent-Iványi iratokba”, amelyet az Országos Széchenyi Könyvtár őrzött és akkor még érvényben volt a titkosítása. A szerző nem alkalmazott lábjegyzeteket, de a kötet végén fejezetenként is található irodalomjegyzék.

Juhász szintézisével egy időben jelent meg *Karsai Elek: Számjeltávirat valamennyi magyar királyi követségnek. Táncsics Könyvkiadó, Budapest, 1969 (525 o.)*, ami inkább a népszerűsítő történeti munkák közé tartozik. A könyv a Kossuth Rádióban 1965 és 1966 között elhangzott előadássorozat alapján készült. A szerző-előadó bemutatta a magyar történetírás legújabb eredményeit a párizsi béketárgyalásoktól a Bethlen-kormány utolsó időszakáig, azonban a kötet aránytalan, a húszas évek első két éve a hangsúlyos, a többiről ezt már kevésbé lehet elmondani.

Eközben tovább folytatódott *A Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945* kiadványsorozat, aminek újabb kötete 1970-ben látott napvilágot *Magyarország külpolitikája 1938–1939* címmel *(Sorozat szerkesztő Zsigmond László. Összeállította és sajtó alá rendezte Ádám Magda. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete Kiadása, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970, III. kötet (809 o.)*. Az Ádám Magda által összeállított válogatás az 1938. november 2-től 1939. március 31-ig terjedő időszakra vonatkozó diplomáciai iratokat tartalmazza. Középpontjában Németország és Magyarország Csehszlovákiával kapcsolatos politikáját, a szlovák és a kárpátaljai kérdésben jelentkező ellentéteiket, a magyar–lengyel közös határ létrehozására irányuló magyar és lengyel törekvéseket, valamint a Csehszlovákia megszállásával kapcsolatos eseményeket megvilágító dokumentumok állnak. Képet nyújt az általános európai helyzetről, illetve bemutatja Magyarország kapcsolatait a nyugati hatalmakkal, fokozatos közeledését a háborús blokkhoz, csatlakozását az Antikomintern Paktumhoz és összeütközését a Szovjetunióval.

A kötet szerkesztője hangsúlyozta a magyar–német szembenállást Kárpátalja kérdésében (1938. november 3.–1938. november 30.), a

magyar–német és magyar–csehszlovák ellentétek kiéleződését, Csáky István külügyminiszter németországi látogatását, Magyarország csatlakozását az Antikomintern Paktumhoz (1938. december 1–1939. február 28.), illetve Magyarország külpolitikáját Kárpátalja megszállásának időszakában (1939. március 1.–1939. március 31.). Számos iratot közölt a magyar Külügyminisztérium anyagaiból a müncheni egyezményre vonatkozóan is, és a válogatás kiemeli a megegyezés hatását a magyar külpolitikára.

A *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. Magyarország külpolitikája a II. világháború kitörésének időszakában 1939–1940. Sorozatszerkesztő Zsigmond László. Összeállította és sajtó alá rendezte Juhász Gyula. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete Kiadása, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962, IV. kötet (892 o.)* az 1939. március 19-től 1940. május 10-ig terjedő időszak diplomáciai iratait tartalmazza, a szerkesztő szándéka szerint lehetőleg a magyar kormány külpolitikájának teljes keresztmetszetét megadva.

A sorozat utolsó kötete a *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig 1940–1941. Sorozatszerkesztő Zsigmond László. Összeállította Juhász Gyula. Sajtó alá rendezte Juhász Gyula és Fejes Judit. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete Kiadása, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, V. kötet (1427 o.)* a német hadsereg nyugati hadjáratának kezdetére és a Szovjetunió elleni magyar hadüzenet közötti időszakra vonatkozó diplomáciai iratokat tartalmazza. A források egyértelművé teszik, hogy tizennégy hónap alatt a magyar külpolitika függetlenségének megőrzése mellett és miatt, az idő haladtával mindinkább elkötelezte magát Németország mellett. Ennek a folyamatnak a fontosabb állomásai a második bécsi döntés és Magyarország csatlakozása a háromhatalmi egyezményhez, a jugoszláv–magyar barátsági szerződés megkötése és megszegése, a Szovjetunió elléni magyar támadás előkészítése. A szerkesztők Magyarország és külpolitikájának Közép-Európában betöltött helyéből és szerepéből következően bizonyos témákat kiemeltek és ezek hangsúlyos szerepet kaptak a kötetben. Részletesen foglalkoztak például

a magyar–román viszony alakulásával és ezzel összefüggésben a területi revízió problematikájával, a jugoszláv–magyar kapcsolattal, illetve a két ország külpolitikájában Németország jelentőségével, majd Magyarország háborúba lépésének kérdéskörével.

A kötet összeállítását a szerkesztők számára megnehezítette, hogy a Külügyminisztérium 1940–1941-es rezervált politikai irataiból hiányoznak a német–magyar, szovjet–magyar és a brit–magyar viszonyra utaló dokumentumok, amelyeket csak részben sikerült pótolni. Nincsenek a kötetben – mint a szerkesztő is írta – a második bécsi döntés tárgyalásainak jegyzőkönyvei, Teleki Pál 1940 novemberi tárgyalása Hitlerrel, hiányosak Bárdossy László Berlinben tett bemutatkozó látogatására vonatkozó iratok, s nem maradtak fenn Horthy Miklós 1941 májusában Hitlernél tett utazásának jegyzőkönyvei sem. A szerkesztők felhasználták Szent-Iványi Domokos főleg a német–magyar kapcsolatokra vonatkozó kéziratát, aminek megbízhatósága a fennmaradt okmányok alapján igazolható. A további kutatások elősegítésére a lábjegyzetben megjelölték a külföldi forráskiadványok megfelelő okmányait és szükség esetén abból vett részleteket is közöltek. Ahol arra lehetőség volt a kötetben megjelenő okmányokat összevetették más külföldi és hazai forráskiadványokban szereplő iratokkal és erre jegyzetben utaltak.

Egy-egy korszak megragadásához nélkülözhetetlen források a korabeli naplók, feljegyzések, illetve ezek alapján utólag írt emlékiratok. A memoárirodalom szubjektív műfaj, amit a szerző többé-kevésbé önigazolásnak szán. Az események tanúi különböző területen dolgoztak, éltek, más-más személettel rendelkeztek, esetleg az ország irányításában vettek részt vagy csupán a történések sodrában szemlélők voltak. Ebből következően a visszaemlékezések minősége és használhatósága eltérő lehet. A szemtanúk és az események cselekvő részeseinek állításait egymással és a forrásokkal összevetve fontos információkat nyújtanak a történetírás számára. A két világháború közötti politikai élet főszereplői, a katonák és a diplomaták egy része is szorgos memoár-

író volt.[263] A katonatisztek visszaemlékezései közül említhetjük Kádár Gyulát[264], aki terjedelmes munkájával nyújt betekintést a magyar katonai felsőbb vezetés mindennapjaiba, illetve felhívta a figyelmet arra, hogy a második világháború alatt a magyar kormányok a német megszállás rémével viaskodtak *(A Ludovikától Sopronkőhidáig. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1978, [828 o.])*. Az ugyancsak katonatiszt és később diplomata Andorka Rudolf[265] naplója még a hetvenes években látott napvilágot *(A madridi követségtől Mauthausenig. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978, [343 o.])*. A napló műfajából következően, de szándéka szerint sem az utókornak szánta Andorka a feljegyzéseit, hanem leginkább önmagának, emlékeztetőül írta le az eseményeket. Így a naplóból szemezgető válogatás a harmincas évek végi spanyol–magyar kapcsolatok alakulásán kívül jó keresztmetszetet ad a negyvenes évek eleji Magyarországról is. Shvoy Kálmán altábornagy[266] – aki a harmincas évek elejétől politikai szerepet is vállalt – naplójában *(Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945. Sajtó alá rendezte, a bevezető szöveget írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta Perneki Mihály. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983 [363 o.])* az események részeseként jellemezte a korszak vezető alakjait, csoportjait, és mint vérbeli katona élénk figyelemmel kísérte a második világháború hadi eseményeit is. Hory András[267] naplójából részletek *Bukaresttől Varsóig. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta Pritz Pál[268]. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987 (493 o.)* címmel jelent meg.[269] A karrierdiplomata Hory Bukarestben szervezte meg a magyar képviseletet, majd Belgrádban, Rómában, Varsóban tejesített szolgálatot, illetve később pályáját a Külügyminisztériumban folytatta. A kéziratos visszaemlékezésből Pritz Pál összeállított egy kötetet, ami jól hasznosítható a korszak diplomácia és külpolitika története iránt behatóbban érdeklődők számára, ezen kívül a korabeli középosztály soraiból kikerülő diplomata egykorú felfogásába is betekintést nyerünk. Hory emlékiratával egy időben jelent meg *Újpétery Elemér*[270]*: Végállomás Lisszabon. Hét év a magyar királyi külügy szolgálatában. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987 (546 o.)*. Hory András mértéktartó emlékiratához képest Újpétery visszaemlékezésében tetten érhető az erőteljes önigazolás, s a levéltári forrásokkal egybevetve a szerző,[271] ahol szükségesnek látta nem

263 **Nemeskéri-Kiss Sándor** nyugalmazott követ visszaemlékezései Röptében (Egy magyar diplomata emlékeiből) címmel már 1940-ben megjelent.

264 ***Kádár Gyula*** (1898–1962) vezérkari ezredes. 1933-tól a Ludovika Akadémia tanára. 1940. szeptemberben részt vett az észak-erdélyi bevonulásban. 1942. május 1-jétől a Vezérkari Főnökség állományába került át, mint a (Vezérkari Főnökség) VKF–6. (nemzetvédelmi és propaganda) osztályának a vezetője. 1943. augusztustól a VKF–2. (hírszerző és kémelhárító) osztályának a vezetője volt. 1944. április közepén a Gestapo letartóztatta, majd Németországba hurcolták. Az amerikai hadsereg szabadította ki, de 1945-ben Hegyeshalomnál a kommunista vezetés alatt álló Katonapolitikai Osztály letartóztatta. A szovjet katonai bíróság 15 évi kényszermunkára ítélte. 1955. novemberben tért haza és 1956 szeptemberében bocsátották szabadon.

265 ***Andorka Rudolf Rezső*** (1891–1961) katonatiszt. Katonai szakdiplomata volt 1921–1931 között. 1934-ben a VKF–2 osztályvezető-helyettese 1935–1937 között a Honvédelmi Minisztérium Elnöki B. Osztályának vezetője. 1937–1938 között a VKF–2 osztályát vezette. 1939 májusa és 1941 júniusa között a madridi magyar követség vezetője. 1950-ben az Államvédelmi Hatóság letartóztatta és 1954-ben nyerte vissza szabadságát.

266 ***Shvoy Kálmán*** (1881–1971) katonatiszt. 1922-től a vezérkari főnök szárnysegédje. 1924-ben a Magyar Labdarúgó Szövetség elnökévé választották. 1925-ben szerezte meg az államtudományok doktora címet. 1930. május 1-től az 5. vegyesdandár parancsnokává nevezték 1931-től altábornagy volt. 1935–1939 között országgyűlési képviselő. A második világháború végén a nyilas hatóságok internálták. 1945 után a magyar hatóságok megfosztották rendfokozatától.

267 ***Hory András*** (1883–1971) diplomata. Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása után a román hatóság internálta és 1919 februárjában tért haza. Ugyanebben az évben kezdett el dolgozni a Külügyminisztériumban. 1921-ben bízták meg a bukaresti követség megszervezésével. 1921–1923 között a bukaresti követségen dolgozott. 1923–1927 között a belgrádi követséget, majd 1927–1933 között a római követséget vezette. 1935 és 1939 között Varsóban teljesített követi szolgálatot. 1941-ben nyugdíjba vonult, 1962-ben Bécsben telepedett le.

268 ***Pritz Pál*** 1944-ben született történész. 2000-től az MTA doktora. Egyetemi tanulmányait 1968-ban fejezte be, és 1979-ben kandidált. 1984–1987 között az ELTE Bölcsészettudományi Karának főmunkatársa. 1996-ban habilitált és 1997-től egyetemi magántanár.

269 Hory András naplója megtalálható az MTA Könyvtárának Kézirattárában.

270 ***Újpétery Elemér*** (1911–1991) jogász, 1936-tól a Külügyminisztérium munkatársa. 1942. szeptembertől a lisszaboni követségen teljesített szolgálatot.

271 Például 1944. március 19. után, Wodianer Andor lisszaboni követ lemondását követően Újpétery Elemér vette át a lisszaboni követség vezetését. A szerző visszaemlékezésében önmagának szerepet szán a Kállay Miklós és körének az angolszász hatalmakkal történő lisszaboni kapcsolatfelvételéről, holott ezt a források nem igazolják. A MOL-ban fellelhető diplomáciai iratok és a visszaemlékezés között számos szemléletbeli különbség is kimutatható. Vö. **Sáringer János**: La question de la neutralité portugaise 1939–1945. In.: *Acta Hispanica*, Szeged, 2004, Tom. 8., 105–108. o. és **uő.**: Diplomatic relations between Portugal and Hungary (1935–1943). In.: *Mediterrán Tanulmányok. Études sur la region Méditerranéenne*, Szeged. 2003, Tom. 12., 139–145. o.

kis mértékben torzította szerepét, illetve pozitív képet festett önmagáról. A Moszkvában akkreditált magyar követ, Jungerth-Arnóthy Mihály[272] naplója *(Moszkvai Napló. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1989 [379 o.])* a szovjet–magyar viszony alakulásába vezeti be az olvasót, amiből megtudhatjuk, hogy a szovjet és a magyar külpolitika irányítói mikor és milyen formában közeledtek egymáshoz vagy távolodtak egymástól.

A levéltári kutatások és az ezek alapján megjelenő tanulmányok, monográfiák, illetve a visszaemlékezések lehetővé tették a két világháború közötti évek magyar történetének összefoglalását. Az 1970-es években megindított, 10 kötetre tervezett *Magyarország története* célja a szintézis, illetve a két világháború közötti korszakhoz képest megváltozott szemléletet reprezentálása volt.[273] A szerkesztők és a szerzők a politikai rendszernek megfelelően a magyar történelem marxista szintézisét kívánták megalkotni. Az idő előrehaladtával az egyes kötetek hangvételében azonban változások tapasztalhatóak. Munkánkban a már korábban említett alapkutatások és forráskiadványok alapozták meg a tíz kötetre tervezett sorozatnak a két világháború közötti időszakot feldolgozó nyolcadik kötetét: *Magyarország története 1918–1919, 1919–1945. Főszerkesztő Ránki György. Szerkesztők Hajdu Tibor*[274]*, Tilkovszky Loránt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976 (1397 o.).* A munkát Ránki György főszerkesztésében, Hajdu Tibor és Tilkovszky Lorántjegyezte. Ránki az előszóban az 1918-as polgári demokratikus fordulatot megkésettnek, a Tanácsköztársaságot viszont túl korainak tartotta, ahhoz hogy a *„magyar történelem nagy függő kérdéseit megoldják"*[275]. Az el-

272 ***Jungerth-Arnóthy Mihály*** (1883–1957) diplomata. 1919 januárjától a Külügyminisztériumban dolgozott. 1923–1933 között a revali képviselet ügyvivőként irányította. Közben a balti államok magyar képviselete Helsinkibe költözött és így 1928-tól ott teljesített szolgálatot. 1933–1935 között az ankarai követséget vezette. A magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok felvételében fontos szerepet játszott, és 1934-től egy évig Ankarából látta el a magyar képviseletet a Szovjetunióban. 1935–1939 között moszkvai követ, majd ezután 1944-ig a szófiai követséget irányította. 1944 júniusa és októbere között a külügyminiszter állandó helyettese volt.

273 Vö. **Hóman Bálint–Szekfű Gyula**: Magyar Történet...I–V. kötet.

274 ***Hajdu Tibor*** történész, akadémiai doktor. Hajdu hosszú éveken át levéltárakban dolgozott, s számos fontos forráskiadványt publikált. Könyvei közül kiemelkedik terjedelmes Károlyi Mihály biográfiája (1978.).

275 Magyarország története 1918–1919, 1919–1945...17. o.

lenforradalmi rendszer pedig *„egyrészt szélsőséges konzervativizmusával, másrészt erőszakos, fasiszta jellegű társadalmi, politikai jellegű elnyomásával egy olyan zárt struktúrát teremtett, mely – legalábbis létesítésekor – mind társadalmi merevségét tekintve, mind az osztályuralom brutalitását figyelembe véve szinte egyedülálló volt Európában [...] a társadalom még élesebbé váló belső ellentmondásai és zsákutcái Trianon miatt a magyar nemzet jövőjébe vetett kételyekkel is párosultak. Az uralkodó politikai rendszer pedig úgy hirdetett kiutat, hogy a nemzeti problémákat csak a Duna-völgy új elrendezéséből, tehát külső tényezőkből kívánta levezetni"*[276]. Az előszóban megadta a kötet „alaphangját", miszerint a Horthy-rendszer fasiszta jellegű és a külpolitika feladatát a belső problémák levezetésében látta. Tehát a kötet még magán viseli keletkezési körülményeinek ideológiai és politikai jegyeit. Az 1918. évi polgári forradalom korszakát Siklós András[277] dolgozta fel, Hajdu Tibor írta a magyar Tanácsköztársaság történetét. A két világháború közötti nemzetközi problémákat Ormos Mária, illetve Incze Miklós[278] jegyezte. Az ellenforradalmi korszak gazdaságtörténeti vonatkozásait Ránki György és Berend T. Iván[279] adta közre. A húszas évek első

276 Uo. 18. o.

277 ***Siklós András*** (1922–1994) 1961-ben a történettudományok kandidátusa, 1984-ben doktora lett. 1945–1949 között a Magyar Kommunista Párt Országos Központjának könyvtárosa. 1949–1953 között a Magyar Munkásmozgalmi Intézet archívumának, illetve múzeumi osztályának vezetője. 1953–1991 között az ELTE oktatója, 1983-tól professzor.

278 ***Incze Miklós*** (1922–2010) 1945-ben szociológiából doktorátust szerzett. 1956-ban a történelemtudományok kandidátusa, 1988-ban doktora lett. 1945–1949 között a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Társadalomtudományi Intézetének tanársegédje, adjunktusa, majd 1947–1948 között a Szociológia Tanszék vezetője, 1948–1949 vezetője, 1948–1949 között az Új- és Legújabbkori Egyetemes Történeti Tanszék professzora. 1949–1957 között az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa, közben 1953–1958 között az ELTE Új- és Legújabbkori Egyetemes Történeti Tanszék vezetője. Az egyetemről 1958-ban eltávolították (ezért 1990-ben rehabilitálták). 1958–1964 között a Központi Gazdasági Levéltár levéltárosa, 1964–1966 a MOL főlevéltárosa. 1971–1985 között az MTA Történettudományi Intézet Tudományos Információs Osztályának vezetője. 1986-tól a *Világtörténet* című periodika főszerkesztője volt.

279 ***Berend T. Iván*** történész 1930-ban született. Az MTA rendes tagja. 1960-as évek végi magyar gazdasági reform egyik előkészítője. 1967–1986 között a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Gazdaságtörténeti Tanszékének vezetője, majd 1973–1979 között a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektora, 1985–1990 között az MTA elnöke. 1990-től az University of California at Los Angeles (UCLA) professzora. 1993–2005 között igazgatója az UCLA Európai és Orosz Tanulmányok Központjának. 1988–1990 között az MTA–Soros Alapítvány társelnöke.

felének bel- és külpolitikájával foglalkozó fejezeteket L. Nagy Zsuzsa, a húszas évek második felének időszakát Márkus László készítette el. A Gömbös-kormány időszakának belpolitikáját Kónya Sándor dolgozta fel. Az 1932 és 1944 közötti magyar külpolitikát Juhász Gyula írta meg. A hazai nemzetiségi kérdést és a szomszéd országok magyar kisebbségi politikájának problematikáját Tilkovszky Loránt foglalta össze.

Siklós András szerint az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának oka egyrészt a nemzetiségek elszakadási mozgalmával, másrészt a nagyhatalmak szándékával magyarázható. Az utóbbinak azonban kisebb a súlya. Ez egyben a magyar hegemóniához és a magyar birodalmi gondolathoz ragaszkodó magyar kormányok bukását is okozta. Az új, önálló államok kialakulása mindenütt viszonylag békés úton ment végbe, ennek oka az volt – írta Siklós –, hogy a hevesen fellángoló tömegmozgalmaktól való félelem, ami Szovjet-Oroszország közelsége folytán nagyon is reális veszélynek látszott, a nemzeti burzsoáziát és a központi hatalom szerveit együttműködésre szorította. A császári hatalom pedig a hadsereg bomlása következtében nem rendelkezett jelentős fegyveres erővel.

Bethlen István politikai stratégiája a revízióra és a Duna-medencei magyar hegemóniára irányult – írta Márkus László. Ezt a programot Bethlen a nemzetközi politikában történő mozgásra, a versailles-i békerendszerben támadt feszültségek növekedésére, tehát a külpolitikai tényezőkre alapította. Márkus ehhez hozzátette, hogy *„Bethlen a parlamentet külpolitikai „lepelnek" tekintette; valójában lenéző magatartást tanúsított iránta 10 esztendős kormányzása egész ideje alatt"*.[280] A kötetben olvashatjuk, hogy Bethlen elképzeléseiben a kisantant fellazítása, illetve felbomlasztása realitásként szerepelt. Az olasz–magyar szövetséget is elsősorban Jugoszlávia ellen tartotta célszerűnek, és Románia elleni elképzelések vezették a Szovjetunióval keresett kapcsolatokban is. A magyar diplomáciai apparátus munkájáról Márkus nincs jó véleménnyel, szerinte az a vonás volt uralkodó, hogy a jelentések, információk nagyrészt nem a realitást, hanem a kormányfő várakozásait

280 Magyarország története 1918–1919, 1919–1945...545. o.

tükrözték, dezinformálva a külügyminisztert és Bethlent is.

Juhász Gyula szerint Gömbös Gyula és csoportja *„a totális fasiszta diktatúra kiépítésében kereste a kormányzati válságból kivezető utat"*,[281] s programjához agresszív külpolitika tartozott. A kormány külpolitikai célját pedig – a bethleni koncepció folytatásaként – a trianoni békeszerződés revíziójában és a magyar állam Duna-völgyi vezető szerepében látta. Az olasz–német tengely létrejöttével Németország felé billent el az erőviszony, így 1936–1937-től a Magyarországra nehezedő német nyomást nem lehetett Olaszországgal ellensúlyozni.

Juhász a háborúhoz vezető utat, a Horthy-rendszer külpolitikai funkciójából és belpolitikai meghatározottságából vezette le. Véleménye szerint a háborúba lépés a magyar külpolitika determinánsainak és ellentmondásainak a következménye. A magyar külpolitikának két funkciója volt, az egyik a békeszerződés revíziója, az elveszített területek visszaszerzése, a másik az ellenforradalmi rendszer politikai, társadalmi és hatalmi viszonyainak külpolitikai biztosítása. Juhász szerint a Horthy-rendszer konszolidációjának időszakában a revíziós politika, az integráns revízió hirdetése a rendszer belső tartását kívánta biztosítani, hiszen ezzel a társadalom minden tagjára hatást lehetett gyakorolni. Ezekben az években tehát – állapította meg Juhász – a külpolitika „rendszert biztosító" funkciója érvényesült. A harmincas évek második felétől a kormányok a hatalmat mindenáron kézben kívánták tartani, s a revízió mellett ez vált most már a fő programmá. Juhász Gyula elemzését tovább folytatta, és az egymást követő Darányi[282]-, Imrédy- és Teleki-kormány történetét vizsgálva egy különleges bel- és külpolitikai ritmus létére hívta fel a figyelmet: *„Gömbös után minden új kormány mérsékeltebb kül- és belpolitikai programmal kezdte működését, mint ahová az előző kormány eljutott, de aztán rövid idő múltán elődjénél sokkal tovább ment a Németországgal való együttműködésben, s a belpolitikai életben is fokozódott a jobbratolódás"*.[283] A jelenséget Juhász a rendszer

281 Uo. 675. o.

282 **Darányi Kálmán** (1886–1939) politikus. 1928–1935 között a miniszterelnökség államtitkára. Miniszterelnök volt 1936. október 10. és 1938. május 14. között. A képviselőház elnöke 1938–1939 között.

283 Magyarország története 1918–1919, 1919–1945...1051. o.

zárt politikai konstrukciójával magyarázta. A politikai ellenzék, a baloldal és a szélsőjobboldal is a céljai megvalósítását, hatalomra kerülését a külső, nemzetközi tényezők hatásától várta, illetve a revízió megvalósulása is a nemzetközi körülmények alakulásától függött. Ebből következően a nemzetközi erőviszonyok változásai a bel- és külpolitikai mozgásteret jelentősen leszűkítették. Amikor egy-egy kormány politikája a külső német, illetve a belső fokozódó szélsőjobboldali nyomás következtében túlságosan jobbra csúszott, akkor következett be a kormánybuktatás. Juhász konklúziója szerint a harmincas évek második felétől *„Magyarországon a belpolitika nagyon nagy mértékben alárendelődött a külpolitikának”*[284].

Magyarországon a hatvanas évek kulturális politikáját fokozatos liberalizáció jellemezte, ami a történeti kutatások terén abban is megmutatkozott, hogy a magyar történészek szabadabban utazhattak Nyugat-Európába és az amerikai kontinensre. Itt részt vehettek nemzetközi konferenciákon, illetve levéltárakban, diplomáciai archívumokban kutathattak.[285] Mindezek eredményeként ismertebbé váltak a hazai történetírás eredményei, ezzel párhuzamosan a külföldi levéltári források, illetve a hazai történetírás is új „munícióhoz” juthatott.

A német dokumentumok magyarországi közlése után tovább folytatódott a magyar külpolitikára vonatkozó külföldi forráskiadványok megjelentetése. Már többször utaltunk arra a tényre, hogy a magyar Külügyminisztérium iratainak egy része megsemmisült a második világháború alatt. Így a Kállay Miklós és bizalmasainak angolszász béketapogatózási tárgyalásairól szóló információk Magyarországon töredékesen maradtak fenn. Amikor lehetővé vált, hogy a magyar történészek más országokban is alapkutatásokat végezzenek, világosabbá vált Kállay Miklós miniszterelnök és szűk körének kapcsolatfelvétele az angolszász hatalmakkal, illetve képet kaphattunk a háború utáni brit és amerikai béketervekről Magyarországra vonatkozóan. Ezt elsőként Juhász Gyula munkája reprezentálta. Juhász a Foreign Office irattárában

284 Uo. 1053. o

285 Vö. **Romsics Ignác**: A két világháború közötti magyar külpolitika megítélésének változásai… 364. o..

végzett kutatásaira alapozva publikálta a *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban. Összeállította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Juhász Gyula. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978 (321 o.)* című forrásgyűjteményt. A dokumentumokból nyomon követhető, miként alakult ki a brit kormány álláspontja 1943-ban a magyarok közeledéséről, hogyan formálódtak a szövetséges hatalmak nézetei Magyarországról, illetve Kállay megbízottai hol és milyen jellegű tárgyalásokat folytattak az angolszász hatalmak képviselőivel. A dokumentumokból világossá válik, hogy London a katonai helyzet függvénye (balkáni partraszállás) és Magyarország feltétel nélküli megadása esetén lett volna hajlandó az előzetes fegyverszüneti megállapodásra. A magyar fél viszont katonai, területi és politikai feltételeket szabott, ráadásul az idő előrehaladtával a számba jöhető balkáni angolszász partraszállás lehetősége is egyre inkább gyengült. Az iratok az isztambuli, stockholmi, berni és lisszaboni kapcsolatfelvételről adnak információt, amelyek jelentősen árnyalják Kállay Miklós külpolitikáját.

A vatikáni magyar követ jelenti. Dokumentumok a Vatikán és az európai fasiszta államok kapcsolatáról. Összeállította a bevezetőt írta B. Lőrincz Zsuzsa[286]. *Kossuth Kiadó, Budapest, 1969 (374 o.)*, illetve a *München 1938. Diplomáciai és politikai dokumentumok. A kötetet összeállította, a bevezetőt írta és a jegyzeteket készítette Harsányi Iván*[287], *Jemnitz János*[288], *Székely Gábor*[289]. *Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988 (283 o.)* Az utóbbi kiinduló pontja a müncheni egyezmény és a hoz-

286 ***Lőrincz Zsuzsa*** (1929–2009) történész, levéltáros a MOL munkatársa volt.

287 ***Harsányi Iván*** történész 1930-ban született. Egyetemi tanulmányait 1954-ben végezte el. 1969–1990 között a Politikai Főiskola Nemzetközi Munkásmozgalom Története Tanszékének, majd az Új- és Legújabbkori Történeti Tanszékének vezetője volt. 1985-ban kandidált és 1986-tól egyetemi tanár. 1990-től a Pécsi Tudományegyetem Modernkori Történeti Tanszékének egyetemi tanára. 2000-től professzor emeritus.

288 ***Jemnitz János*** történész 1930-ban született. 1974-től az MTA doktora. Kutatási területe a magyar és nemzetközi munkásmozgalom története.

289 ***Székely Gábor*** történész 1942-ben született. Az MTA doktora. Egyetemi tanulmányait 1966-ban fejezte be, majd Párttörténeti Intézetben (ma Politikatörténeti Intézet) dolgozott. 1981–1986 között az Intézet osztályvezetője, majd a József Attila Tudományegyetemen egyetemi docens. 1989–2000 között a Politikatörténeti Intézet tudományos igazgatója volt. 2005–2007 között az ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszékét vezette.

zá csatlakozó megállapodások. A szerkesztők fontosnak tartották bemutatni az egyezmény előzményeit és következményeit legfőképpen a politikai és a diplomáciai írások alapján. A kötet összeállítóinak sikerült megoldani azt a nehéz feladatot, hogy a nagyhatalmak és Közép-Európa országainak válogatott periodikájából vagy politikai pártjainak nyilatkozataiból egy-egy szöveggel ábrázolják a müncheni egyezményre adott különböző válaszokat. A kötetben a diplomáciai jellegű iratok mellett megtalálhatóak a nagyhatalmak területén működő cseh, bolgár kommunista pártok állásfoglalása is.

A külföldön végzett kutatómunka eredményeképpen látott napvilágot – L. Nagy Zsuzsa monográfiája után 15 évvel később – *Ormos Mária: Padovától Trianonig 1918–1920. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1983 (451 o.)*, amely új megközelítéssel – nagy visszhangot kiváltva – vizsgálta a trianoni békeszerződést és előzményeit, és a korábbi „kanonizált" megállapításokat a francia Külügy- és Hadügyminisztérium levéltáraiban végzett alapkutatásaiból származó forrásokkal cáfolta. A francia politikának nem tulajdonít döntő, csaknem kizárólagos szerepet az 1918–1919-es közép-európai eseményekben. Úgy vélte, hogy a békekonferencián a francia kormány az angolszász szövetségeseivel kialakított közös álláspont alapján járt el mindazon ügyekben, amelyek egyáltalán a békekonferencia elé kerültek. Mint már korábban említettük, L. Nagy Zsuzsa munkájában jelezte ennek lehetőségét, ő azonban nem erre helyezte a fő hangsúlyt. Ormos Mária kiemelte azt is, hogy az angolok és amerikaiak elismerték Franciaország elsőrendű érdekeltségét a térségben, amit megalapozott a jelen lévő francia katonai erő, így Közép-Európában Franciaországra hárult a konferencia zsandárának szerepe. Felülvizsgálta a francia politika és a magyar belpolitika egymáshoz való viszonyát, s megállapította, hogy Párizs alapkoncepciója nem volt más, mint az Osztrák–Magyar Monarchia romjain létrejövő új államok, illetve a vele szövetséges régi országok támogatása. A koncepción nem változtatott sem a magyar demokrácia stabilizálásához fűződő francia érdek, a Tanácsköztársaság megdöntésére tett erőfeszítés,

sem az ellenforradalmi rendszerhez fűződő érzelmek.[290]

Ugyancsak a külföldön végzett kutatások eredményének tekinthető *Arday Lajos*[291]*: Térkép csata után. Magyarország a brit külpolitikában 1918–1919. Magvető Kiadó, Budapest, 1990 (358 o.)* című kötete.[292] Arday a brit levéltárakban végzett kutatásai alapján dolgozta fel az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának okait, illetve London törekvését az európai status quo megvalósítására. Arday Lajos annak a folyamatnak adta anatómiáját, mely Trianonhoz vezetett, s a források alapján arra a megállapításra jutott, hogy a brit politika leglátványosabb és legtartósabb eredménye Horthy Miklós kormányzóvá választása volt Magyarország 20. századi történelmében.

A magyar történetírásban a hagyományos kapcsolattörténeti munkák mellett megjelentek olyan dolgozatok, amelyek a két világháború közötti magyar külpolitikát széles kontextusban és más aspektusból is vizsgálták.[293] A 20. századra vonatkozóan Ránki György végzett úttörő munkát a *Gazdaság és külpolitika. A nagyhatalmak harca a délkelet-európai gazdasági hegemóniáért (1919–1939). Magvető Kiadó, Budapest, 1981 (353 o.)*, amelyben a két világháború közötti magyar külgazdaság meghatározottságára hívta fel a figyelmet. Az 1919 és az 1939 közötti magyar külpolitikát a gazdasági kényszer és a külkereskedelmi szükségszerűség aspektusából magyarázta. Ebbe a kontextusba he-

290 A kötet recenziójára lásd **Lator László**: Trianon a francia dokumentumok alapján. (Ormos Mária: Padovától Trianonig. Kossuth, Budapest, 1983) In.: **Szidiropulosz Archimédesz**: Trianon utóélete. Házból-hazából kirekesztett...175–186. o.

291 ***Arday Lajos*** történész 1935-ben született, az MTA doktora. Egyetemi tanulmányait 1959-ben fejezte be, majd angol (1961) és orosz (1964) szakos oklevelet is szerzett. 1962-től a Budapesti Műszaki Egyetem nyelvtanára. 1979–1987 között a Magyar Külügyi Intézet munkatársa, majd a Közép-Európa Intézet (1987–1995) tudományos főmunkatársa volt.

292 Arday Lajos kézirata 1977-re elkészült, amit kandidátusi értekezéseként megvédett, de csak 1990-ben jelent meg.

293 Lásd például Diószegi István munkáit. Vö. **Diószegi István**: A hatalmi politika másfél évszázada 1789–1939. História–MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1994 vagy **uő.**: A magyar külpolitika útjai. Tanulmányok. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.

lyezte az angol–francia vetélkedést Közép-Európában, a német–osztrák vámuniót, a római hármas egyezményt, egészen a német hegemóniáig. Mindezzel Ránki a magyar külpolitikát teljesen új szempontrendszer alapján vizsgálta meg. A *Gazdaság és külpolitika* monográfiájával, illetve a *Vonakodó csatlós – vagy az utolsó csatlós?*[294] című tanulmányával Ránki szakított azzal a tétellel, hogy a külpolitikát alapvetően a belpolitika determinálja. Az utóbbi dolgozatában két ellentétes véleményt vizsgált: a budapesti amerikai követ, John F. Montgomery könyvében Magyarországot „vonakodó csatlósnak"[295] írta le , míg mások véleménye szerint a Németország melletti utolsó csatlós volt. Ránki azt hangsúlyozta, hogy Trianon után Budapest számára alig volt más lehetőség mint a revizionista államok blokkjához való csatlakozás. Véleménye szerint a német–magyar szövetség létrejöttét három tényező ösztönözte: az első a gazdasági, a második a trianoni határok megváltoztatásának szándéka, a harmadik pedig a német és a magyar politikai rendszer közötti bizonyos hasonlóságok. A magyar mezőgazdasági termelés piacigényei, amelyek különösen 1929 és 1933 között váltak erőteljessé elkerülhetetlenné tették Németországhoz történő közeledést. A magyar mezőgazdaság, s egyáltalán a magyar gazdaság olyan mértékben függött a német piactól, hogy azt a német külpolitika könnyen át tudta konvertálni saját céljai eléréséhez. A második tényezőt nem fejtette ki bővebben, mert – mint írta – az „teljesen világos". A német és magyar szövetség harmadik lényeges tényezőjét a rendszerek bizonyos politikai és ideológiai közelségében látta, ami mellett kimondta *„ha a Horthy-rendszert nem is tekinthetjük fasisztának – bár tartalmazza a fasizmus lényeges elemeit –, alapjában* ***inkább konzervatív autokratikus rendszer volt*** *[kiemelés S.J.]"*[296] Mindezek alapján Ránki úgy látta, hogy az 1944 márciusában bekövetkezett német megszállásig Magyarország

294 **Ránki György**: Mozgásterek, kényszerpályák. Válogatott tanulmányok. Magvető Kiadó, Budapest, 1983, 475–524. o. Vö. **Juhász Gyula**: Magyarország külpolitikája 1919–1945. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969, 7. o.

295 A következő fejezetben vizsgáljuk meg John F. Montgomery (Frank Tibor kiadásában megjelent) munkáját.

296 **Ránki György**: Gazdaság és külpolitika. ...479.o.

sokkal inkább tekinthető a náci Németország vonakodó csatlósának, mint lelkes szövetségesének.

A Kádár-rendszer liberalizálódása és az 1970-es évek közepén-végén tovább folytatódó kutatások eredményeképpen egyes történészek más megközelítésből vizsgáltak egy-egy problémát. Ezek közé tartozott Pritz Pál, aki Gömbös Gyula külpolitikájáról szóló interpretációjában szakított a hatvanas évek végi, hetvenes évek eleji „fasiszta Gömbös Gyula" képpel a *Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982 (309 o.)* című kötetében.[297] Munkája alapvetően diplomáciatörténeti jellegű, ez azonban nem jelenti azt, hogy Pritz megelégedett volna a külpolitikai célok végrehajtásán dolgozó diplomáciai gépezet bemutatásával. Célja, hogy Gömbös Gyula miniszterelnökségét – a diplomáciai mechanizmust a politikai erők eredőjének is tekintve – a politikai erőtér és a gazdasági okok kölcsönhatásában mutassa be. A kötet Bevezetőjében számba vette a külpolitikai döntéshozatal különböző színtereit. A rendszer a minisztertanács számára inkább formailag, mint ténylegesen adta meg a jogot a lényeges külpolitikai döntések meghozatalára. Kánya Kálmán személyében olyan diplomata került a Külügyminisztérium élére, aki külpolitikai ügyekben nagy tekintélynek számított, illetve irányvonalát is elfogadták. A kormányzó közjogi állásánál fogva nagy lehetőséggel rendelkezett a külpolitikai döntések meghozatalára. Ezzel a lehetőséggel azonban csak akkor élt, amikor a politikai mechanizmus krízise szükségessé tette.

Pritz Pál a vizsgált időszakban két mozzanatot emelt ki a katonai vezetés külpolitikai hatásában. Az egyik, hogy vezérkar tisztában volt a magyar haderő gyengeségével, és a szóban forgó időszakban mindennemű fegyveres konfliktustól való távolmaradást ajánlotta a kormánynak. A másik, hogy a tisztikar egyre nagyobb csodálattal figyelte a német militarizmus szervezettségét, erejét. A kormány az országgyűlés két házának, illetve azok két külügyi bizottságainak volt felelős külpoliti-

297 Vö. újabban **Gergely Jenő**: Gömbös Gyula. Politikai pályakép, Budapest, Vincze Kiadó, 2001.

kai orientációjáért. A Gömbös-kormány idején működő politikai pártok léte nem jelentett különböző és sokféle külpolitikai programot. A Miniszterelnökségen és a Külügyminisztériumban működő sajtófőnökség befolyásolta a sajtó hangját, külpolitikai írásait. A diplomáciai gépezet vezető munkatársai, nagy presztízzsel rendelkező referensei bizonyos mértékig befolyásolhatták a magyar külpolitika alakulását.

A magyar–német gazdasági együttműködés Gömbös Gyula miniszterelnöksége alatt mélyült el, ami – Pritz szerint – a magyar politika egyébként is korlátozott mozgási lehetőségét tovább szűkítette.

A kilencvenes évektől napjainkig

Romsics Ignác Bethlen Istvánról írt monográfiájával (*Bethlen István. Politikai életrajz. Magyarságkutató Intézet, Budapest 1991 [356 o.]*) hívta fel magára nem csak a hazai, hanem a nemzetközi figyelmet is. Bethlen István körül már életében magasra csaptak a szenvedélyek, hívei és politikai barátai – például Szekfű Gyula – Széchenyihez hasonlították, ellenfelei – például Szabó Dezső[298] – ellenben a kicsinyes erdélyi grófot látták benne. A negyvenes évek végének és az ötvenes éveknek a magyar történetírása az 1920 és 1945 közötti évekre egyöntetűen rásütötte a „fasiszta" bélyeget, ami alól Bethlen István sem volt kivétel. A hatvanas és hetvenes években reálisabb képet festettek róla – sokszor azonban a legendákkal elegyítve –, és még mindig nem állt rendelkezésre kiegyensúlyozott történelmi munka. Romsics a Bethlen István köré font „rózsaszín" és „fekete" legendákat lehántva rajzolta meg munkájában az embert. A szerző maga is belátta, hogy a szcientista-pozitivista történetfelfogás naiv optimizmusát nem oszthatja, de csak annyit ígért, hogy *„a lehető legteljesebb tényfeltárásra törekedünk, hogy prekoncepciótól vagy előítéletektől vezérelve egyetlen fontos adatot és körülményt sem hallgattunk el, hogy interpretációnkban mind az államügyész, mind a védőügyvéd attitűdjét igyekeztünk elkerülni, s hogy feladatunknak nem az ítélkezést, hanem a megértést és megértetést tartottuk"*[299]. Fontosnak tartotta rögzíteni azt is, hogy a képviselt értékrendek alapján Bethlenhez mint emberhez többféle viszonyulás képzelhető el. Romsics Ignác mindezek alapján dolgozta fel Bethlen István életét a születésétől, családi körülményeitől, a politikai pályán keresztül, a Szovjetunióban történt eltűnéséig.

Ezen kívül említjük Ormos Mária Kozma Miklósról írt monográfiáját is (*Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában 1919–1941. Polgart, Budapest, 2000, I–II. kötet [845 o.]*). A Magyar Országos Levéltárban elhelyezett Kozma Miklós hagyaték ha-

298 **Szabó Dezső** (1879–1945) író. 1918-ban jelent meg az Elsodort Falu című könyve, ami közismertté tette. Bajcsy-Zsilinszky Endrével lapot szerkesztett *Előörs* címmel.

299 **Romsics Ignác**: Bethlen István. Politikai életrajz… 5. o.

talmas egységet alkot, amit kiegészít még az önálló levéltári fondként őrzött „Kozma család" gyűjteménye. Ezek a primer források adták az alapját Ormos munkájának. Figyelme két okból fordult Kozma Miklós felé, egyrészt 1920-tól kezdve *„az államközeli média császára lett"* és maradt haláláig, másrészt a két világháború közötti *„politikai megha-sonlottság tipikus képviselője"*, aki különös volt abban a tekintetben is, hogy *„az irreális magyar álmot a realitással viszonylag magas színvonalon próbálta egységbe hozni"*[300]. Kozma Miklós kifejezője volt – Ormos véleménye szerint – egy meghatározó politikai szerepbe jutott politikai kör szellemiségének, amely a társadalmi hierarchia közepének felső rétegében a politikai-katonai-polgári-alkalmazotti-értelmiségi csoportként is jellemezhető. Kozma másik fontosnak vélt sajátossága, hogy bizonyos elvi alapok megtartása mellett simulékony volt, ami jellemzi egyben a feltörekvő középosztály mentalitását is. A két világháború közötti politikai élet vezető alakjai közül Kozma Miklós csupán négy embert tisztelt igazán: Horthy Miklóst, Bethlen Istvánt, Kánya Kálmánt és Teleki Pált. Ők képviselték kellő színvonalon azokat a politikai célokat és erényeket, amelyek számára fontosak voltak – írta Ormos. Kozma Miklós különössége abban is kézzelfogható volt, hogy nagyszerű üzletembernek bizonyult és üzleti érdekeiért késhegyig menő harcot is képes volt folytatni, amelyben nagy segítségére volt egyre szélesedő kapcsolatrendszere. Ormos interpretációjában Kozma Miklós életútjának ismertetése során a hangsúlyt a főszereplő és barátai gondolatvilágára és cselekvési módjára helyezte, illetve bemutatta, hogy Kozma Miklós hogyan látta a korszak jelentős figuráit és sorsdöntő eseményeit. *„[Kozma] valóban ambivalens alkat volt, és életútja bővelkedett a változásokban"*[301]. Végeredményben ki volt ez az ember? Milyen volt az az ember, aki 1919-től 1941-ig a magyar politika palettáján megtalálható volt a szélsőjobboldaltól a középig, és aki szinte egyszerre esett eufóriába a magyar sikerek miatt és depresszióba az ország veszélyeztetettsége okán? Mi okozta súlyos kétségeit a náci embertelenség láttán, miközben maga kezdeményezte zsidók ezreinek

300 **Ormos Mária:** Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós... 8. o.

301 Uo. 16. o.

kitoloncolását? Hogyan fért meg benne Héjjas Iván[302] megbecsülése Németh László[303] és Illyés Gyula[304] barátságával? Miként lehetett Bethlen István egyik jelentős támasza, Gömbös Gyula belügyminisztere és Teleki Pál bizalmasa? Hogyan tarthatja az egyik magyar szerző véreskezű hóhérnak, egy másik pedig tehetséges, mi több, érzékeny, jobbításra beállítódott jelentős személyiségnek? Ezek Ormos Mária legfőbb kérdései Kozma Miklóssal kapcsolatban. Az Magyar Távirati Irodát Európa egyik legjobban működő hírirodájává fejlesztette, kiépítette az MTI külföldi tudósítóhálózatát, amelynek jelentősége 1938–1940-re nőtt meg, amikor a „normális" hírforgalom beszűkült és így az MTI fontos forrásul szolgált a döntéshozók számára. Kozma fejlesztette ki Magyarországon 1925-től a rádiózást, megalapította a Magyar Film Irodát, kezébe vette a híradó és a dokumentumfilm-gyártást, nekilátott a játékfilmgyártásnak. Emellett megszerezte a hirdetőipar nagy részét, részese volt a bauxitbányászat és az alumíniumipar fejlesztésének. *„Mégis, annyit biztosan megértettem az ő történetéből, és jobban mint bárki máséból, akikkel eddig foglalkoztam, hogy a jó és a rossz, az ésszerűség és az álmodozás, a tehetség és a katasztrofális tévedés, sőt tisztesség és a becstelenség is megfér ugyanabban az emberben, akkor is, ha csak korának „átlagembere", és akkor is, ha annak kimagasló politikai vagy szellemi képviselője"* – írta Ormos Mária.[305]

A kilencvenes évek elején indult el az Európa–História sorozat, amelynek keretében számos visszaemlékezést adtak ki. *Horthy Mik-*

302 ***Héjjas Iván*** (1890–1950) katonatiszt. 1921-ben a nyugat-magyarországi felkelés egyik szervezője, vezetője volt. Kialakította az Ébredő Magyarok Egyesületet, illetve 1927–1931 között a fajvédő Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt országgyűlési képviselője volt.

303 ***Németh László*** (1901–1975) író. Egy ideig fogorvos, majd iskolaorvos volt. A *Nyugattal* már a húszas évek elejétől nem volt felhőtlen a kapcsolata. 1932-ben megalapította a *Tanú* című folyóiratot, amit egymaga írt és szerkesztett. Számos regényt, drámát és esszét írt. Keresztury Dezső 1946-ban megbízta a Népfőiskola rendszer szakfelügyeletével.

304 ***Illyés Gyula*** (1902–1983) költő, író, fordító, az MTA levelező tagja. 1921–1926 között emigrációban élt Bécsben, Luxemburgban, Párizsban. 1926-ban kapott amnesztiát és hazatért. A következő évben jelent meg első írása *Nyugatban*. Tagja volt az 1936-ban megalakult Márciusi Frontnak. 1938-ban a *Válasz* című folyóiratban, folytatásban jelent meg a Puszták népe szociográfiai műve. 1945–1946 között a Nemzeti Parasztpárt egyik vezetője volt.

305 **Ormos Mária**: Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós... 22. o.

lós: Emlékirataim. Európa–História Kiadó, Budapest, 1990 (420 o.), amelynek első kiadása 1953-ban Buenos Aires-ben jelent meg, második kiadása 1974-ben Torontóban látott napvilágot. Horthy visszaemlékezését menye, Edelsheim Gyulai Ilona[306] segítségével vetette papírra, és természetesen a saját szempontjából mesélte el a történteket. A memoár jellegéből adódóan ez Horthy Miklós önigazolása is egyben.

Kállay Miklós miniszterelnök is emigrációban írta meg emlékiratait, amelynek középpontjában kormánya tevékenysége áll: *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944. Európa–História Kiadó, Budapest, 1991, I–II. kötet (316 o. és 379 o.).* Kállay szerint 1943 nyaráról 1944 tavaszáig az angolszász hatalmakkal folytatott előzetes fegyverszüneti tárgyalások a katonai helyzet miatt nem vezethettek eredményre. Azt is megtudhatjuk, hogy a második világháborúban a semleges országokban zajló megbeszéléseken a magyar megbízottak egyfelől ragaszkodtak a Trianon utáni politikai és területi változások megtartásához, másrészt a Kállay-kormány szándéka a minél gyorsabb fegyverszüneti egyezmény megkötése lett volna. Az angolszász hatalmak viszont ragaszkodtak a feltétel nélküli fegyverletételhez. A magyar kormány szűk köre a balkáni angolszász partraszállásban bízva a fegyvert mindenképpen a brit és amerikai erők előtt kívánta letenni. Ezen kívül betekintést nyerünk Kállay Miklós és sorstársainak mauthauseni megpróbáltatásiba, illetve szabadulásuk körülményeibe is.

Lakatos Géza[307] 1944. augusztus vége és október közepe között volt Magyarország miniszterelnöke, az előzetes fegyverszünet megkötése érdekében kapcsolatba lépett Moszkvával, és megbízottai aláírták Szovjetunióval a fegyverszüneti megállapodást. *(Ahogyan én láttam.*

306 ***Edelsheim Gyulai Ilona*** 1918-ban született. 1940-ben feleségül ment Horthy Istvánhoz, a kormányzó idősebb fiához. 1941-ben született meg fia István. A második világháború alatt vöröskeresztes nővérként dolgozott. A sikertelen kiugrási kísérlet, 1944. október 15. után Németországba vitték. Bajorországban élt a kormányzóval és családjával, akikkel 1948-ban átköltözött Portugáliába. Jelenleg is Estorilban él. Visszaemlékezése Becsület és kötelesség címmel látott napvilágot.

307 ***Lakatos Géza*** (1890–1967) katonatiszt, miniszterelnök. 1923-tól a VKF–2 munkatársa, majd 1928–1934 között a prágai követség katonai attaséja volt. 1935-től vezérkari főnök, illetve 1943-tól vezérezredes. 1943-ban a keleti fronton a megszálló magyar haderőt irányította. 1944 tavaszán az első magyar hadsereg parancsnoka lett. 1944. augusztus 29. és október 15. között miniszterelnök. 1965-ben Ausztráliába költözött.

Európa–História Kiadó, Budapest, 1992 [449 o.]).

Hennyei Gusztáv[308] az első világháború vezérkari tisztje, 1919 augusztusától katonai hírszerző, majd katonai attaséként működött Belgrádban és Athénben. A hírszerző osztály vezetőjeként betekintést nyújt a marseille-i gyilkosság körülményeibe és a jugoszláv–magyar konfliktusba is. A Lakatos-kormány külügyminisztere visszaemlékezéseiben írta le *(Magyarország sorsa Kelet és Nyugat között. Egy volt magyar királyi külügyminiszter visszaemlékezései. Európa–História Kiadó, Budapest, 1992 [307 o.])* személyes tapasztalatait, Magyarország 1944-es – általa átláthatatlannak tűnő – bel- és külpolitikai helyzetét. Ezen kívül olvashatunk a németországi magyar emigráció életéről, politikai tevékenységéről is.

A diplomaták közül Ullein-Reviczky Antal[309], Barcza György[310] és Szegedy-Maszák Aladár[311] visszaemlékezései is az Európa–História sorozat gondozásában jelentek meg. Ullein-Reviczky Antal *(Német háború–orosz béke. Magyarország drámája. Európa–História Kiadó, Budapest, 1993 [323 o.])* a Külügyminisztériumban propaganda feladatokat látott el, majd a stockholmi követség vezetője volt. Jelentős szerepet vállalt az angolszász–magyar előzetes fegyverszüneti tárgyalásokban, ezekre vonatkozóan memoárjában Ullein-Reviczky is kitér. Ezen kívül

308 ***Hennyei Gusztáv*** (1888–1977) katonatiszt, külügyminiszter. 1925-ig a Honvédelmi Minisztériumban dolgozott, majd katonai attasé volt Párizsban, Belgrádban és Athénban 1933-ig. 1941-ben a második magyar hadtest parancsnoka, egy évvel később a Honvédelmi Minisztérium csoportfőnöke lett. 1944. augusztus 29. és október 15. között külügyminiszter volt. Münchenben telepedett le.

309 ***Ullein-Reviczky Antal*** (1894–1955) diplomata. 1923–1929 között a párizsi követségen dolgozott, 1929–1935 között az ankarai követség munkatársa volt. A zágrábi konzulátust 1935–1938 között vezette. 1938-tól a Külügyminisztérium Kulturális és Sajtó Osztályát irányította, majd 1943–1944 között a stockholmi követség vezetője volt.

310 ***Barcza György*** (1888–1961) az Osztrák–Magyar Monarchia és az önálló magyar Külügyminisztérium diplomatája. 1916-tól a koppenhágai képviseleten dolgozott. 1919. októbertől került a Külügyminisztériumban állományba. 1920–1925 között szolgált a koppenhágai, a stockholmi, a bécsi és a vatikáni követségen. 1925–1927 között a Dísz téren a Politikai Osztály, 1927–1938 között pedig a vatikáni követség vezetője volt. 1938–1941 között a londoni képviseletet irányította. Tagja volt az 1947-ben, New Yorkban megalakult Magyar Nemzeti Bizottmánynak, amely 1956-ig működött.

311 ***Szegedy-Maszák Aladár*** (1903–1988) az Osztrák–Magyar Monarchia és az önálló magyar Külügyminisztérium diplomatája. 1904-től a vidinni konzulátus vezetője, majd 1919-ig központi szolgálatot teljesített. 1929–1932 között a miniszteri kabinetben tevékenykedett, majd 1932–1937 között a berlini követségen teljesített szolgálatot. 1937-től a központban dolgozott, és 1943-ban a Politikai Osztály vezetője lett. A német megszállás után a németek Mauthausenbe szállították. Hazatérése után 1945–1947 között a washingtoni képviselet vezetője volt.

a szerző „szemüvegén keresztül”nyomon követhetjük az eseményeket az első bécsi döntéstől a Kállay-kormány létrejöttéig.

Barcza György terjedelmes emlékiratát Ausztráliában vetette papírra *(Diplomataemlékeim 1911–1945. Európa–História Kiadó, Budapest, 1994, I–II. kötet [586 o. és 430 o.])*. Barcza nem csak kitűnő diplomata, hanem igen jó előadó, legendás emlékiratíró is volt egyben. A korábbi ballhausplatzi külügyér a Horthy-korszakban már vatikáni, majd londoni követ jellemrajzaival, eseménytörténeti elemzéseivel színes palettán mutatta be korát az olvasó számára. Állítása szerint személyes ismerőse volt Eugenio Pacelli bíboros, a későbbi XII. Pius pápa[312], de fogadta őt Benito Mussolini vagy VI. György király[313] is. Nagy-Britannia és Magyarország diplomáciai kapcsolatainak megszűnése után hazatért, és Magyarország számára a náci gravitációból kivezető lehetséges utat kereste. Barcza György szervezte meg az 1944. március 19-e után lemondott magyar diplomatákból álló úgynevezett Követi Komitét, ami nem ismerte el a Sztójay-kormányt. Mindezekre részletes leírást olvashatunk memoárjában.

Barczához hasonló diplomáciai kvalitásokkal rendelkezik Szegedy-Maszák Aladár is, aki a harmincas évek elején Berlinben szolgált, majd Kállay Miklós miniszterelnöksége idején a Külügyminisztérium Politikai Osztályának vezetője volt. A szociális problémák iránt érzékeny fiatal diplomata emlékirata *(Az ember ősszel visszanéz...Egy volt magyar diplomata emlékirataiból. Európa–História Kiadó, Budapest, 1996, I–II. kötet [511 o.])* nem pusztán eseménytörténeti beszámoló, hanem egyben önvizsgálat is: a korábbi önmaga és az utóbb megismert realitás szembesítése egymással.

Mindezeken kívül a szerzőket (abc sorrendben) jelezve alkothatunk képet a korszakra vonatkozó, nyomtatásban is megjelent memoárirodalomról: Boroviczény Aladár (1890–1963), Garami Ernő (1876–1935), Lehár Antal (1876–1962), Nagy Vince (1886–1965), Nyisztor Zoltán

312 Eugenio Pacelli XII. Pius néven 1939–1958 között volt pápa.

313 VI. György 1936–1952 között az Egyesült Királyság és a Brit Dominium uralkodója volt.

(1893–1979), Prohászka Ottokár (1858–1927), Prónay Pál (1874–1947), Serédy Jusztinián (1884–1945).

A külföldön megkezdett levéltári kutatások a nyolcvanas-kilencvenes években is tovább folytatódtak. A State Departement dokumentumai alapján Romsics Ignác tette közzé az *Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról. Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának titkos iratai 1942–1944. Szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Romsics Ignác. Typovent, Gödöllő, 1992 (258 o.)* című kötetet. A szerkesztő betekintést nyújt az amerikai külügyi hivatal Magyarországgal és a tervezett kelet-európai államszövetséggel kapcsolatos vitáiba, s abba is, hogy e szóváltások kereszttüzében hogyan formálódott álláspontjuk, illetve milyen ajánlásokat tettek az amerikai elnöknek. Az olvasó képet alkothat arról, hogy az amerikai külpolitika formálói hogyan képzelték el a háború utáni Magyarországot. A szerkesztő a válogatott iratokat négy tematikus részre bontva adta közre: az első rész a tervezett kelet-európai államszövetséggel, a második Magyarország határaival, a harmadik Magyarország kívánatosnak tartott belső átrendezésével foglalkozik és az utolsó rész az elnök és a külügyminiszter számára összeállított végső ajánlásokat tartalmazza. Az iratokat földrajzi név- és személynévmutató, valamint egy bevezető tanulmány egészíti ki.[314]

A moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941. Szerkesztő Peter Pastor. Az előszót írta Juhász Gyula. Századvég Kiadó–Atlantisz Kiadó, Budapest, 1992 (388 o.), a moszkvai magyar követség 1935 és 1941 közötti politikai jelentései bizonyos vonatkozásban kiegészítik a fent már tárgyalt, öt kötetben megjelent *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945* című sorozatot. A Magyar Országos Levéltár iratanyagából csaknem teljesen hiányoznak a szovjet–magyar viszonyokra vonatkozó dokumentumok. A kötet Moszkvából a berni magyar követségre küldött okmányokból ad válogatást, amit jelenleg

314 A magyar–amerikai kapcsolatokat témát folytatta Borhi László, aki 2009-ben publikálta forrásgyűjteményét 1945 és 1989 közötti időszakról. **Borhi László**: Magyar–amerikai kapcsolatok 1945–1989. Források. Budapest, MTA Történettudományi Intézet Kiadása, 2009.

a Columbia Egyetemen őriznek. A szerkesztő azokat a jelentéseket válogatta, amelyek információkat nyújtanak a Szovjetuniónak Magyarország szomszédaihoz, illetve más olyan hatalmakhoz fűződő kapcsolatairól, amelyek befolyásolhatták a magyar külpolitika alakulását, másrészt bemutatják a szovjet külpolitikára kiható szovjet belpolitikai fejleményeket.[315]

Bán D. András[316] a Foreign Office háború utáni terveiről adott közre válogatást *Pax Britannica. Brit külügyi iratok a második világháború utáni Kelet-Közép-Európáról 1942–1943. Az iratokat közli, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Bán D. András. Osiris Kiadó, Budapest, 1996 (228 o.)* címmel. A kötetben közölt hét memorandum és az elsőhöz fűzött különböző referensi megjegyzések 1942 végén és 1943 elején keletkeztek. *Az első kelet-európai konföderációk* című a legjelentősebb: ennek egyes részeit különböző aspektusból vizsgálták meg a brit külügyi szakértők. Ezek alapján képet kaphatunk a háború utáni londoni tervekről, hogyan formálódott a britek tervezett államszövetséggel kapcsolatos álláspontja, ideértve a határok, a nemzeti kisebbségek kérdését, illetve a leendő konföderáció új nemzetközi politikai keretben elfoglalandó helyét is. Kiderül az is, hogy már az iratok keletkezésének időpontjában számoltak a Szovjetunió megnövekvő katonai és politikai súlyával, hiszen figyelembe vették Moszkva lehetséges reakcióit a térségre vonatkozó brit elgondolások kapcsán.

Az Osiris Kiadó Millenniumi Magyar Történelem Politikai Gondolkodók című sorozatában eddig Bethlen István, Teleki Pál és Gömbös Gyula válogatott politikai írásait és beszédeit jelentette meg. Romsics Ignác Bethlen Istvánt elsősorban politikai gondolkodóként kívánta be-

315 Vö. **Seres Attila:** Magyar–szovjet gazdasági kapcsolatok 1920–1941, Budapest, MTA Történettudományi Intézet Kiadása, 2010, illetve **uő.**: Szovjet diplomaták Magyarországon 1924–1941. Sorsok, életutak, karrierek a szovjet külügyi szolgálat történetéből. In.: *Múltunk*, 2006, 3. szám, 35–70. o.

316 ***Bán D. András*** (1962–2001) tanulmányait 1980–1985 között végezte. 1985–1990 között a Magyarságkutató Intézet munkatársa volt, 1991-től a Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézetben dolgozott.

mutatni (*Bethlen István válogatott politikai írások és beszédek. Szerkesztette és az utószót írta Romsics Ignác. Osiris Kiadó, Budapest, 2000 [462 o.]*). Romsics a kötetben túlnyomórészt azon Bethlen beszédeket és írásokat válogatta, amelyek általánosabb politikai tartalmakat is hordoznak. A szerkesztő a közölt szövegek alapján ábrázolta az erdélyi magyar nemzetiségpolitikust, a konzervatív embert, a miniszterelnököt, a politikust és gondolkodót, a külpolitikai megfigyelőt és elemzőt.

Ablonczy Balázs[317] Teleki Pál gondolkodásáról nyújt keresztmetszetet (*Teleki Pál válogatott politikai írások és beszédek. Szerkesztette és az utószót írta Ablonczy Balázs. Osiris Kiadó, Budapest, 2000 [565 o.]*). Ablonczy különbséget tett a forradalmak előtti és utáni politikus között. Véleménye szerint 1918 előtt és után Teleki Pál szellemi habitusát a konzervativizmussal lehet a legpontosabban jellemezni. 1918 előtti szociálkonzervativizmusa – írta Ablonczy Balázs – később új elemekkel gazdagodott, sokkal hangsúlyosabbá vált érvelésében a nemzethez való viszony. A szerkesztő válogatásában a politikai- és az eszmetörténeti, a revíziós, a kül- és a nemzetiségpolitikai, az államelméleti, a közigazgatási, a nemzetnevelési és a fontosabb belpolitikai témákról (zsidókérdés, földkérdés) szóló írások és beszédek alapján alkothatunk reális képet Teleki Pálról.

Ugyancsak az Osiris Kiadó Milleneumi sorozatában látott napvilágot *Gömbös Gyula válogatott politikai beszédek és írások. Szerkesztette és az utószót írta Vonyó József.*[318] *Osiris Kiadó, Budapest, 2004 (792 o.)* című kötet. A szerkesztő azért vállalkozott Gömbös Gyula szövegeinek kiadására, mert a két világháború közötti politikai élet meghatározó személyisége volt – írta Vonyó József –, illetve Gömbös életében és

317 ***Ablonczy Balázs*** történész 1974-ben született. Egyetemi tanulmányait az ELTE Bölcsészettudományi Karán végezte, itt is szerzett Ph.D fokozatot. 2009–2010 között a bloomingtoni Indiana University vendégtanára volt. Az ELTE Művelődéstörténeti Tanszékének oktatója.

318 ***Vonyó József*** történész 1945-ben született. 1998–2001 között Széchenyi Professzori Ösztöndíjas, és 2001-ben habilitált. A Pécsi Tudományegyetem Modernkori Történeti Tanszékének docense.

később is szélsőséges vélemények csaptak össze körülötte. A szakmai diskurzusokhoz nem állt rendelkezésre könnyen áttekinthető válogatás Gömbös megnyilatkozásiból, ami *„egyben a tárgyilagos és megalapozott történészi vita kibontakozását hátráltatta”*[319]. Vonyó négy kérdést emelt ki, amelyek körül leginkább megoszlanak a vélemények: (1) Mi volt a fajvédelem célja, lényege, milyen helye volt abban az antiszemitizmusnak? (2) Miként képzelte el Gömbös Magyarország politikai berendezkedését, avagy akart-e diktatúrát? (3) Követője, netán másolója volt-e Gömbös a fasisztának nevezett diktátoroknak? (4) Alapjaiban változtak-e nézetei politikai törekvései a fenti kérdésekben 1928, illetve 1932 után? A szerkesztő reményei szerint az olvasó ezekre a kérdésekre is választ kap a válogatásból.

Gergely Jenő[320] összeállításában jelent meg Antal István emlékirata (*Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai. A kötetet szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta, az annotált névmutatót összeállította Gergely Jenő. Palatinus Kiadó, Budapest, 2004 [568 o.]*). A Gömbös Gyula miniszterelnök melletti „szürke eminenciás" sajtófőnök visszaemlékezései az 1930-as évek bel- és külpolitikai történéseire vonatkoznak. Antal István emlékirata az eddig bemutatott memoárok között sajátosnak tekinthető, mert a Horthy-korszakra vonatkozó visszaemlékezések nagy többsége egykori közszereplők tollából az emigrációban született. Antal azonban nem vezetett naplót, nem írt feljegyzéseket, és 1960-ban az MTA Történettudományi Intézetének felkérésére készítette el emlékiratát, amely kéziratban megtalálható az Intézet könyvtárában.

Antal István Kenderesen született katolikus családban, akinek az apja kocsmáros volt. Ugyancsak Kenderesen született a református kö-

319 Gömbös Gyula válogatott politikai beszédek és írások... 702. o.

320 ***Gergely Jenő*** (1944–2009) az MTA doktora. Az ELTE-én 1968-ban tanársegéd, 1970-ben adjunktus, 1975-ben docens, majd 1992-ben egyetemi tanárrá nevezték ki. 1997–2003 között Széchényi Professzori Ösztöndíjas. 1994–1997 között az MTA Doktori Tanács Vallástudományi Szakbizottságának elnökségét látta el. 1995-től az ELTE-én az Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszékét vezette.

zépbirtokos Horthy Miklós is. Horthy kormányzó, Antal István államtitkár, majd miniszter lett, és mindketten ugyan annak a rendszernek voltak reprezentánsai. Mint legtöbb sorstársának az első világháború után Antal Istvánnak is Szegedre vezetett az útja. A menekült joghallgató a második szegedi ellenkormány leendő miniszterelnökének a személyi titkára lett. Antal István pályafutása akkor vett döntő fordulatot, amikor Gömbös Gyula megkezdte felkészülését a hatalom átvételére. Antal nélkülözhetetlennek bizonyult a kormányzó által igényelt előzetes kormányprogram, a 95 pontos Nemzeti Munkaterv kidolgozásánál. Gömbös 1932. október 1-jei kormányra lépésével egyidejűleg Antal István kapott kinevezést a miniszterelnökség sajtóosztályának vezetésére, és a kormányzótól megkapta a miniszteri tanácsosi címet. *„Az új sajtófőnök befolyása messze meghaladta elődjeiét, kezében összpontosult a sajtó ellenőrzése, ideérte elsősorban a kormánylapokat, amelyeket Gömbös intenciói szerint Antal hívott életre."*[321] Gömbös és így Antal István is arra törekedett, hogy megkerülje az MTI-t, ezáltal Kozma Miklóst, aminek következtében a két szegedi bajtárs (Kozma és Antal) közötti viszony nem volt kiegyensúlyozott.[322] 1935-ben nem csak a kormányzat részese volt, hanem Jászberény képviselőházi képviselője is lett. Az Imrédy-kormányban 1938-tól államtitkárként a miniszterelnökség sajtóosztályának szervezését és vezetését kapta feladatul. Politikai államtitkárként 1938. április és 1942. április között a törvényjavaslatok előkészítésében is döntő szerepe volt. A Kállay-kormány idején tárca nélküli nemzetvédelmi miniszter lett. *„Gyakorlatilag egy kis létszámú kormányhivatal személyzete állt rendelkezésére, amely egyébként a miniszterelnökség kötelékébe tartozott. Feladata az országjárás lett."*[323] Magyarország német megszállása után a Sztójay-kormányban Antal István kapta meg az igazságügyminiszteri és a vallás- és közoktatási tárcát is. Ki is volt Antal István? *„Kétségtelen, hogy propagandaminiszterként sokat átvett a göbbelsi szisztémából. Az is tény, hogy a zsidótörvények, majd 1944-*

321 Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai...21. o.

322 Vö. ez előzőekben tárgyalt **Ormos Mária**: Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós...

323 Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai...39. o.

ben a zsidókat sújtó rendeletek megalkotásával jogi keretet biztosított [...] Ugyanakkor azonban Antal a propaganda művelésével, vagy akár a jogi kritériumok „szolgáltatásával" nem volt közvetlen és cselekvő részese az elkövetett bűntetteknek."[324]

A Budapesten akkreditált külföldi követek közül az amerikai, John F. Montgomery iratait Frank Tibor[325] jelentette meg *(Roosevelt követe Budapesten. John F. Montgomery bizalmas politikai beszélgetései 1934–1941. Kiadja Frank Tibor. Corvina Kiadó, Budapest, 2002 [351 o.]).* A követ tárgyalásai a magyar kormányok vezetőivel, a külpolitika irányítóival, közéleti emberekkel és a budapesti diplomáciai testület tagjaival tovább árnyalja a magyar külpolitikáról kialakult képet, véleményeket. Frank Tibor szerint az amerikai követet Eckhardt Tibor szerette és barátjaként kezelte, J. F. Montgomery Kánya Kálmánra felnézett, Apor Gábort[326] kedvelte és Bethlen Istvánt, illetve Teleki Pált becsülte.

A már korábban említett Pritz Pál a kutatás horizontját a szervezet- és intézménytörténet irányába tágította, s a magyar Külügyminisztérium hivatalos kiadványa, a *Külügyi Közlöny* és a Magyar Országos Levéltárban fellelhető dokumentumok alapján tette közzé válogatását. *Az Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945 (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994 [524 o.])* csaknem 300 dokumentumot tartalmazó gyűjtemény első része okmányokat közöl a külügyi szolgálat kiépüléséről, fejlesztéséről és a tervezett vagy tényleges változásokról. Az 1918. évi V. Néptörvény rendelkezett az önálló külügyi igazgatás-

324 Uo. 54–55. o.

325 ***Frank Tibor*** történész 1948-ban született. Az MTA doktora. 1997-től Az ELTE Amerikanisztika Tanszékének professzora, az Egyetem Angol-Amerikai Intézetének igazgatója (1994–2001, 2006–). Az MTA Modern Filológiai Társaságának alapítója és főtitkára (1983–1996), majd 2007-ig alelnöke volt. 2007-től a Magyar Történelmi Társulat alelnöke.

326 ***Apor Gábor*** (1889–1969) az Osztrák–Magyar Monarchia, az önálló magyar Külügyminisztérium és a Máltai Lovagrend diplomatája. 1917-től a berlini képviseleten dolgozott. 1919-től a magyar Külügyminisztérium munkatársa lett. 1921–1927 között a varsói és párizsi követségen szolgált. 1927–1934 között a Külügyminisztérium Politikai Osztályát vezetette. 1935–1938 között a Külügyminiszter állandó helyettese, majd 1938–1944 között a vatikáni követség vezetője volt. 1952–1958 között a Máltai Lovagrend Nagykancellárjaként és 1956–1969 között a Rend római nagyköveteként tevékenykedett.

ról, az 1920 októberében kelt külügyminiszteri körrendelet a szolgálat kiépítésre adja meg az irányelveket. A második fejezet iratai alapján betekintést nyerünk a Külügyminisztérium működésébe, az ügyintézés módjába, a titokvédelembe, illetve abba, hogy a külképviseletek alkalmazottai a minisztérium számára milyen szabályok alapján készítették el jegyzékeiket, hogyan küldtek táviratot, hogyan kezelte a követségek és konzulátusok személyzete az ügyiratokat. A külügyminiszter a húszas évek elején rendelkezett az információáramlás megfelelő módjáról és a futárszolgálatról. Bepillanthatunk a formai kötöttségek, protokoll, öltözködés és a gépkocsi használat kulisszatitkaiba is. A harmadik fejezet okmányai a minisztériumba való bekerülés útjairól, kinevezésről, áthelyezésről, címadományozásról, a rendelkezési állományba vételről nyújtanak információt. Ezen kívül olvashatunk a külügyi szakemberek képzéséről, életszínvonaláról, életkörülményeiről, anyagi helyzetükről, gondolkodásukról és előmeneteli lehetőségeikről. A negyedik fejezet iratai a külügyi hivatalnokok helyzetéről, a társadalomi, politikai funkcióikról, társadalmi gyökereikről és sajtókapcsolataikról nyújt információt.

Igen értékes a kötet függeléke, ami tartalmazza az 1918 és 1945 között működött magyar követségek névsorát és e követségek történetét; A vezető állású diplomaták életrajzi adatait; Az 1918 és 1945 között működött magyar konzulátusok névsorát és a konzulátusok történetét, továbbá a konzuli képviselők vezetőinek és a minisztérium osztályfőnökeinek személyes és szakmai adatait.

A dokumentációs háttér kiadása mellett jelentős figyelem fordult a két világháború közötti külpolitikai gondolkodás jellegzetességeire.[327] Pritz Pál a kilencvenes évek végén korábban megjelent tanulmányaiból szerkesztett önálló kötetet. *(Magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1995 [356 o.]).* A szerző 25 év alatt publikált intézmény- és szervezettörténeti írásait négy tematikai egységbe szerkesztette.

327 Vö. **Romsics Ignác**: A két világháború közötti magyar külpolitika megítélésének változatai... 367. o.

A két világháború közötti magyar külpolitika egyik lényeges (ha nem a leglényegesebb) elemét, a revíziót eszmetörténeti aspektusból vizsgálta Zeidler Miklós[328] *(A revíziós gondolat. Osiris Kiadó, Budapest, 2001 [256 o.])*. Zeidler röviden ismertette Magyarország felbomlását, valamint a trianoni béke megalkotását és rendelkezéseit, majd megvizsgálta, mit jelentett és miben nyilvánult meg 1918 és 1945 közötti revizionizmus a közgondolkodásban és a külpolitika területén. A szerző definiálta a revíziót és az irredentizmust[329], és felhívta a figyelmet a két fogalom között lévő lényeges tartalmi eltérésekre. Zeidler bemutatta a területi revíziós törekvések érvrendszerét, s az erre épülő külpolitikai elméletet és gyakorlatot, a propagandát, a különböző határváltoztatási terveket és mindezek külföldi fogadtatását. A szerző – Juhász Gyula koncepcióját átvéve – Magyarország „kettős külpolitikájáról" beszél, ami alatt a kormányzat hivatalos külpolitikai tevékenységét és a látszólag független társadalmi szervezetek működését érti. Zeidler sorra vette a két világháború közötti évek „realisztikus" és „délibábos" revíziós terveit, s bemutatta, ezek hogyan hatottak a magyar közvéleményre, illetve hogyan befolyásolta a közvélemény a különböző revíziós terveket. Foglalkozott az irredentizmus magyarországi kultuszával, a kisebbségi magyarság életével. Zeidler Miklós elemezte azt a folyamatot, amelynek során a revíziós törekvések összefonódtak a német politikával, s az átmeneti sikerek után a második világháború végére kudarcot vallottak.

Romsics Ignác szerkesztésében jelent meg tizenkét fiatal magyar és dél-koreai történész elemzése a magyar politikai gondolkodás 1920 és 1953 közötti reflexiójáról a trianoni békeszerződésre és az ezzel összefüggő kérdésekről: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953. Tanulmányok. Szerkesztette Romsics Ignác. Osiris Kiadó, Budapest, 1998 (240 o.)*. Egy tanulmány a transzilvanizmussal, a többi

328 ***Zeidler Miklós*** történész az ELTE Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszékének oktatója.

329 ***Zeidler Miklós***: A magyar irredenta kultusz a két világháború között, Regio Kiadása, Budapest, 2002 (137 o.) című későbbi munkájában a magyar irredentizmust részletesen kifejtette.

egy-egy személlyel foglalkozik. A kötetből megtudhatjuk, hogy 1945 előtt Bethlen István, Teleki Pál vagy Gömbös Gyula közül egyik sem a teljes revízió híve volt, hanem hajlottak kompromisszumos megoldás felé. Ezen kívül betekintést nyerünk Szálasi Ferenc, Bibó István[330], Révai József[331] vagy Jászi Oszkár, Bajcsy-Zsilinszky Endre[332] a trianoni békeszerződésre adott reakcióiról.

Palotás Emil összefoglaló munkája *Kelet-Európa története a 20. század első felében, Osiris Kiadó, Budapest, 2003 (511 o.)* címmel látott napvilágot. A kötet Kelet-Európa történetének a 19. század utolsó évtizedétől a második világháború lezárulásáig tartó időszakát tárgyalja. Témáját tekintve tehát szűkebb értelemben nem a két világháború közötti magyar külpolitikáról szól, hanem az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását és annak következményeit vette számba. Mégis az első világháború utáni átrendeződés tágabb, egyetemes hatásai miatt említést kell tennünk róla.

Palotás két Kelet-Európáról beszél 1917 végétől, de tudatosan tekintett el a Szovjetunió történetének vizsgálatától. A kézikönyvnek szánt munka a gazdasági, a társadalmi és a politikai tényezőket is figyelembe véve mutatja be a korszakot, illetve a régió egészére vonatkozó általános

330 ***Bibó István*** (1911–1979) jogász, politikus, az MTA tagja. A Márciusi Front programnyilatkozatának egyik szerzője. 1945 márciusa és 1947 júniusa között a Belügyminisztérium Közigazgatási Osztályának vezetője. 1946–1950 között a József Attila Tudományegyetem professzora volt, majd állásától megfosztották és 1951-től ELTE könyvtárának tudományos munkatársa lett. Nagy Imre kormányának államminisztere 1956 novemberében. 1958 augusztusában életfogytiglani börtönre ítélték és 1963-ban amnesztiával szabadult. Ezután a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárában dolgozott.

331 ***Révai József*** (1898–1959) a Rákosi-korszak meghatározó kulturális politikusa, egyik fő kommunista ideológusa. 1925-ben részt vett a Kommunisták Magyarországi Pártjának kongresszusán, ahol a titkárság tagja volt. 1934–1937 között Szovjetunióban, a Kominterben dolgozott. 1944-ben érkezett Magyarországra, majd 1945–1956 között a Magyar Kommunista Párt, majd a MDP Központi Vezetőségének, illetve a Politikai Bizottságnak volt a tagja. Nevéhez fűződik az úgynevezett szocialista realizmus véghezvitele Magyarországon.

332 ***Bajcsy-Zsilinszky Endre*** (1886–1944) képviselőnek választották 1922-ben, és egy évvel később Gömbös Gyulával megalakították a Magyar Nemzetiségi Függetlenségi Pártot (közkeletű nevén a Fajvédő Pártot). 1932-től a *Szabadság* című náci ellenes hetilap főszerkesztője volt, majd belépett a Független Kisgazdapártba és 1939-ben ismét képviselő lett. 1941-től a *Szabad Szó* című lap főszerkesztője, és 1944-ben az ő elnökletével alakult meg a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága a német és a nyilas uralommal szemben. A nyilasok 1944. december 24-én kivégezték.

vonásokat. Palotás a kötet jellegéből adódóan az adatszerűséget állította előtérbe, illetve ezek bővebb bemutatására is vállalkozott. Az első világégés után a térségben letűntek az addigi birodalmak és helyükön új államok keletkeztek. A szerző Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia, Bulgária, Lengyelország mellett bemutatta a balti országok (Litvánia, Lettország, Észtország) és Albánia történetét is. A kötet befejező fejezetében számba vette a második világháború alatt történt területi változásokat, katonai megszállásokat és a jelzett országok Németországhoz fűződő viszonyát. Palotás e kötetével, Kelet-Európa eseménytörténeti áttekintésével hiányt pótolt a magyar historiográfiában.

Az utóbbi tizenöt-húsz év a magyar történetírásában a Trianon és a hozzá kapcsolódó történeti irodalom reneszánszát éli. Ebbe a vonulatba illeszkedik a *Sorsdöntések. A kiegyezés–1867. A trianoni béke–1920. A párizsi béke–1947. Összeállította, szerkesztette az előszót és a magyarázó szövegeket írta Gerő András*[333]*. Az anyaggyűjtésben és a szerkesztésben közreműködött Bíró Judit, Nóvé Béla. Göncöl Kiadó, Budapest, 1989 (420 o.)* munka, amely 1920 után akkor közölte először a békeszerződés teljes szövegét.

A szerkesztő szándéka az volt, hogy a múlt iránt érdeklődők számára is hozzáférhetővé váljanak a dokumentumok. Helyet ad olyan forrásoknak is, ami ekkor először jelent meg magyarul, a sajtószemle és a szerződés aláírásának parlamenti visszhangja pedig a korabeli magyar közvélemény hangulatát hivatott tolmácsolni. A több mint 400 oldalas munkában a legnagyobb terjedelmet a trianoni békeszerződést közlő rész kapta, (180 oldal), továbbá mellékeli a Teleki-féle úgynevezett „vörös térképet" is.

A szerkesztő a források közlésénél arra törekedett, hogy ne legyen túl sok a magyarázó szöveg, inkább az iratok „beszéljenek". A dokumentumok betekintést nyújtanak a párizsi béketárgyalás jegyzőkönyveibe (például a Tízek és a Négyek Tanácsa működésébe), amelyek az Amerikai Egyesült Államok 13 kötetes külügyi okmánytárából származnak. Itt nem teljes az iratok közlése, de a pontos bibliográfiai adatok feltüntetése biztos eligazodást és visszakeresési lehetőséget kínál a kutató számra.

333 ***Gerő András*** történész 1952-ben született. 1980–1995 között az ELTE Művelődéstörténeti Tanszékén oktatott, majd a Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék vezetője lett. 2002-től a Habsburg Történeti Intézet igazgatója.

A trianoni békeszerződés aláírása után nem véletlenül nyolcvan évvel később, 2000-ben látott napvilágot *Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban. Válogatások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neully-Sur-Seiene-ben I–II. kötetéből. (Térképmelléklet III/B. kötet) Budapest 1920–1921. A bevezető tanulmányt írta és az iratokat válogatta Pomogáts Béla*[334]*. A forrásokat szerkesztette és sajtó alá rendezte Ádám Magda és Cholnoky Győző*[335]*, Lucidus Kiadó, Budapest, 2000 (543 o.)*, ami a korábban bemutatott, 1921-ben megjelent *A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neully s/s.-ben 1920 január–március havában* négy kötetes munka dokumentumaiból közöl kivonatokat, mellékelve a „carte rouge" néven ismert térképet is.[336]

A válogatás célja, hogy a szükséges információk megtartásával, a lényegtelennek vélt iratok elhagyásával az eredetileg nagy mennyiségű anyag jobban áttekinthetővé váljon. Az 1921-ben megjelent munkából a szerkesztők kiemelték a jegyzékek terjedelmes mellékleteit, s így a közölt iratok a békekonferencia menetére, a magyar békedelegáció munkájára, az erdélyi probléma elemzésére, katonai kérdésekre, a nemzetiségekkel kapcsolatos problémákra és a békefeltételek egyes részeire vonatkoznak. A kötetben szereplő forrásokat eredeti ortográfiával vették át, s csak néhány esetben tartották szükségesnek a nyelvi következetlenségek helyesbítését. Nem található a munkában név-, hely- és tárgymutató, ami az olvasó számára talán megkönnyíthetné a több mint 500 oldalas gyűjtemény feldolgozását.

334 ***Pomogáts Béla*** irodalomtörténész 1934-ben született. 1992-től az Anyanyelvi Konferencia elnöke. 2001-ig a Magyar Írószövetség elnöke.

335 ***Cholnoky Győző*** közgazdász, könyvtáros, 1945-ben született. A *Kisebbségkutatás* című folyóirat alapítója, főszerkesztője.

336 Vö. munkánk első fejezetével, illetve **Sipos Endre**: Az apák ették a keserű szőlőt s a fiak foga vásik beléje. (Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban. Lucidus Kiadó, 2000.) In.: **Szidiropulosz Archimédesz**: Trianon utóélete. Házból-hazából kirekesztett… 157–173. o.

Ugyancsak a 20. század végén és a 21. század elején jelent meg a trianoni békeszerződésre vonatkozó forráskiadás folyamatosságát jelző és eddigi csúcspontját jelentő több kötetes, terjedelmes *Documents diplomatiques français sur l'histoire du Bassin des Carpates 1918–1932* című munka.[337] A kiadványsorozat a békeszerződés körülményeit bemutató forráskiadványok közül a legrészletesebb, legterjedelmesebb és egyben napjainkig, szaktörténészek által összeállított legnagyobb vállalkozás. A munka elsősorban történészek számára készült, s a szerkesztők szándéka szerint a kötetek esszenciáját adják a régió történetének jobb megismeréséhez szükséges fontos iratoknak. A tervek szerint megjelenő négy-öt kötet elsősorban a Quai d'Orsay dokumentumait tartalmazza, amelyeket szükség szerint kiegészítettek (leginkább az első és második kötetben) a francia Hadügyminisztérium, a Szárazföldi Hadsereg Történelmi Levéltárának hadügyi dossziéiból, illetve a nanterre-i Jelenkori Dokumentációs Központ anyagaival.

Az iratok között olvashatunk Franciaország és más nagyhatalmak közötti ellentétekről is, ami azonban szorosan összefügg a régió történetével. A kötetek az egyes időszakokra vonatkozóan memorandumokat, feljegyzéseket, a nagyhatalmak képviselőinek megbeszéléseit a békeszerződésekről, a Kárpát-medence gazdasági és politikai helyzet ren-

337 Documents diplomatiques français sur l'histoire du Bassin des Carpates 1918–1932. Rédacteur en chef de la série **Magda Ádám**. Documets recueillis par **Magda Ádám, György Litván, Mária Ormos**. La préparation de ce volume fût établie en collaboration avec **Zoltán Dercze, Katalin Litván, Mária Ormos**. Akadémiai Kiadó, Institut des Sciences Historiques de L'Académie Hongroise des Scienses, Budapest, 1993, Octobre 1918–Août 1919 Volume I (p. 864); Documents diplomatiques français sur l'histoire du Bassin des Carpates 1918–1932. Rédacteur en chef de la série **Magda Ádám**. Documents réunis par **Magda Ádám, György Litván, Mária Ormos**. Ce volume a été realisé avec la collaboration de **Katlin Litván** et **István Majoros**, sous la direction de **Magda Ádám**. Akadémiai Kiadó, Institut des Scienses Historiques de L'Académie Hongroise des Scienses Budapest, 1995, Août 1919–Juin 1920 Volume II (p. 676); Documents diplomatiques français sur l'histoire du Bassin des Carpates 1918–1932. Rédacteur en chef de la série **Magda Ádám**. Ce volume a été sous la direction de **Magda Ádám** avec la collaboration de **Katalin Litván** avec la participation de **György Litván, István Majoros** et **Mária Ormos**. Akadémiai Kiadó, Institut des Scienses Historiques de L'Académie Hongroise des Scienses, Budapest, 1999, Juillet 1920–Décembre 1921 Volume III (p. 804); Documents diplomatiques français sur l'histoire du Bassin des Carpates 1918–1932. Rédacteur en chef de la série **Magda Ádám**. Ce volume a été sous la direction de **Magda Ádám** et **Mária Ornos** avec la collaboration de Katalin Litván avec la participation de **László Borhi, István Majoros** et **Cécile Vrain**. Akadémiai Kiadó, Institut des Scienses Historiques de L'Académie Hongroise des Scienses, Budapest. 2002. Janvier 1922–Décembre 1927 Volume IV (p. 632).

dezésére vonatkozó javaslatokat, például az úgynevezett Határkijelölő Bizottság találkozóiról szóló jelentéseket is tartalmazzák. Bemutatják a cseh-, jugoszláv-, román- és a magyar-kormány dokumentumait (jegyzékeket, követeléseket) és a nyugati hatalmak erre adott reakcióit.

Az okmányok kiválasztása két szempont figyelembevételével történt: az egyik az volt, hogy az irat közvetlen vagy közvetett módón Magyarországhoz kapcsolódjon, a másik, hogy közelebb vigyen a Kárpát-medence történetének jobb megismeréséhez. Az iratok kiválasztása során a kronologikus és tematikus módszert együtt alkalmazták, a szerkesztés során pedig az idő volt a rendező elv. Valószínűleg azért döntöttek emellet, mert így könnyebb követni az eseményeket, viszont nehezebb megragadni egy-egy probléma sajátosságait.

A kötetek elején az iratok részletes tartalomjegyzéke található, megadva (ha volt) a keltezés dátumát, a küldő és fogadó fél nevét, rövid tartalmát, jellegét és a kötetekben szereplő számát. A dokumentumok közlésében megtartották a dokumentumok eredeti nyelvét, a személynevek és helynevek esetében az eredeti helyesírást, illetve eltérés esetében jelezték azt. Az egyes iratokhoz kapcsolódó jegyzetek nem kommentálnak, hanem csupán javítják a nyilvánvaló pontatlanságokat.

Az első kötet okmányai a belgrádi katonai konvenció jegyzékeit, jegyzőkönyveit, a demarkációs vonal módosításait, a régió hatalmi központjainak kapcsolatait és Párizs válaszait tartalmazza. Megtalálhatók a Kárpát-medence győztes államainak területi követeléseit tartalmazó levelei, jegyzékei, általuk egyes katonailag elfoglalt területek visszaszolgáltatására vonatkozó iratok, valamint a magyar kormányok katonai, politikai és diplomáciai akciójára vonatkozó jegyzékei, levelei is.

A második kötet a Kun Béla[338] nevével fémjelzett rendszer bukása és a trianoni békeszerződés aláírása közötti időszakot tárgyalja, s a nagyhatalmak azon törekvését, hogy a régióban megakadályozzanak egy új katonai konfliktust, és a Kárpát-medencét mindenképpen stabilizálják (1919. júniusi határvonal elfogadása, s presszió Bukarestre a csapat-

338 ***Kun Béla*** (1886–1939) kommunista újságíró és politikus. 1918. november 24-én alakította meg a Kommunisták Magyarországi Pártját. Az 1919. március 21-én alakult Tanácsköztársaság vezetője volt 1919. augusztus 1-ig. Bécsbe emigrált, majd a Szovjetunióban telepedett le.

kivonásokra vonatkozóan, illetve segítség Magyarország számára egy olyan kormány felállítására, ami alkalmas a békeszerződés aláírására). Olvashatunk a kisantant kialakulásának gyökereiről, tanulmányozhatjuk a Budapesten székelő Nemzetközi Bizottság táviratait, leveleit, illetve a Párizsból érkező válaszokat, valamint George Clerk vezette misszió[339] részletes beszámolóit is. Itt találhatjuk meg a francia, brit, amerikai és olasz diplomaták és katonák egymáshoz fűződő kapcsolataira vonatkozó iratait, illetve a csehszlovák, román, jugoszláv és magyar kormányok leveleit, jegyzőkönyveit és memorandumait. Ezen kívül Párizs szemszögéből láthatjuk a magyar békedelegáció tevékenységét, a csehszlovák, román és jugoszláv békedelegáció vezetőinek beadványait.

A kötet nagyszámú dokumentumot közölt a francia–magyar gazdasági és politikai kapcsolatokra vonatkozóan (például az 1920-ban zajló francia–magyar gazdasági és politikai tárgyalásokról). Az érintett iratokat a szerkesztők összevetették a Deák Ferenc – Ujváry Dezső 1939-ben kiadott munkájának[340] vonatkozó részeivel, így kimutatható Budapest és Párizs eltérő szempontrendszere, illetve egy rövid ideig Paléologue politikájának mozgatórugói.

A harmadik kötet bevezeti az olvasót a békeszerződés aláírásától a soproni népszavazásig terjedő katonai és politikai konfliktusok időszakába. Az iratok jól illusztrálják a konszolidáció és a békeszerződések által kialakított satus quo módosításának a szándékát is, Párizsban és Budapesten folyó gazdasági és politikai tárgyalásokat, a kisantant kialakulását, IV. Károly két visszatérési kísérletét és ezek következményeit, valamint a nyugat-magyarországi konfliktus súlyosbodását és a soproni népszavazással járó rendezést. Végül a dokumentumok vázolják a Szövetséges Hatalmak politikáját a Kárpát-medencében és lazuló szövetségük folyamatát.

A negyedik kötet tovább folytatja a Kárpát-medence történetének 1922 és 1927 közötti bemutatását a francia dokumentumok alapján. Az iratok nagyobb része a francia Külügyminisztérium archívumából

339 Sir George Russell Clerk (1874–1951) brit diplomata a békekonferencia megbízásából 1919. októberben érkezett Magyarországra a helyzet konszolidálása és egy tárgyalóképes magyar kormány megalakítása érdekében.

340 Vö. a munkában szereplő Papers and documents…I. kötetét.

származnak. A válogatott okmányok szépen világítják meg a Kárpát-medencében folytatott a francia politikát és a dokumentumok számos információt nyújtanak a nagyhatalmak (mindenekelőtt Olaszország) Közép-Európára vonatkozó terveiről. Az iratok tájékoztatják az olvasót a Monarchia utódállamainak és a nagyhatalmak kapcsolatának jellegéről.

A kötet tartalmazza a nemzetközi konferenciákra és a Nemzetek Szövetségére vonatkozó feljegyzéseket, s több dokumentumot olvashatunk a trianoni békeszerződés által előírt határvonalak kijelölésének körülményeiről, Magyarország felvételéről a Nemzetek Szövetségébe, illetve hogyan sikerült megszereznie a magyar kormánynak a népszövetségi kölcsönt. A szerkesztők felhívták a figyelmet a frankhamisítási botrány és annak nemzetközi következményeire, különösen Franciaország, illetve Csehszlovákia és Románia közötti nemzetközi okmányok aláírására.

A munka terjedelmes válogatást közöl a francia diplomácia kapcsolódási pontjairól: a Quai d'Orsay utasításai és direktívái (jegyzékek, memorandumok, nyílt és számjeltávitratok formájában) a különböző külföldi képviseletek számára. A kötetben szereplő dokumentumok – írták a szerkesztők – lehetővé teszik a nemzetközi kapcsolatok változásának rekonstrukcióját: így Franciaország, illetve kelet-európai szövetségesei (a kisantant országok) és Magyarország képviselői között folyó tárgyalások, a „keleti Locarno", ezen kívül egy lehetséges francia–olasz–jugoszláv kombináció és az olasz–magyar megegyezésre vonatkozóan. A kötet összeállítói hangsúlyozták, hogy átgondolt válogatás eredménye a kötetben közölt 403 irat, amelyek reményeik szerint közelebb visznek az 1922 és 1927 között, a Kárpát-medencében zajló történelmi folyamatok összefüggéseinek, valamint a gazdasági és a politikai esemé-nyeknek a megértéséhez.

Az iratok tanulmányozása mindenképpen közelebb visz a nagyhatalmak Magyarországhoz fűződő kapcsolatának megértéséhez, ráadásul mindez – kiegészítve a magyar történettudomány eddigi eredményeit – Párizs szemszögéből látható. A korszakot behatóbban vizsgálók számára elsőrendű forrásbázis.

Az első kötet iratainak további válogatása a magyar nyelvű kiadás, ami Magyar Tudományos Akadémia és a Soros Alapítvány támogatásával jelent meg: *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919. Összeállította és szerkesztette Ádám Magda és Ormos Mária, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999 (397 o.)*. A források válogatása és fő csomópontjai lényegében megegyeznek a francia változat első kötetével. A különbség az, hogy a magyar fordításban nem közölték az egyes témákra vonatkozó minden egyes iratot, csupán ennek szelekcióját. Előnye a könnyebb áttekinthetőség, hátránya a finom összefüggések és kapcsolódási pontok megértéséhez szükséges dokumentumok hiánya.

Romsics Ignác kötete *A trianoni békeszerződés. Osiris Kiadó, Budapest, 2001 (246 o.)*. Romsics többek között azért vállalkozott a trianoni békeszerződés körülményeinek bemutatásra, mert Trianon „reneszánsza" számos elavult és téves hiedelmet hozott a felszínre. Fontos kiemelnünk azt is, hogy *A Trianoni békeszerződés* című munka a témában az első összefoglaló monográfia történetírásunkban. A szerző az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását az évtizedek óta ható belső centrifugális erőkben – amelynek mozgató erejében a modern nacionalizmust, és külpolitikai ellentétek kiéleződését – látja. Munkájában részletesen elemezte az első világháborúban az ellenfelek hadicéljait és a háború utáni béketerveiket, amiben 1917–1918-ig szó sincs a Habsburg Monarchia felbontásáról. Később, a nyugati hatalmak „felbontási" koncepciója – Romsics véleménye szerint – három ok miatt következett be: az oroszországi forradalom és a breszt–litovszki béke; IV. Károly különbéke tárgyalásainak zátonyra futása; az Osztrák–Magyar Monarchia és Németország között megkötött spai egyezmény[341], ami szoros gazdasági, politikai és katonai együttműködést írt elő. Mindezek következtében döntöttek úgy a nyugati hatalmak, hogy a fennálló Monarchiát kis nemzetállamokra kell bontani. Romsics aprólékosan „bontotta ki" a magyar békeelőkészítés munkálatait, illetve részletesen tárgyalta a Párizs és környékén zajló béketárgyalásokat. Végső konklúziója, hogy a Nagy Trianon kastélyában kötött békeszerződés igazságtalan volt, ráadásul a nyugati hatalmak által létrehozott új nemzetállamok rendszere alkalmatlan volt a kontinentális egyensúly fenntartására.

341 Az Osztrák–Monarchia és Németország közötti 1918. május 15-én Spában aláírt egyezmény.

Teleki Pál személye és külpolitikája a nyolcvanas évek végétől, a kilencvenes évektől ismét a történetírás középpontjába került.[342] Az 1960-as évek végén Svájcba emigrált Czettler Antal[343] jegyezte *Teleki Pál és a magyar külpolitika 1939–1941. Magvető Kiadó, Budapest, 1997 (369 o.)* című munkát. Czettler alapkoncepciója szerint a magyar külpolitika célkitűzése 1933-ig, de főleg az Anschlussig *„a trianoni békeszerződés igazságtalanságának revíziója"*, ezután pedig abban állt, hogy az *„ország függetlenségét a nemzetiszocialista expanzióval szemben megóvja"*.[344] További alaptézise, hogy Magyarország Teleki Pál önfeláldozó magatartásának köszönhette, hogy *„1941 tavaszáig meg tudta őrizni semlegességét és függetlenségét"*.[345] Czettler szándéka szerint revideálta a korábbi marxista szempontú felfogást, de nem szerette volna a méltatás hibáját sem elkövetni. Ebbe a koordinátarendszerbe illesztette be 1939 és 1941 között Teleki Pál életét és a magyar külpolitikát. A vizsgálat utolsó fejezete a Telekiről alkotott kép változásait 1941. április elejétől napjainkig követte végig.

A megkezdett munka folytatásának is tekinthető a szerző újabb könyve *A mi kis élethalál kérdéseink. A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig. Magvető Kiadó, Budapest, 2000 (642 o.)*. Czettler a magyar külpolitika vizsgálatában Kállay Miklósra[346] fókuszált

342 Például **Tilkovszky Loránt**: Teleki Pál titokzatos halála. Labirintus Kiadó, Budapest, 1989, **Ablonczy Balázs**: Teleki Pál. (Egy politikai életrajz vázlata). Elektra Kiadóház, Budapest, 2000, Ismeretlen fejezetek Teleki Pál életéből. Szerkesztette **Vigh Károly**. Századvég Kiadó, Budapest, 2001.

343 *Czettler Antal* jogász, történész 1925-ben született. Az ötvenes években fizikai munkából élt és az 1960-as években Svájcban telepedett le. A Svájci Parasztszövetségben dolgozott mint jogi tanácsadó és könyvtáros. Első magyar nyelvű könyve az itt jelzett Teleki Pál és a magyar külpolitika 1939–1941 című munkája.

344 *Cettler Antal*: Teleki Pál és a magyar külpolitika 1939–1941...11.o.

345 Uo. 11. o.

346 Vö. **Joó András**: Kállay Miklós külpolitikája – Magyarország és a háborús diplomácia –. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008 című munkáját.

és egyéniségét, politikai felfogását, tevékenységét, politikai motivációit részletesebben elemezte, mint Bárdossy Lászlóét. Magyarország hadba lépését a Harmadik Birodalom ellen Bárdossy László személyes felelősségének tartja, ami véleménye szerint mindenképpen hibás döntés volt. A kilencvenes évek elején a Magyar Országos Levéltárba került újabb iratok alapján Czettler elemezte Kállay és körének béketapogató-zó tárgyalásait az angolszász hatalmakkal. A kötet végén a szerző felteszi a kérdést Elkerülhető lett volna-e a német megszállás? A válasz – Kállay Miklós emlékiratából adaptált hat pont alapján – az egyértelmű nem. Tehát Czettler Antal a két háború közötti magyar külpolitikát kényszerpályán értelmezi, de kiemelte Kállay Miklós és körének kapcsolatfelvételét az angolszász hatalmakkal.[347]

A magyar honvédség második világháborús tevékenységét vizsgálta Ungváry Krisztián[348] a 2004-ben megjelent, nagy visszhangot kiváltó *A magyar honvédség a második világháborúban* című kötetében.[349] A katonai eseménytörténet mellett a szerző fontosnak tartotta a polgári lakosság sorsának ábrázolását, a háborús bűncselekmények kérdésének taglalását is. A szerző a magyar történetírásban első alkalommal tárgyalta részletesen az ukrajnai magyar megszállást, illetve az első magyar hadsereg harcainak történetét. Elemezte a német és a magyar megszállási politikát és érintette a háborús felelősség kérdését is. A kötetben külön figyelmet kapott az 1944–1945-ös harcok vonatkozásában a német–magyar erőviszony, a magyar katonai részvétel arányainak tárgyalása, amelyet a bevethető harckocsik, nehéz páncéltörő ágyúk, gyalogzászlóaljak és a tüzérütegek adatai illusztrálnak. A táblázatok, térképek, képek és gazdag forrásanyag segíti az olvasót tájékozódásban, a történészt pedig a további kutatásban.

347 Czettler számos ponton gyakran források által nem bizonyított módon kérdőjelezte meg a két világháború közötti magyar külpolitika jellegéről, lehetőségeiről írott munkák korábbi megállapításait.

348 ***Ungváry Krisztián*** történész 1969-ben született. 1995-ben fejezte be egyetemi tanulmányait, három évvel később szerezte meg Ph.D fokozatát.

349 **Ungváry Krisztián:** A magyar honvédség a második világháborúban. Osiris Kiadó, Budapest, 2004 (604 o.).

A rendszerváltozás után megnőtt az igény az új egyetemi tankönyvek iránt, ami közül az elsők közé tartozott Pölöskei Ferenc[350], Gergely Jenő, Izsák Lajos[351] tollából megjelent *Magyarország története 1918–1990. Egyetemi tankönyv. Korona Kiadó, Budapest, 1990 (347 o.)* című kötet. A két világháború közötti időszakra vonatkozóan a szerzők több lényeges ponton korrigálták a korábbi hivatalos álláspontot: véleményük szerint például a Horthy-rendszer egyszerre volt autoriter és konzervatív, ami tartalmazta a parlamentarizmus egyes elemeit is. A húszas évek magyar külpolitikáját Romsics Ignác elemezte, míg a harmincas és negyvenes éveket Gergely Jenő. Romsics a húszas évek második felétől beszél aktív külpolitikáról, de nem egyértelmű kényszerpályáról. Gergely Jenő úgy véli, hogy *„amikor Hitler Németország kancellárja lett, itthon a kormánypárt éppúgy, mint a keresztény-konzervatív csoportok többsége nagy reményeket fűzött egy német támogatással majdan lehetővé váló revízióhoz. Abban is igazuk volt, hogy Trianon következményeinek hatalmi szóval történő megváltoztatása csak Németország támogatásával lehetséges. E tekintetben a magyar politika egészen 1944-ig kényszerpályán mozgott."*. Gergely Jenő szerint tehát a magyar külpolitika irányítóinak a harmincas évek elejétől nem volt alternatívája, s a háborúban való részvétel elkerülhetetlen volt.

Ugyancsak egyetemi tankönyvnek készült *Fülöp Mihály*[352]*–Sipos Péter*[353]*: Magyarország külpolitikája a XX. században. Aula Kiadó, Budapest, 1998 (494 o.)* című munka. Fülöp Mihály és a korábban belpolitikai

350 ***Pölöskei Ferenc*** történész 1930-ban született. 1995-től az MTA rendes tagja. 1953-tól az ELTE Új- és Legújabbkori Magyar Történelem Tanszékén dolgozik. 1970-től egyetemi tanár, majd 1972-től az Új- és Legújabbkori Magyar Történelem Tanszék vezetője. 1982–1990 között a Bölcsészettudományi Kar dékánja volt.

351 ***Izsák Lajos*** történész 1943-ban született. Az MTA doktora. 1967-től az ELTE Új- és Legújabbkori Magyar Történelem Tanszékén dolgozik. 1994-től az ELTE Történeti Intézet igazgatója. 1997–2000 között az ELTE oktatási és tudományos, majd tudományos rektor-helyettese volt.

352 ***Fülöp Mihály*** történész, egyetemi tanár. A komáromi Selye János Tudományegyetem tudományos és nemzetközi kapcsolatok rektor-helyettese volt.

353 ***Sipos Péter*** történész 1935-ben született. 1991-től az MTA doktora. 1966-tól a Párttörténeti Intézet tudományos munkatársa, 1970-től tudományos főmunkatársa. 1991-től az MTA Történettudományi Intézet tudományos tanácsadója.

kérdésekkel foglalkozó Sipos Péter régi és az új eredményeket ötvözték a kötetükben. A tankönyv erényei ellenére a szakmai diskurzusokra nem volt nagy hatással, hiszen nem is ez volt a célja. Jellegéből adódóan sem a Pölöskei–Gergely–Izsák által szerkesztett tankönyvhöz, sem ehhez nem tartozik jegyzetapparátus, csupán tájékoztató irodalomjegyzék.

Az eltelt idő távlata megérlelte az igényt, a történettudomány alapkutatásokban gazdag eredményei pedig alkalmat teremtettek a húsz évvel azelőtt megjelent, tíz kötetre tervezett *Magyarország története* című sorozat 1914 és 1945 közötti időszakára vonatkozó nyolcadik kötete után, a két világháború közötti magyar külpolitika történéseinek újragondolására. Újabban látott napvilágot *Magyarország a XX. században* című sorozat, aminek rögtön az első kötete a két világháború közötti évek Magyarországának históriáját dolgozta fel *(Magyarország a XX. században Főszerkesztő Kollega Tarsoly István. Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás. Babits Kiadó, Szekszárd, 1996, I. kötet [49–139 o.])*. Barta Róbert és Püski Levente által írt vonatkozó rész, valószínűleg terjedelemi okból kifolyólag röviden összegezte a történetírás újabb megállapításait.

1918 és 1945 közötti Magyarország történetét ugyancsak röviden foglalta össze Gergely Jenő és Pritz Pál *(A trianoni Magyarország 1918–1945. Vince Kiadó, Budapest, 1998 [207 o.])*. Munkájukban a szerzők szerves egységben tárgyalták a bel- és külpolitikai eseményeket, a fejlődési irányokat, mindvégig szoros kapcsolatban a kor társadalom-, gazdaság- és művelődéstörténeti összefüggéseivel. Ebben a kötetben a szerzőpáros némileg módosította – általunk is tárgyalt – korábbi álláspontjukat, s azt írták, hogy az *"1930-as évek második felének magyar történelme a bel- és külpolitika lázas útkeresésében, ám a gazdaság dinamikus fejlődésének jegyében telt el, hogy azután a (nem csekély mértékben a németektől elfogadott területi revízió okozta) kényszerpálya a háborúba vezesse"*[354]. De ezután, rögtön hozzátették azt is, hogy a

354 **Gergely Jenő–Pritz Pál:** A trianoni Magyarország 1918–1945...135. o.

kényszerpályát nem Gömbös Gyula jelölte ki, azonban politikája kétség kívül szűkítette az ország mozgásterét.

Pritz Pál és Gergely Jenő munkájával egy időben jelent meg a Történelmi Kézikönyvtár sorozatban Ormos Mária összefoglalása *(Magyarország a két világháború korában (1914–1945). Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998 [324 o.])*. Ormos úgy véli, hogy 1918 után felborult a megszokott európai hatalmi rend, s felborult a jól-rosszul működő egyensúly. Ausztria–Magyarország megszűnt létezni, s Kelet és Nyugat között a mérleg serpenyőjét Oroszország helyett egy sor új vagy átalakított kisállamnak kellett volna lenyomnia, aminek lehetőségét kizárták a közöttük húzódó ellentétek.

Ormos véleménye szerint Európa keleti felében *„potenciálisan politikai űr, hatalmi vákuum keletkezett"*[355], s a gazdasági erőközpont átkerült az Amerikai Egyesült Államokba. Európa keleti részének meggyengülése – írta Ormos Mária – automatikusan felértékelte Németország gazdasági, politikai és katonai jelentőségét. Németországra nyomást gyakorolt az egyik oldalon az angol–francia, a másik oldalon az orosz hatalom, s kinyílt a kapu, hogy befolyását Keletre kiterjessze. Ormos úgy véli, hogy Németország nem élt a történelem nyújtotta lehetőséggel, s politikáját 1933-tól olyan vezető határozta meg, aki nem tulajdonított jelentőséget a gazdasági befolyásnak, hanem a „felsőbbrendű faj" számára mindenáron területet akart szerezni. Ormos Mária külpolitikai felfogását jól jellemzi egyik fejezetének címe is: „Harc a hatalomért", ami a külpolitika neorealista felfogásának egyik alaptétele.[356]

Ebbe a változó nemzetközi konstellációba helyezte bele Magyarország 1914 és 1945 közötti történetét. A bethleni konszolidáció külpolitikai szempontból igen káros „intermezzójának" tartotta az úgynevezett frankhamisítási botrányt, aminek hatása Nyugat-Európában két évig

355 **Ormos Mária:** Magyarország a két világháború korában (1914–1945)...7. o.

356 Úgy tűnik Ormos Mária a nemzetközi kapcsolatok rendszerét a racionális választáson alapuló cselekvések sorozatának tekinti, amivel egyidejűleg a hatalom maximalizálásával szemben megvalósul a hatalom kiegyensúlyozásának, a hatalmi egyensúlynak a politikája is. Az elmondottak pedig a külpolitika realista és neorealista felfogásának egyik alaptétele.

tartott, s *„Magyarország körül egy időre ismét megfagyott a levegő"*[357]. Ormos úgy vélte, hogy az 1927-től megmutatkozó külpolitikai irányváltás motorja nem csak az olasz–magyar viszony javulásában keresendő, hanem a brit pénzügyi és külpolitikai irányváltással is összefüggésbe hozható: a húszas évek végétől Nagy-Britannia helyett, már amerikai bankházak folyósították a kölcsönöket Magyarország számára. Szerinte 1934 márciusában a magyar–olasz–osztrák hármas egyezmény aláírására Gömbös Gyula azért vállalkozott, mert – Bethlen Istvánhoz hasonlóan – elkerülhetetlennek látta az Anschlusst, s így a hozzájárulás árát Németországgal meg lehetett fizettetni. Ezzel szemben Juhász Gyula a már említett Magyarország külpolitikáját feldolgozó szintézisében arra a megállapításra jutott, hogy a római jegyzőkönyvek parafálása *„Olaszország közép-európai pozíciójának megerősítését és a német befolyás gyengítését szolgálta"*[358]. Ormos úgy vélte, hogy Bárdossy László miniszterelnök azért döntött 1941 nyarán a háborúba történő belépés mellett, mert *„attól félt, hogy Magyarország a „táborban" kiközösítetté válik, és tényleg kockára teszi az eddig elért revíziós eredményeket. Magyarországot a német győzelem biztos tudatában lévő katonai és politikai vezetői nem a bolsevizmus megdöntésének vágyából kifolyólag, hanem a revízió eredményeinek megtartása (esetleg növelése) céljából vitték bele a háborúba."*[359]. Ormos interpretációjában Magyarországot Ránki Györgyhöz hasonlóan inkább „vonakodó" mint „utolsó csatlósként" jellemezte.

Romsics Ignác tollából került ki az újabban megjelent összegzés, ami feldolgozta *Magyarország 20. századi történetét (Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest, 2001 [668 o.])*[360]. A szerző célja, hogy Magyarország történelmének utolsó száz esztendejét a történettudomány és a társadalomtudományok eddigi eredményei alapján az érdeklődők elé tárja. A nyolc nagy fejezet – mint Romsics írta – a 20. századi magyar történelem egymást követő (és rendszerint egymást tagadó) nyolc nagy korszaka. A szerző szándéka szerint az egyes fejezeteken belül tematikai rendezőelvet is érvényesített: állam és politika, gazdaság, oktatás, társadalom, kultúra és művelődés, külpolitika. A korábban megszokottól eltérően kevésbé hangsúlyos a narráció, a politika-centrikus eseménytörténet, és olyan aspektusok kerültek előtérbe, amit korábban a szintézist készítő szerzők nem hangsúlyoztak. Romsics szerint *„egy kor gyakran sokkal jobban megérthető és megismerhető az oktatási rendszerén és tankönyvein vagy az emberek mindennapi életének különböző dimenzióin – például szórakozási szokásaikon – keresztül, mint a magas politika döntéseinek minuciózus prezentálásával"*[361].

A Horthy Miklós nevével fémjelezett negyed századon belül Romsics három nagyobb alperiódust különböztet meg: az 1920-as évek, az 1930-as évek és az 1930-as évek végét követő háborús időszak. Azon az állásponton van, hogy az 1920-as éveket külpolitikailag Franciaország és Nagy-Britannia Duna-medencei befolyása határozta meg, s e mellett már a dualista Magyarországon is szerepet kapott konzervatív és konzervatív-liberális nagybirtokos-nagytőkés elit képviselőinek hatalomgyakorlása jellemezte. Romsics úgy véli, hogy Magyarországon az 1930-as éveket a náci Németország és mellette a fasiszta Olaszország határozta meg, illetve a korábbi konzervatív értékeket hordozó nemzedék helyett a jobboldali radikalizmus felé orientálódó fiatalabb generáció pozícióba kerülése jellemezte. A szerző szintézisében immár teljesen szakított a rendszerváltás előtti történetírás egyik sarkalatos megállapításával és rögzítette, hogy *„Politikai intézményeit és azok működését tekintve **a Horthy-korszak kormányzati formája korlátozott, azaz autoritatív elemeket is tartalmazó polgári parlamentarizmus volt.** [kiemelés S.J.]"*[362]. A szerző véleménye szerint a Tanácsköztársaság bukását követő években a magyar külpolitika nem rendelkezett határozott vonalvezetéssel, mindig a pillanatnyi helyzethez alkalmazkodva próbálkozott a szomszédos államok valamelyikével „modus vivendit"

357 **Ormos Mária:** Magyarország a két világháború korában (1914–1945)...121. o.

358 **Juhász Gyula:** Magyarország külpolitikája 1919–1945. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988, 146. o.

359 **Ormos Mária:** Magyarország a két világháború korában (1914–1945)...234. o.

360 Az első kiadás 1999-ben látott napvilágot, mi azonban a harmadik, javított kiadást használtuk, ami azonban az utolsó fejezetet tekintve tér el az előzőektől. A két világháború közötti időszak éveire vonatkozó fejezeteket nem érinti.

361 **Romsics Ignác:** Magyarország története a XX. században...9. o.

362 Uo. 235. o.

találni, illetve a győztes nagyhatalmak valamelyikét megnyerni, hogy megteremtse az együttműködés hátterét. Romsics Ignác szintézisében a két világháború közötti évek magyar külpolitikájának a szó szoros értelmében esemény- és politikatörténetét olvashatjuk. Romsics felhívta a figyelmet a revíziós gondolkodás korszakonkénti változására is.[363]

***

363 Vö. **Romsics Ignác:** A két világháború közötti magyar külpolitika megítélésének változásai...367. o.

Mozgástér és/vagy kényszerpálya?

A magyar külpolitikai történetírást áttekintése után, érdemes feltennünk a kérdést: Hogyan jellemezhetjük az 1920 és 1944 közötti magyar külpolitikát? Másképp fogalmazva: Mozgástér és/vagy kényszerpálya? Volt-e alternatívája a magyar külpolitikának?

Bemutattuk Juhász Gyula *Teleki-kormány külpolitikája 1939–1941* című munkáját, amiben a szerző arra a következtetésre jutott, hogy 1920 és 1944 között Magyarország kényszerpályán mozgott, s Juhász a hangsúlyt a magyar külpolitika revíziós törekvéseire és a szovjetellenességre helyezte. Ugyancsak vizsgáltuk már Ránki György *Mozgásterek, kényszerpályák című tanulmánykötetét, amiben a szerző A vonakodó csatlós – vagy utolsó csatlós?*[364] kérdést feltéve elemezte Magyarország és Németország viszonyát. Ránki (a munkában korábban leírt) interpretációjában Magyarország ugyan még 1942-ben „vonakodó csatlós", de 1944-re már az „utolsó csatlós" pozíciójába süllyedt. Erre a magyarázatot – írta Ránki – a külső erőviszonyokban, leginkább a német nyomásban kereshetjük. Ránki György a német–magyar kapcsolatok három történeti periódusán keresztül vizsgálta meg a kérdést, s arra kereste a választ, hogy a szövetség három nagy összetartó eleme a gazdaság, a külpolitika és a belső hatalmi struktúra milyen viszonyban volt a növekvő német nyomással. A szövetségnek indult kapcsolat, hogyan vált függő viszonnyá és ez a kapcsolatrendszer miként formálta a magyar külpolitika lehetőségeit. Ránki nem mentette fel a magyar külpolitika irányítóit a felelősség alól, ezzel a két világháború közötti magyar külpolitika egy mindmáig ható megközelítését írta le, s mint láttuk hazánk történészei is ehhez kötődve vizsgálták a kérdést.

Pritz Pál úgy véli, hogy Magyarország a trianoni békeszerződés aláírása után kényszerpályán mozgott.[365] Azon a véleményen van, hogy a

364 **Ránki György:** Mozgásterek, kényszerpályák... 475–524. o.

365 **Pritz Pál:** Szűkülő mozgástér Gömböstől a német megszállásig. In.: *Rubicon*, 1998, 4–5. szám, 45–49. o., **uő.:** A Horthy-korszak külpolitikájáról. In.: *Világosság*, 2001, 7–9. szám, 105–121.o., illetve **uő.:** Magyarország helye a 20. századi Európában In.: Magyarország helye a 20. századi Európában. Tanulmányok. Szerkesztette **Sipos Balázs** és **Zeidler Miklós** közreműködésével **Pritz Pál**. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2002, 27–50. o.

magyar külpolitikának nem létezett alternatívája, s a *„trianoni Magyarország élete és politikája olyan súlyos meghatározottságok között zajlott, ami alapján teljes mértékben indokolt kényszerpályáról beszélni: Az adott körülmények nagy erővel nyomták az országot a második világháború végén bekövetkezett végzete felé"*[366]. Később hozzátette, hogy 1936 márciusában a Rajna vidék remilitarizálása következtében Közép-Európában Berlin lett az úr. A második bécsi döntés következményei pedig igen súlyosak voltak Magyarországra nézve: Szálasi Ferenc –, aki 1940. szeptember 27-én egyesítette a nyilas pártok nagy részét – szabadlábra helyezése, a német „tancsapatok" Magyarországon történő átvonulása, illetve 1940. november 20-án Magyarország csatlakozott az Antikomintern Paktumhoz. Pritz azt mondja, hogy Magyarország számára nem volt reális alternatíva három objektív és két szubjektív ok miatt.[367] A magyar külpolitika az európai civilizáció és kultúra irányába tájékozódott, de *„nem kapott érdemleges segítséget a civilizáció letéteményeseitől"*. A magyar külpolitika irányítói *„inkább választották Hitler, mint Sztálin birodalmát."* A harmadik objektív tényezőt *„a magyar társadalom, valamint politikai intézményrendszerének meglehetősen anakronisztikus állapota jelentette"*[368]. Pritz a két szubjektív ok egyikét a véleményformáló politikai közvélemény gyengeségében, a másikat a Moszkvával való együttműködés elutasításában látja. Hangsúlyozta azt is, hogy a magyar külpolitika irányítóinak elméletileg volt lehetősége a megtörténttől eltérő út bejárására, de gyakorlatilag *„Magyarország második világháborús tragédiájának elkerülésére alig volt lehetőség"*[369]. Véleménye szerint a magyar külpolitika célja a trianoni határok revideálása volt.[370]

Hajdu Tibor úgy vélekedik[371], hogy az Európa szívében lévő Magyarország mozgástere fokozatosan szűkült, s a széles utak csupán délibábok voltak, amelyek csak látszatra léteztek. Hajdu meglátása szerint, a

366 **Pritz Pál:** Szűkülő mozgástér Gömböstől a német megszállásig...45. o.
367 **Pritz Pál:** A Horthy-korszak külpolitikájáról... 105–121.o.
368 Uo. 116–117. o.
369 Uo. 119. o.
370 Uo. 105. o.
371 **Hajdu Tibor:** Mozgástér és kényszerpálya. In.: *Rubicon.* 1998, 4-5. szám, 39–44. o.

magyar külpolitika nem tehetett mást a nagyhatalmak kegyeiért történő versengésen kívül, de hozzáteszi azt is, hogy a Horthy-rendszer első, nagyobbik fele a reálpolitika jegyében telt el, ami a vezetők realitásérzékét és józanságát dicséri. Magyarország fő patrónusa 1932–1933-ig Nagy-Britannia volt – írta Hajdu –, de nem támogatta Budapest revíziós céljait, ezzel szűkítette a magyar politika mozgásterét, majd 1930-as évek elején Nagy-Britannia „leírta" Magyarországot.

A két világháború közötti magyar külpolitikát vizsgálva Romsics Ignác azt mondja[372], hogy 1919 és 1921 között a magyar külpolitika irányítói két lehetőséggel számoltak: az egyik, hogy a szomszédos országok, illetve ezzel párhuzamosan a nagyhatalmak valamelyikével sikerül olyan megállapodást kötni, ami a békekonferencia által megállapított határok bilaterális megállapodáson nyugvó módosítását jelenti. A másik lehetőség, a vesztes államok német vezetés alatti összefogása, status quo felborítása és lehetőség szerint a régi határok visszaállítása vagy egy azokhoz közeli új határvonal kialakítása volt. Bethlen István 1922–1923-ban szakított ezzel a kettősséggel, a kormány a beilleszkedés és megbékélés politikáját folytatta. Ennek látványos jele volt 1922 szeptemberében Magyarország felvétele a Nemzetek Szövetségébe, amivel egyrészt nemzetközi szinten megerősítették Magyarországon fennálló politikai rendszert, másrészt a magyar kormány ismételten elismerte a trianoni békeszerződésben megállapított határok érvényességét, s garantálta, hogy a Habsburg-dinasztia egyik tagja sem tér vissza a magyar trónra. *„Bethlen lépését* – írta Romsics – *a legteljesebb mértékben indokoltnak, sőt elkerülhetetlennek kell tartanunk. Ha akart sem tehetett volna mást."* Majd hozzátette, hogy az *„ország elszigeteltsége, ellenőrzése és vállalt kötelezettségei miatt a magyar diplomácia az 1920-as évek második harmadában rendkívül szűk mozgástérrel rendelkezett."*[373]

Romsics Ignác véleménye szerint, és az 1927 áprilisában aláírt olasz–magyar barátsági szerződés volt a nyitánya a *„kényszerből vállalt magyar beilleszkedési politika feladásának"*[374], aminek hátterében a fasisz-

372 **Romsics Ignác:** Magyarország története a XX. században...235–252. o.
373 Uo. 236. o.
374 Uo. 237. o.

ta olasz külpolitika nyílt revizionista beállítottsága állt. Úgy gondolja, hogy az olasz–magyar szerződés aláírása után a magyar diplomácia kísérletet tett a német–magyar kapcsolatok szorosabbra fűzésére és a revizionista politika tartalommal való megtöltésére, illetve *„végső célként egy német–magyar–olasz revizionista blokk létrehozására törekedett”*[375]. A harmincas évekre vonatkozóan kiemeli, hogy a gazdasági világválság külpolitikai szempontból is új helyzetet eredményezett. A változások motorjává Németország vált, s Berlin még Hitler hatalomra kerülése előtt, s már 1929-től módosította külpolitikai doktrínáját, s magát a versailles-i rendszert kívánta megingatni, és ezzel a revíziót elérni. A harmincas évek közepétől új szakasz kezdődött az európai diplomáciában – írta Romsics. Az 1935-ös szovjet–francia szerződés aláírásával, valamint 1936-ban a Berlin–Róma és a Berlin–Tokió tengely létrejöttével Európa, illetve a világ ismét két nagy és egymással szemben álló blokká kezdett alakulni. Rajna vidékének remilitarizálása, Csehszlovákia elleni német diplomáciai lépések, majd az Anschluss következtében Németország Közép-Európa meghatározó országa lett. 1938 novemberében, Bécsben került sor a csehszlovák–magyar határvitát tárgyaló konferenciára, ahol Olaszország és Németország döntőbíráskodásával sor került Magyarország északi határainak módosítására. Romsics kiemelte, hogy a *„bécsi döntés körülményei nyilvánvalóvá tették, hogy a további revízióhoz Németország támogatása elengedhetetlen”*[376]. Véleménye szerint Teleki Pál második miniszterelnökségének külpolitikai vonalvezetését a „fegyveres semlegesség” és a revíziós politika kiteljesítése jellemezte, s hangsúlyozza, hogy az első bécsi döntéstől eltérően azonban, a második bécsi döntés nemzetközi jogi korrektségéhez kétség fér. Magyarország részvétele Jugoszlávia elleni katonai akcióban és az ezt követő katonai felosztásban nem vonta maga után a hadüzenetet. A katonai vezérkar tanácsára – írta Romsics – Horthy Miklós június 26-án deklarálta a Szovjetunióval való hadiállapot beálltát, amit a kormány másnap jóváhagyott.

Zeidler Miklós a *Mozgástér a kényszerpályán. A magyar külpolitika „választásai” a két háború között*[377] című tanulmányában elemezte a kérdést. Zeidler körülírta, hogyan értelmezhető a külpolitikában a mozgástér és kényszerpálya. A revíziós célok húszas évekre vonatkozóan a magyar külpolitika útkereséséről írt, mert véleménye szerint, *„A területi revíziót mértékét és módját illetően többféle koncepció is létezett”*, és ezt Nagy-Britannia egyáltalán nem, egyedül *„Olaszország mutatkozott hajlandónak (1927-től) a revízió pártolására”*[378]. Zeidler interpretációja szerint *„A magyar külpolitika, amely lehetősége szerint általános nemzetközi egyetértéssel kívánta megvalósítani a revíziót, és azt a célkitűzését a világgazdasági válság idején sikerült is megközelítenie, a harmincas évek második felére ellentmondásos helyzetbe került”*, mert *„Magyarország számára ráadásul nem csupán a nagyhatalmi ellentétek, hanem maga a természetes potenciális szövetséges is bizonyos fenyegetést jelentett”*[379]. Következtetése szerint *„a magyar külpolitika nem a Szovjetunió elleni hadba lépéssel került kényszerpályára, hiszen ez az akció már nem volt valóságos érdeke Magyarországnak, arra a külpolitikai kényszere vitte rá”*[380].

Ungváry Krisztián a magyar megszálló csapatok kiküldésének előzményeit vizsgálva katonapolitikai szempontból megállapította, hogy *„a magyar vezérkar ekkoriban [1942. májusban] még viszonylag jelentős mozgástérrel rendelkezett és nem volt kötelező a németek minden igényének szolgai teljesítése”*[381].

Szerzőink többé-kevésbé egyetértenek abban, hogy mivel a trianoni békeszerződés meghatározta Magyarország új határainak vonalát, s az Osztrák–Magyar Monarchia birodalmi kereteit egy kis ország határai váltották fel, a két világháború közötti években a magyar külpolitika irányítónak távlati célja a trianoni határvonalak revideálása volt. Az első világháború előtti helyzethez képest Magyarország a nemzetkö-

375 Uo. 238. o.
376 Uo. 246. o.

377 **Zeidler Miklós**: Mozgástér a kényszerpályán. A magyar külpolitika „választásai" a két háború között. In.: Mítoszok, legendák és tévhitek...162–205.o.
378 Uo. 170. és a 172. o.
379 Uo. 179. o.
380 Uo. 204. o.
381 **Ungváry Krisztián**: A magyar honvédség a második világháborúban...41–42. o.

zi porondon elveszítette korábbi regionális státuszát és presztízsét.[382] A magyar külpolitika azonban sokáig őrizte birodalmi attitűdjeit és reflexeit, ami kézzelfogható a két világháború közötti korszak politikai és értelmiségi elitjének egy jelentős részénél is.[383] A magyar külpolitika lehetőségeit és korlátait nem csupán Trianon sokkja és az európai erőtér változásai formálták, hanem az első világháború utáni politikai, kulturális elit közvetlenül a háborús összeomlás előtt tapasztalható, sérült valóságérzete is. A Kárpát-medencén túllépő magyar birodalmi gondolat képviselői nemcsak 1915-ben, Szerbia katonai elfoglalásakor, de még 1918 őszén, sőt még 1920-ban is a magyarság balkáni területszerzéséről, illetve közel-keleti befolyásáról szőttek egyre irreálisabb terveket. A turanisták (egy időben Teleki Pál, Bethlen István, Kozma Miklós és Gömbös Gyula is) által életben tartott magyar birodalmi gondolatot, amelynek részletes kifejtését 1940-es évek elején a kolozsvári egyetem történésze Baráth Tibor végezte el, amit Szálasi Ferenc nemzetiszocialista mozgalma karolta fel.[384]

A magyar külpolitika irányítóinak az adott erővonalak között kellett érvényesítniük a magyar állam érdekeit. A kérdés tehát az, hogy a magyar külpolitika irányítónak voltak-e útjai és lehetőségei vagy kényszer hatására cselekedetek, és eközben hogyan változott (tágabbá-szűkebbé vált-e) mozgásterük.

Juhász Gyula a nyolcvanas évek végén vetette fel először, hogy a két világháború között létezett egy „hivatalos" és egy „nem hivatalos" külpolitika,[385] később pedig a Magyar Külügyi Társaság történetéről megjelent tanulmányában már „kettős külpolitikáról" írt.[386]

Zeidler Miklós a korszakra vonatkozóan különbséget tesz „informális" és „formális", hivatalos külpolitika között, amelyek szándéka a különböző revíziós célok[387] elérése volt. Úgy tűnik a két világháború között „kettős külpolitikáról" beszélhetünk: az egyik a társadalmi szervezetek és egyesületek által propagált, a másik a hivatalos magyar külpolitika. A társadalmi szervezetek közül a Területvédő Liga,[388] majd utódja a Magyar Nemzeti Szövetség propagandájában a „mindent vissza" követeléssel lépett fel, s lényegében az integráns revíziót, a „Szent István-i határok" visszaállítását követelte. Azonban a külföld érdektelensége és a magyar kormány óvatos politikája következtében a húszas évek elején mindkettő kifulladt.

Az irredenta propaganda mellett a revízió békés és jogszerű eszközökkel történő megvalósítását hangoztatta a Magyar Külügyi Társaság.[389] A társadalmi szervezet folyóirata a *Külügyi Szemle* 1920 októberében látott napvilágot, 1926–1929 között pénzügyi és személyes okok miatt szünetelt a kiadása, amit a *Magyar Külpolitika* megjelentetésével pótoltak. A periodika tükrözte a korszak történetírói nézetét Trianonról, a külpolitikai gondolkodást, és így egyúttal fontos forrásként is szolgál annak megértéséhez is.[390] Az 1922. évi *Szemlében A békeszerződések tragédiája* címmel olvashatunk összefoglalót a békekonferenciáról.[391] A szerző „Spectator"[392] úgy véli, hogy a „cervantesi" Wilson elnököt a fran-

382 Vö. **Jeszenszky Géza**: Az elveszett presztízs, Budapest, Magvető Kiadó, 1986.

383 Ez az első fejezetben bemutatásra került.

384 Vö. a munkánkban már vizsgált **Baráth Tibor**: Magyar történet... hetedik fejezetét, valamint **uő.**: Az országépítés filozófiája a Kárpát-medencében. Ferenc József Tudományegyetem Történeti Intézet Kiadása, Kolozsvár, 1943, **Romsics Ignác**: Múltról a mának...121–158. o., **Ablonczy Balázs**: Keleti vonások gondolkodásunkban a két háború között. In.: Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században. Szerkesztette **Pritz Pál**, **Sipos Balázs** és **Zeidler Miklós** közreműködésével. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2006, 87–106. o.

385 **Juhász Gyula**: A történész józansága. Országos Széchenyi Könyvtár Kiadványa, Budapest, év nélkül. Különösen a Külpolitika és a külpolitikai gondolkodás az 1930-as években című tanulmány (161–175. o.).

386 **Uő.**: A Magyar Külügyi Társaság története a két világháború között. In.: Európa vonzásában. Emlékkönyv Kosáry Domokos 80. születésnapjára. Szerkesztette **Glatz Ferenc**. Az MTA Történettudományi Intézetének Kiadványa, Budapest, 1993, 261–267. o.

387 Vö. **Zeidler Miklós**: A revíziós gondolat...

388 A Területvédő Liga, közkeletű néven a Tevél 1918 novemberében jött létre és az egyik legismertebb propagandaszervezet volt.

389 A Magyar Külügyi Társaság ünnepélyesen 1920. április 18-án alakult meg. Alapító tagjai között találjuk Apponyi Albertet, Teleki Pált vagy Bethlen Istvánt. A Társaság *„Törekvése a magyar közönség külpolitikai érzését felkelteni és öntudatos magyar külpolitikai eszmekör kialakulását elősegíteni."* (*Külügyi Szemle* 1920 július–október 1–2. szám 4. o.) A Külügyi Társaság társadalmi szervezet volt, ennek ellenére a Külügyminisztérium pénzügyileg támogatta – bizonyíthatóan a húszas évek elején – az egyesületet. Erre vonatkozóan lásd MOL K 58 13. csomó 1920–II/2. 15. lap. Vö. **Sáringer János**: Adattár a magyar külügyi szolgálat történetéhez (1920–1944)...45. o. A központi szolgálat költségvetése évenként 1920–1944 című táblázatot.

390 Zeidler Miklós elkészítette a *Külügyi Szemle* repertóriumát, ami tudomásunk szerint jelenleg még kéziratban van.

391 *Külügyi Szemle* 1922. év negyedes folyóirat 56–65. o.

392 „Spectator" álnév alatt ***Krenner Miklós*** (1875–1968) írt, aki aradi történész, tanár, publicista volt.

cia Tardieu és a cseh Masaryk ügynökei győzték meg a trianoni határok helyességéről. Apponyi Albert *A magyar nemzet világpolitikai helyzete* című cikkében a „Szent István-i Magyarország" határainak visszaállítása mellett tör lándzsát. Úgy látja, hogy „ez idő szerint" (1929) a magyar külpolitika két fő célja nem lehet más, mint *„a békeszerződésekből folyó jogainak teljes érvényesítésének és a revízió előkészítésének munkálása"*.[393] A *Külügyi Szemle* lapjain 1939-ben például a *Felvidék visszatérésének gazdasági jelentőségé*-ről, *A revíziós politikánk győzelme*, illetve a *Szlovák–magyar határ*-ról is olvashatunk.[394] A Magyar Külügyi Társaság – ma már bizonyíthatóan – a Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központja (TESzK) költségvetéséből kapott rendszeres juttatást, s e mellett a Külügyminisztérium rendelkezési alapjából és a „titkos alapjából" is részesedett. A felvállalható és legitimálható külügyi költségvetés nyomon követhető, és a közvélemény számára látható volt.[395] E mellett, mintegy tükrözve a „külpolitika kettősségét" a revíziós vágyak, legális társadalmi szervezetek által „titkosított" céljait olyan pénzekkel támogatták, amelyek nem jelentek meg a hivatalos költségvetésben, s így ezt nem szavazták meg. A „titkos alapba" érkező pénzeket a határon túli magyarok, hazai társadalmi szervezetek támogatására és egyéb revíziós célokra használták. Bethlen István miniszterelnök utasítására megnyitottak egy rendkívüli számlát, ami fölött a miniszterelnök diszponált.[396] Az első világháború után Romániához csatolt volt magyarországi területek magyar intézményrendszerének anyaországi támogatását budapesti kormányzati körökben Keleti Akciónak nevezték. Erdély román megszállását követően a magyarság politikai irányítása az erdélyi központból, Kolozsvárból történt. 1920-tól az anyaországból érkező erdélyi támogatással kapcsolatos munkát a Népies Irodalmi Társaság

393 *Külügyi Szemle* 1929. VI. évfolyam, 179. o.

394 *Külügyi Szemle* 1939. XVI. évfolyam 69–72. o., 73–80. o. és 316–317. o.

395 **Sáringer János**: Adattár a magyar külügyi szolgálat történetéhez (1920–1944)...41–48. o. Táblázatokba foglalva, a hivatalos költségvetés egyes fejezetei alapján elemeztük a Külügyminisztérium pénzügyi változásait.

396 A következőkben **Bárdi Nándor**: A Keleti Akció I. és A Keleti akció II. In.: *Regio. Kissebségi Szemle*, 1995, 3. szám, 89–134. o. és 1995. 4. szám, 3–27. o. című tanulmányainak összefoglalását adjuk, kiegészítve saját kutatásaink néhány eredményeivel.

(NIT)[397] koordinálta. Az 1921. augusztus 12-i kormányülésen elfogadták Bethlen István javaslatát a Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központjának (TESzK) létrehozására, aminek vezetésével Teleki Pált bízták meg. A Bethlen miniszterelnöksége alatt működő szervezet a Rákóczi Szövetségen (Felvidék), a Szent Gellért Társaságon (Délvidék és Bánát), a Népies Irodalmi Társaságon (Bánát kivételével a Romániához csatolt kelet-magyarországi területek) keresztül intézte a határon túli magyar társadalmi intézmények támogatását. A Magyar Külügyi Társaság pedig az anyaországban és a „nagyhatalmak" felé folytatott leginkább propaganda és oktatási tevékenységet. A Külügyi Társaság hivatalos költségvetését rögzítették ugyan, de nyílt titok volt, hogy fő pénzügyi támogatója a Külügyminisztérium.[398]

Az 1927 júliusában megalakult Magyar Revíziós Liga a revíziót illetően egy maximális és egy minimális tervvel lépett fel,[399] s a Liga valószínű ugyancsak kapott pénzt ilyen-olyan úton a kormánytól.

Mint láttuk tehát a két háború között a területi revízió mértékét és módját illetően egymástól eltérő elképzelések léteztek, s ezen kívül más és más volt a társadalmi rétegek vagy az egyes pártok revíziós elképzelése is.[400] Kérdés formájában megfogalmazva: A 20. és 21. században korszakonként mit értettek, értenek a „Szent István-i határokon", a „történelmi Magyarország" kifejezésen? A két kifejezés gyakran szinonimaként jelenik meg a magyar történetírásban (is). Az általunk feltett kérdésre a választ további kutatás és ezek elemzése adhatja meg.

397 1920 áprilisában Bethlen István, Sebess Dénes és Papp József megalakították a Bocskay Szövetséget (Tudományos Irodalmi és Közművelődési Egyesület), ami rövid idő múlva már Népies Irodalmi Társaság (NIT) néven szerepelt. A Társaság tagjai között a Békeelőkészítő Iroda volt, s a miniszterelnökség aktív munkatársain kívül megtalálhatóak voltak a kor politikai és társadalmi élet számos vezetője.

398 Erre vonatkozóan a MOL K 58 13. csomó levéltári jelzet alatt számos dokumentum olvasható. További kutatások során lehet megállapítani a Külügyminisztérium által folyósított összegek pontos nagyságát.

399 A Revíziós Liga célja egy többfokozatú revízió végrehajtása volt: a maximális terv értelmében az etnikai határok figyelembevétele mellett igényt tartottak a Muraközre, Muravidékre, a baranyai háromszögre, Bácska és Bánság egyes területeire, Székelyföldre, (amit egy korridor köt össze Magyarországgal) Kelet-Szlovákiára és Kárpátaljára. A maximális terv értelmében 92 ezer km2, a minimális terv értelmében 31 ezer km2 lett volna a visszacsatolandó terület. Vö. **Zeidler Miklós**: A revíziós gondolat... (6. számú térkép) 136. o.

400 Például a magyar szociáldemokrata és kommunista párt az etnikai alapú revíziót támogatta, Jászi Oszkár vezette polgári radikálisok a föderáció–konföderáció koncepcióból indultak ki.

A hivatalos magyar külpolitika 1920-ban, a francia–magyar tárgyalások során etnikai alapú határmódosításokat javasolt. A Bethlen István és Csáky István által előterjesztett tervezet nem ment túl az etnikai határokon, s ez volt a magyar fél alkupozíciójának kiindulópontja. Jóval később Bethlen István az etnikai és az integrális revízió közötti elgondolásokkal állt elő. Gömbös Gyula revíziós elképzelése – a Mussolini számára, 1934-re elkészült térkép alapján – az etnikai, a gazdasági és a stratégiai (földrajzi) elvek vegyes alkalmazását tükrözi.[401] Az első és második bécsi döntés értelmében Magyarországhoz csatolt területek, Kárpátalja és a Délvidék katonai megszállása sem a Trianon előtti határokig húzódott.

Közismert, hogy a húszas évek első kétharmadában a magyar külpolitika támasza Nagy-Britannia volt, amely azonban nem támogatta a magyar revíziós törekvéseket. London a kialakított egyensúlyhelyzetet megfelelőnek találta, számára Magyarország leginkább mint kereskedelmi befolyási övezetként és a francia törekvésekkel szembeni egyik lehetséges közép-európai pillérként funkcionált. A húszas évek második harmadától már kitapintható a brit tőke Magyarországról történő kivonása, illetve a harmincas évek elejétől London (birodalmi érdekeit szem előtt tartva) fokozatosan kihúzódott Közép-Európából.[402]

A trianoni békeszerződést két ország, az Amerikai Egyesült Államok és Szovjetunió nem írták alá. Az utóbbi ország tekintetében a magyar külpolitika irányítói fontolóra vették a „vörös kártyát" is, és a kétoldalú tárgyalások eredményeképpen a diplomáciai kapcsolat felvételéről szóló szerződést parafálták. Magyarországon azonban nem került sor a szerződés ratifikációjára, és így a nemzetközi okmányban foglaltak nem léptek életbe. A húszas évek utolsó harmadában Róma és Budapest közeledése 1927 áprilisában barátsági, békéltető eljárási és választott bírósági szerződés formájában is rögzítésre került. Hasonló szerződé-

401 Papers and documents...Vol. I. 897–899. o., Bethlen István válogatott politikai írások és beszédek... (Beszéd Debrecenben Magyarország külpolitikai helyzetéről és a határrevízió szükségességéről – Részlet.), 240–251. o. és a (A Trianoni szerződés revíziója és Európa békéje.), 316–339. o., **Pritz Pál**: Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936... 191–202. o.

402 Vö. **Ormos Mária**: Magyarország a két világháború korában (1914–1945)...120–127. o.

sek kötésére került sor 1928 és 1934 között több európai országgal[403], illetve az Amerikai Egyesült Államokkal.

A magyar miniszterelnökök első külföldi útjait vizsgálva – amely gyakran egy adott ország külpolitikai irányát is jelzi – szembetűnő, hogy Bethlen István kormányfő számos európai országban tett látogatást. Gömbös Gyula miniszterelnök első hivatalos útja Rómába vezetett, majd 1933 nyarán Berlinbe utazott el, hogy találkozzon Adolf Hitlerrel. A soron következő miniszterelnök, Darányi Kálmán első hivatalos, külföldi útjára Berlinbe került sor, amit egy évvel később megismételt. A harmincas évek utolsó harmadától a magyar kormányok vezetői kinevezésük után első hivatalos, külföldi útjukon Németországba látogattak.

A harmincas évek elején Európában a legnagyobb várakozás kétség kívül az úgynevezett négyhatalmi paktum tervét (1933 elején) kísérte. A megbeszélések folyamán, tavasszal felmerült bizonyos határkiigazítás lehetősége, amit azonban végül elvetettek.[404] Az 1934-es négyhatalmi paktum végül egy üres dokumentum maradt, amit egyetlen aláíró állam sem ratifikált. Bethlen István már 1927-ben Zalaegerszegen, majd 1928-ban, Debrecenben elhangzott beszédében felvetett békés revízió lehetőségét, ami úgy tűnt (1934-ben) nem valósulhat meg Róma és Budapest jó viszonya ellenére sem.[405] A harmincas évek közepétől Hitler Németországa agresszív külpolitikai lépéseket tett, s 1936 márciusában a Wermacht csapatai bevonultak a Rajna-vidék demilitarizált övezetébe, 1938 márciusában megtörtént az Anschluss. Magyarország egy megnövekedett birodalom szomszédságában találta magát, Németország azonban Budapest revíziós törekvéseit csak korlátozott mértékben kívánta támogatni.[406] Az első és második bécsi döntés árát a magyar kor-

403 Lengyelországgal, Finnországgal, Törökországgal, Spanyolországgal, Bulgáriával, Észtországgal, Görögországgal, Lettországgal, Ausztriával. Vö. **Sáringer János**: Adattár a magyar külügyi szolgálat történetéhez (1920–1944)...29–39. o.

404 1933 elején vetődött fel Nagy-Britannia, Franciaország, Németország, Olaszország részvételével egy négyhatalmi paktum aláírása, ami a vitás kérdéseket rendezné. Tavasszal már komolyan felmerült bizonyos magyar határkiigazítások lehetősége is, 1933 végén azonban a nyugati hatalmak fokozatosan kihátráltak a németországi események (német nemzetiszocialista törekvések) miatt. Egy esetleges határkiigazítás a Párizs környéki békék rendszerét törte volna szét, amit végül is a harmincas években Berlin valósított meg.

405 Ekkor már Olaszország Etiópia elleni hadjáratot készítette elő, és hogy a „hátát" biztonságba tudja igyekezett Franciaországgal jó viszonyt kialakítani.

406 A harmincas években kitapintható Hitler Németországa és Magyarország közötti ellentét a magyar határmódosítások mértékét illetően.

mánynak súlyosan meg kellett fizetnie: német „tancsapatok" átvonulásának engedélyezése, illetve később a Jugoszláv Királyság elleni támadás, amivel összeomlott a Teleki Pál fegyveres semlegességről alkotott koncepciója. 1941 júniusában Magyarország háborúba történő belépése pedig, a kevésbé jó döntések sorozatának az eredményeként is értelmezhető. Bárdossy László külügyminiszter és miniszterelnök a korábbi nem megfelelő válaszok hatása és a német nyomás alól nem tudta magát kivonni.[407] Bárdossy lépése alapvetően határozta meg az ország helyét a második világháborúban, amit Kállay Miklós és köre 1943 nyarától, az angolszász hatalmakkal folytatott béketapogatózó tárgyalásokkal akart módosítani, s aminek a következménye az 1944 márciusában bekövetkezett német megszállás lett.

***

407 Vö. **Pritz Pál**: A Bárdossy-per. Kossuth Kiadó, Budapest, 2001, **uő.**: Bárdossy László. Elekta Kiadó, Budapest, 2001, **Ormos Mária**: Magyarország a két világháború korában (1914–1945)...234. o.

Bibliográfia

Forrásgyűjtemények

A magyar békefeltételek. Egyedül jogosított és teljes kiadás. A Táltos Kiadása, Budapest, 1920

A magyar béköfltételek. A szövetséges hatalmak területi, pénzügyi és gazdasági követelése az új határok térképével. A békejegyzék alapján földolgozta **Balassa József**. A Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. Kiadása, Budapest, 1920

A magyar békeszerződés és a becikkelyező törvény szövege és magyarázata. Négyszínű térképmelléklettel, betűsoros tárgymutatóval, a magyar osztrák békeszerződés rendelkezéseinek összehasonlító táblázatával. Jegyzetekkel ellátta **Alkér Kálmán, Ambrózy Gyula**. Ordo, Budapest, 1921

A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neully s/s.-ben 1920 január–március havában. Szerkesztette **Cholnoky Jenő**. I–III. kötet, illetve III/A. és III/B. kötet, Kiadja a Magyar Királyi Külügyminisztérium, Budapest, 1920–1921

A moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941. Szerkesztő **Peter Pastor**. Az előszót írta **Juhász Gyula**. Századvég Kiadó–Atlantisz Kiadó, Budapest, 1992

A vatikáni magyar követ jelenti. Dokumentumok a Vatikán és az európai fasiszta államok kapcsolatáról. Összeállította a bevezetőt írta B. **Lőrincz Zsuzsa**. Budapest, Kossuth Kiadó 1969

Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról. Az Egyesült Ál-

lamok Külügyminisztériumának titkos iratai 1942–1944. Szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta **Romsics Ignác**. Typovent, Gödöllő, 1992

Bethlen István titkos iratai. Az iratokat sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a magyarázatokat írta **Szinai Miklós** és **Szűcs László**. Magyar Országos Levéltár Kiadása, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972

Bethlen István válogatott politikai írások és beszédek. Szerkesztette és az utószót írta **Romsics Ignác**. Osiris Kiadó, Budapest, 2000

Borhi László: Magyar–amerikai kapcsolatok 1945–1989. Források. Budapest, MTA Történettudományi Intézet Kiadása, 2009

Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. A Berlin–Róma tengely kialakulása és Ausztria annexiója 1936–1938. Sorozatszerkesztő **Zsigmond László**. Összeállította és sajtó alá rendezte **Kerekes Lajos**. Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete Kiadása Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962, I. kötet

Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. A müncheni egyezmény létrejötte és Magyarország külpolitikája 1936–1938. Sorozatszerkesztő **Zsigmond László**. Összeállította és sajtó alá rendezte **Ádám Magda**. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete Kiadása, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965, II. kötet

Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. Magyarország külpolitikája 1938–1939. Sorozatszerkesztő **Zsigmond László**. Összeállította és sajtó alá rendezte **Ádám Magda**. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete Kiadása, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970, III. kötet

Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. Magyarország külpolitikája a II. világháború kitörésének időszakában

gyarország külpolitikája a II. Világháború kitörésének időszakában 1939–1940. Sorozatszerkesztő **Zsigmond László**. Összeállította és sajtó alá rendezte **Juhász Gyula**. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete Kiadása, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962, IV. kötet

Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig 1940–1941. Sorozatszerkesztő **Zsigmond László**. Összeállította **Juhász Gyula**. Sajtó alá rendezte **Juhász Gyula** és **Fejes Judit**. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete Kiadása, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, V. kötet

Documents diplomatiques français sur l'histoire du Bassin des Carpates 1918–1932. Rédacteur en chef de la série **Magda Ádám**. Documets recueillis par **Magda Ádám, György Litván, Mária Ormos**. La préparation de ce volume fût établie en collaboration avec Zoltán **Dercze, Katalin Litván, Mária Ormos**. Akadémiai Kiadó, Institut des Sciences Historiques de L'Académie Hongroise des Sciences, Budapest, 1993, Octobre 1918–Août 1919 Volume I

Documents diplomatiques français sur l'histoire du Bassin des Carpates 1918–1932. Rédacteur en chef de la série **Magda Ádám**. Documents réunis par **Magda Ádám, György Litván, Mária Ormos**. Ce volume a été realisé avec la collaboration de **Katlin Litván** et **István Majoros**, sous la direction de **Magda Ádám**. Akadémiai Kiadó, Institut des Sciences Historiques de L'Académie Hongroise des Sciences Budapest, 1995, Août 1919–Juin 1920 Volume II

Documents diplomatiques français sur l'histoire du Bassin des Carpates 1918–1932. Rédacteur en chef de la série **Magda Ádám**. Ce volume a été sous la direction de **Magda Ádám** avec la collaboration de **Katalin Litván** avec la participation de **György Litván**, **István Majoros** et **Mária Ormos**. Akadémiai Kiadó, Institut des Sciences Historiques

de L'Académie Hongroise des Sciences, Budapest, 1999, Juillet 1920–Décembre 1921 Volume III

Documents diplomatiques français sur l'histoire du Bassin des Carpates 1918–1932. Rédacteur en chef de la série **Magda Ádám**. Ce volume a été sous la direction de **Mada Ádám** et **Mária Ornos** avec la collaboration de **Katalin Litván** avec la participation de **László Borhi, István Majoros** et **Cécile Vrain**. Akadémiai Kiadó, Institut des Sciences Historiques de L'Académie Hongroise des Sciences, Budapest, 2002, Janvier 1922–Décembre 1927 Volume IV

Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919. Összeállította és szerkesztette **Ádám Magda** és **Ormos Mária**. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999

Gömbös Gyula válogatott politikai beszédek és írások. Szerkesztette és az utószót írta **Vonyó József**. Osiris Kiadó, Budapest, 2004

Horthy Miklós titkos iratai. Az iratokat sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta **Szinai Miklós** és **Szűcs László**. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1962

Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945. Az iratokat válogatta, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta **Pritz Pál**. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994

Iratok az ellenforradalmi rendszer történetéhez 1919–1945. Az ellenforradalom hatalomra jutása és rémuralma Magyarországon 1919–1921. Szerkesztette **Nemes Dezső**. Az iratanyagot összeállította, a szerkesztésben részt vett **Karsai Elek, Kubitsch Imre, Pamlényi Ervin**. Magyar Országos Levéltár Kiadványa, Szikra Kiadó, Budapest, 1956, I. kötet

Iratok az ellenforradalmi rendszer történetéhez 1919–1945. A fasiszta

rendszer kiépítése és a népnyomor Magyarországon 1921–1924. Szerkesztette Nemes Dezső. Az iratanyagot összeállította, a szerkesztésben részt vett **Karsai Elek**, Magyar Országos Levéltár kiadványa, Szikra Kiadó, Budapest 1956. II. kötet

Iratok az ellenforradalmi rendszer történetéhez 1919–1945. Az ellenforradalmi rendszer gazdasági helyzete és politikája Magyarországon 1924–1926. A szerkesztésben közreműködött **Nemes Dezső**, a forrásanyagot összeállította és jegyzetekkel ellátta **Karsai Elek**. Magyar Országos Levéltár Kiadványa, Kossuth Kiadó, Budapest, 1959, III. kötet

Iratok az ellenforradalmi rendszer történetéhez 1919–1945. A magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikája 1927. január 1 – 1931. augusztus 24. A kötet forrásanyagát összeállította és jegyzettekkel ellátta **Karsai Elek**. Kossuth Kiadó, Budapest, 1967, IV. kötet

Iratok az ellenforradalmi rendszer történetéhez 1919–1945. A magyar ellenforradalmi rendszer belpolitikája és gazdasági helyzete 1927. január–1931. augusztus 24. A bevezető tanulmányt írta, a kötet forrásanyagát összeállította és jegyzetekkel ellátta **Karsai Elek**. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976, V. kötet

Magyar Törvénytár. Jegyzetekkel ellátta **Térfy Gyula**. Franklin Társulat, Budapest, 1919

Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban. Összeállította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta **Juhász Gyula**. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978

Magyarország és a második világháború. Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez. Az iratokat összegyűjtötte és a bevezető tanulmányt írta **Ádám Magda, Juhász Gyula, Kerekes Lajos**. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének Kiadása, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1959

München 1938. Diplomáciai és politikai dokumentumok. A kötetet összeállította, a bevezetőt írta és a jegyzeteket készítette **Harsányi Iván, Jemnitz János, Székely Gábor**. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988

Papers and documents relating to the foreign relations of Hungary. Collected and edited by **Francis Deák** and **Dezső Ujváry**. 1919–1920, Publised by the Royal Hungarian Ministry for Foreign Affairs, Budapest, 1939, Volume I

Papers and documents relating to the foreign relations of Hungary. Collected and edited by **Dezső Ujváry**. January to August 1921. Publised by the Royal Hungarian Ministry for Foreign Affairs, Budapest, 1946, Volume II

Pax Britannica. Brit külügyi iratok a második világháború utáni Kelet-Közép-Európáról 1942–1943. Az iratokat közli, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta **Bán D. András**. Osiris Kiadó, Budapest, 1996

Pritz Pál: A Bárdossy-per. Kossuth Kiadó, Budapest, 2001

Roosevelt követe Budapesten. John F. Montgomery bizalmas politikai beszélgetései 1934–1941. Kiadja **Frank Tibor**. Corvina Kiadó, Budapest, 2002

Sorsdöntések. A kiegyezés – 1867. A trianoni béke – 1920. A párizsi béke – 1947. Összeállította, szerkesztette az előszót és a magyarázó szövegeket írta **Gerő András**. Az anyaggyűjtésben és a szerkesztésben közreműködött **Bíró Judit, Nóvé Béla**. Göncöl Kiadó, Budapest, 1989

Szálasi Ferenc börtönnaplója 1938–1940. Szerkesztette: **Csiffáry Tamás**. Budapest, Budapest Főváros Levéltára és a Filum Kiadása, 1997

Szálasi Ferenc: Cél és követelések. Nemzet Akaratának Pártja kiadványai. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1935

Teleki Pál válogatott politikai írások és beszédek. Szerkesztette és az utószót írta **Ablonczy Balázs**. Osiris Kiadó, Budapest, 2000

Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban. Válogatások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neully-Sur-Seiene-ben I–II. kötetéből. (Térképmelléklet: III/B. kötet) Budapest 1920–1921. A bevezető tanulmányt írta és az iratokat válogatta **Pomogáts Béla**. A forrásokat szerkesztette és sajtó alá rendezte **Ádám Magda** és **Cholnoky Győző**. Lucidus Kiadó, Budapest, 2000

Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai (1917–1932). Válogatta, az előszót és a jegyzetek írta **Glatz Ferenc**. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990 című munka Előszavát az 5–46. o.

Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Összeállították és sajtó alá rendezték a bevezető tanulmányt írták **Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula**. Kossuth könyvkiadó, Budapest, 1968

Szintézisek

Baráth Tibor: Magyar történet. Ferenc József Tudományegyetem Történeti Intézete Kiadása, Kolozsvár, 1941

Gergely Jenő–Pritz Pál: A trianoni Magyarország 1918–1945. Vince Kiadó, Budapest, 1998

Gyurgyák János: Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története. Osiris Kiadó, Budapest, 2007

Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar Történet. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1935–1939, I–V. kötet

Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919–1945. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969 (Harmadik kiadása 1988.)

Magyarország a XX. században Főszerkesztő **Kollega Tarsoly István.** Politika és társadalom, hadtörténet jogalkotás. Babits Kiadó, Szekszárd, 1996, I. kötet

Magyarország története 1918–1919, 1919–1945. Főszerkesztő **Ránki György**. Szerkesztők **Hajdu Tibor, Tilkovszky Loránt.** Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976, VIII. kötet

Ormos Mária: Magyarország a két világháború korában (1914–1945). Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998

R. Várkonyi Ágnes: A pozitivista történetszemlélet a magyar történetírásban. I–II. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973

Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest, 2001

Monográfiák

A. Sajti Enikő: Délvidék 1941–1944. A magyar kormányok délszláv politikája. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987

A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió és kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004

Ablonczy Balázs: Teleki Pál. Egy politikai életrajz vázlata. Elektra Kiadóház, Budapest, 2000

Ablonczy Balázs: Trianon-legendák, Budapest, Jaffa Kiadó, 2010

Ádám Magda: Magyarország és a kisantant a harmincas években. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968

Ádám Magda: A kisantant és Európa 1920–1929. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.

Andics Erzsébet: Fasizmus és reakció Magyarországon. Szikra Kiadó, Budapest, 1945

Andics Erzsébet: Ellenforradalom és Bethleni konszolidáció. Szikra Kiadó, Budapest, 1948

Arató Endre: A magyar–cseh–szlovák viszony ötven éve. Történelmi áttekintés. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969

Arday Lajos: Térkép csata után. Magyarország a brit külpolitikában 1918–1919. Magvető Kiadó, Budapest, 1990

Baráth Tibor: Az országépítés filozófiája a Kárpát-medencében. Ferenc József Tudományegyetem Történeti Intézet Kiadása, Kolozsvár, 1943

Czettler Antal: Teleki Pál és a magyar külpolitika 1939–1941. Magvető Kiadó, Budapest, 1997

Czettler Antal: A mi kis élethalál kérdéseink. A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig. Magvető Kiadó, Budapest, 2000

Csatári Dániel: Román–magyar kapcsolatok. Történelmi vázlat. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1958

Csatári Dániel: Forgószélben. Magyar–román viszony 1940–1945. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968

Deák Ferenc: Hungary and the Paris Peace Conference. The diplomatic history of the Treaty of Trinanon. New York, 1942

Diószegi István: A magyar külpolitika útjai. Tanulmányok. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984

Diószegi István: A hatalmi politika másfél évszázada 1789–1939. História–MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1994

Gergely Jenő: Gömbös Gyula. Politikai pályakép. Budapest, Vincze Kiadó, 2001

Godó Ágnes: Magyar–lengyel kapcsolatok a második világháborúban. Zrínyi Katonai Kiadó és Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976

Hornyák Árpád: Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2004

Horváth Jenő: Diplomáciai történelem 1815–1920. Szent István Társulat, Budapest, 1921, I–II. kötet

Horváth Jenő: Magyar diplomácia. A magyar állam külpolitikai összeköttetései a bécsi végzésektől a kettős Monarchia felbomlásáig 1815–1918. Pfeifer Fredinánd Nemzeti Könyvkereskedésének Kiadványa, Budapest, 1928

Horváth Jenő: A magyar kérdés a XX. században. Felelősség a világháborúért és a békeszerződésért. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet Rt., Budapest, 1939

Jeszenszky Géza: Az elveszett presztízs, Budapest, Magvető Kiadó, 1986

Jhon Stuart Mill: Auguste Comte and Positivism. 1865

Joó András: Kállay Miklós külpolitikája – Magyarország és a háborús diplomácia –. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008

Juhász Gyula: A Teleki-kormány külpolitikája, 1939–1941. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964

Juhász Gyula: A történész józansága. Országos Széchenyi Könyvtár Kiadványa, Budapest, év nélkül

Karsai Elek: Szálasi Naplója. A nyilasmozgalom a II. Világháború idején. Budapest, Kossuth Kiadó, 1978

Kis Aladár: Magyarország külpolitikája a második világháború előestéjén (1938. november–1939. szeptember). Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1963

Kornai János: A szocialista rendszer. HVG Kiadó, Budapest, 1993

Kovács Endre: Magyar–lengyel kapcsolatok a két világháború között. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971

L. Nagy Zsuzsa: A békekonferencia és Magyarország 1918–1919. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1965

Márkus László: A Károlyi Gyula-kormány bel- és külpolitikája. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968

Nemes Dezső: A Bethlen-kormány külpolitikája 1927–1931-ben. Az „aktív külpolitika" kifejlődése és kudarca. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964

Ormos Mária, Sz.: Az 1924. évi magyar államkölcsön megszerzése. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964

Ormos Mária: Franciaország és a keleti biztonság 1931–1936. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969

Ormos Mária: Padovától Trianonig 1918–1920. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983

Ormos Mária: Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában 1919–1941. Polgart, Budapest, 2000, I–II. kötet

Pritz Pál: Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982

Pritz Pál: Bárdossy László. Elekta Kiadó, Budapest, 2001

Ránki György: 1944. március 19. Magyarország német megszállása. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968.

Ránki György: Gazdaság és külpolitika. A nagyhatalmak harca a délkelet-európai gazdasági hegemóniáért (1919–1939). Magvető Kiadó, Budapest, 1981

Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1991

Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés. Osiris Kiadó, Budapest, 2001

Seres Attila: Magyar–szovjet gazdasági kapcsolatok 1920–1941, Budapest, MTA Történettudományi Intézet Kiadása, 2010

Szekfű Gyula: Három nemzedék. Egy hanyatló kor története. Élet Irodalmi és Nyomda Rt., Budapest, 1920

Szekfű Gyula: A magyar állam életrajza. Dick Manó Könyvkereskedése, Budapest, 1924

Szekfű Gyula: A három nemzedék és ami utána következik. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest, 1935

Szilágyi Ágnes Judit–Säringer János: Ifj. Horthy Miklós, a kormányzó kisebbik fia. Holnap Kiadó, Budapest, 2002

Tilkovszky Loránt: Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938–1941. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967

Tilkovszky Loránt: Teleki Pál titokzatos halála. Labirintus Kiadó, Budapest, 1989

Ungváry Krisztián: A magyar honvédség a második világháborúban. Osiris Kiadó, Budapest, 2004

Zeidler Miklós: A magyar irredenta kultusz a két világháború között. Regio Kiadása, Budapest, 2002

Zeidler Miklós: A revíziós gondolat. Osiris Kiadó, Budapest, 2001

Zsigmond László: Adalékok a magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikájához 1929–1945. Szikra Kiadó, Budapest, 1953

Tanulmánykötetek, tanulmányok

Ablonczy Balázs: Keleti vonások gondolkodásunkban a két háború között. In.: Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században. Szerkesztette **Pritz Pál, Sipos Balázs** és **Zeidler Miklós** közreműködésével. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2006, 87–106. o.

Ablonczy Balázs: Trianon-legendák. In.: Mítoszok, legendák és tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Szerkesztette **Romsics Ignác**. Osiris Kiadó, 2005, 136–137. o.

Baráth Tibor: A Duna középső medencéjének állameszménye. In.: Debreceni Szemle, 1933, 5. szám, 187–197. o.

Bárdi Nándor: A Keleti Akció I. és A Keleti akció II. In.: Regio. Kisebbségi Szemle, 1995. 3. szám, 89–134. o. és 1995. 4. szám, 3–27. o.

Elnöki megnyitó beszéd. A Magyar Történelmi Társulat 1943. évi június hó 10-én tartott közgyűlésén elmondta **Hóman Bálint** elnök. In.: Századok, 1943, 137–153. o.

Hajdu Tibor: Mozgástér és kényszerpálya. In.: Rubicon, 1998. 4–5. szám, 39–44. o.

Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben. Szerkesztő **Valuch Tibor**. Osiris Kiadó–1956-os Intézet, Budapest, 1995

Hóman Bálint: Külpolitikai irányok a magyar történetben. In.: Budapesti Szemle, 1931, 221. kötet

Hóman Bálint: Német–magyar sorsközösség. In.: A Magyar–Német Társaság Kiadványai. Szerkeszti **Kibédi Varga Sándor**. Budapest, 1941, 4. szám

Horváth Jenő: A békeszerződések létrejötte és elmúlása. In.: A Magyar Élet Pártja lillafüredi külpolitikai szemináriumának előadásai. Csizmazia Kálmán Könyvnyomtató, Budapest, 1943, 67–78. o.

Ifj. Bertényi Iván: Szekfű Gyula. In.: Trianon és magyar politikai gondolkodás 1920–1953. Tanulmányok. Szerkesztette **Romsics Ignác**. Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 51–69. o.

Ismeretlen fejezetek Teleki Pál életéből. Szerkesztette **Vigh Károly**. Századvég Kiadó, Budapest, 2001

Juhász Gyula: A Magyar Külügyi Társaság története a két világháború között. In.: Európa vonzásában. Emlékkönyv Kosáry Domokos 80. születésnapjára. Szerkesztette **Glatz Ferenc**. Az MTA Történettudományi Intézetének Kiadványa, Budapest, 1993, 261–267. o.

Karsai Elek: Számjeltávirat valamennyi magyar királyi követségnek. Táncsics Könyvkiadó, Budapest, 1969

Kocsis András: Leszámolás Magyarországgal. A szerződés Trianon – a békediktátum hiteles szövege. Debrecen, Migan Kiadó, 2000. A Trianoni Békeszerződés reprint kiadása a Budapesti Közlöny 1921-es (168. szám) rendkívüli számában megjelent eredeti alapján. In.: **Szidiropulosz Archimédesz:** Trianon utóélete. Házból-hazából kirekesztett (Irodalmi szemle). XX. Század Intézet, Kairosz Kiadó, 2003

Lator László: Trianon a francia dokumentumok alapján. (Ormos Mária: Padovától Trianonig. Kossuth, Budapest, 1983) In.: **Szidiropulosz Archimédesz**: Trianon utóélete. Házból-hazából kirekesztett (Irodalmi szemle). XX. Század Intézet, Kairosz Kiadó, 2003, 175–186. o.

Magyarország felelőssége a világháborúért. Tanulmányok. Szerkesztette **Angyal Dávid**. Az Oriens Nemzetközi Könyvkiadó és Terjesztő Rt. Kiadása, Budapest, 1923

Nagytér, élettér, vezetőnép. **Szálasi Ferenc** előadása a Nyilaskeresztes Párt–Hungarista Mozgalom pártkülügyek értekezleteinek sorozatában. Budapesten 1943. június 15–16.

Ottlik László: „Új Hungária" és „Keleti Svájc" In.: Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986., I. köt. 170–182. o.

Paksa Rudolf: A történetírás mint propaganda. Baráth Tibor útja a szaktörténetírástól a mítoszgyártásig. In.: Kommentár, 2006. 5. szám, 69–73. o.

Péteri Loránt: Bethlen István. In.: Trianon és magyar politikai gondolkodás 1920–1953. Tanulmányok. Szerkesztette **Romsics Ignác**. Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 31–50. o.

Pritz Pál: Magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1995

Pritz Pál: Szűkülő mozgástér Gömböstől a német megszállásig. In.: Rubicon, 1998. 4–5. szám, 45–49. o.

Pritz Pál: A Horthy-korszak külpolitikájáról. In.: Világosság, 2001. 7–9. szám, 105–121.o.

Pritz Pál: Magyarország helye a 20. századi Európában In.: Magyarország helye a 20. századi Európában. Tanulmányok. Szerkesztette **Sipos Balázs** és **Zeidler Miklós** közreműködésével **Pritz Pál**. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2002, 27–50. o.

Püski Levente: Demokrácia és diktatúra között. A Horthy-rendszer jellegéről. In.: Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Szerkesztette Romsics Ignác. Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 206–233. o.

R. Várkonyi Ágnes: Angyal Dávid, a történetíró. Tudománytörténeti vázlat. In.: A konzervatív kortárs. Tanulmányok Angyal Dávidról. Szerkesztette: **Császtvay Tünde, Halász Ferenc, Ujváry Gábor**. Argumentum Kiadó, Budapest, 2009, 69–93. o.

Ránki György: Mozgásterek, kényszerpályák. Válogatott tanulmányok. Magvető Kiadó, Budapest, 1983

Romsics Ignác: A két világháború közötti magyar külpolitika megítélésnek változatai. In.: Múltról a mának. Szerkesztette **Romsics Ignác**. Osiris Kiadó, Budapest, 2004, 358–369. o.

Romsics Ignác: Történetírásunk a két világháború közötti korszakról 1918–1945. In: Századok, 1980, 3. szám, 440–465. o.

Sáringer János: Diplomatic relations between Portugal and Hungary (1935–1943). In.: Mediterrán Tanulmányok. Études sur la region Méditerrannéenne, Szeged, 2003, Tom. 12. 139–145. o.

Sáringer János: La question de la neutralité portugaise 1939–1945. In.: Acta Hispanica, Szeged, 2004, Tom. 8. 105–108. o.

Seres Attila: Szovjet diplomaták Magyarországon 1924–1941. Sorsok, életutak, karrierek a szovjet külügyi szolgálat történetéből. In.: Múltunk, 2006, 3. szám, 35–70. o.

Sipos Endre: Az apák ették a keserű szőlőt s a fiak foga vásik beléje. (Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban. Lucidus Kiadó, 2000) In.: **Szidiropulosz Archimédesz**: Trianon utóélete. Házból-hazából kirekesztett (Irodalmi szemle). XX. Század Intézet, Kairosz Kiadó, 2003, 157–173. o.

Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953. Tanulmányok. Szerkesztette **Romsics Ignác**. Osiris Kiadó, Budapest, 1998

Ujváry Gábor: „Gyötör a gondolat, hogy nem dolgoztam eleget". Angyal Dávid a nevelő, a könyvtáros, a tudós-tanár és az intézet igazgató. In.: A konzervatív kortárs. Tanulmányok Angyal Dávidról. Szerkesztette: **Császtvay Tünde, Halász Ferenc, Ujváry Gábor**. Argumentum Kiadó, Budapest, 2009, 96–191. o.

Ujváry Gábor: A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban". Ráció Kiadó, Budapest, 2010

Ungváry Krisztián: Szálasi Ferenc. In.: Trianon és magyar politikai gondolkodás 1920–1953. Tanulmányok. Szerkesztette **Romsics Ignác**. Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 117–133. o.

Várdy Béla: Trianon megnyilvánulása a két világháború közti magyar történetírásban. In.: Aetas, 2003, 3–4. szám, 143–157. o.

Zeidler Miklós: Mozgástér a kényszerpályán. A magyar külpolitika „választásai" a két háború között. In.: Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Szerkesztette **Romsics Ignác**. Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 162–205. o.

Naplók, visszaemlékezések

Andorka Rudolf: A madridi követségtől Mauthausenig. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978

Apponyi Albert: Élmények és emlékek. Atheneaum Irodalmi és Nyomdai Rt. Kiadása, Budapest, 1933

Barcza György: Diplomataemlékeim 1911–1945. Európa–História Kiadó, Budapest, 1994, I–II. kötet

Bethlen István gróf beszédei és írásai. Genius Könyvkiadó Rt. Kiadása, Budapest, 1933, I–II. kötet

Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai. A kötetet szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta, az annotált névmutatót összeállította **Gergely Jenő**. Palatinus Kiadó, Budapest, 2004

Hennyei Gusztáv: Magyarország sorsa Kelet és Nyugat között. Egy volt magyar királyi külügyminiszter visszaemlékezései. Európa–História Kiadó, Budapest, 1992

Horthy Miklós: Emlékirataim. Európa–História Kiadó, Budapest, 1990

Hory András: Bukaresttől Varsóig. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta **Pritz Pál**. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987

Jungerth-Arnóthy Mihály: Moszkvai Napló. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1989

Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronkőhidáig. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1978

Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944. Európa–História Kiadó, Budapest, 1991, I–II. kötet

Kertész István: Magyar békeillúziók 1945–1947. Oroszország és Nyugat között, Budapest, Európa–História Kiadó, 1995

Lakatos Géza: Ahogyan én láttam. Európa–História Kiadó, Budapest, 1992

Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945. Sajtó alá rendezte, a bevezető szöveget írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta **Perneki Mihály**. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983

Szegedy-Maszák Aladár: Az ember ősszel visszanéz...Egy volt magyar diplomata emlékirataiból. Európa–História Kiadó, Budapest, 1996, I–II. kötet

Újpétery Elemér: Végállomás Lisszabon. Hét év a magyar királyi külügy szolgálatában. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987

Ullein-Reviczky Antal: Német háború–orosz béke. Magyarország drámája. Európa–História Kiadó, Budapest, 1993

Kézikönyvek, tankönyvek

Állami és diplomáciai protokoll és szertartásrend. Kézikönyv, átdolgozott és kibővített protokoll útmutató. A Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma Kiadása, Budapest, 2008

Edwar Hallett Carr: Mi a történelem? Osiris Kiadó, Budapest, 1995

Fülöp Mihály–Sipos Péter: Magyarország külpolitikája a XX. században. Aula Kiadó, Budapest, 1998

Gyáni Gábor: Történészdiskurzusok. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2002

March Bloch: A történész mestersége. Történetelméleti írások. Osiris Kiadó, Budapest, 1996

Palotás Emil: Kelet-Európa története a 20. század első felében, Osiris Kiadó, Budapest, 2003

Pölöskei Ferenc–Gergely Jenő–Izsák Lajos: Magyarország története 1918–1990. Egyetemi tankönyv. Korona Kiadó, Budapest, 1990

Sáringer János: Adattár a magyar külügyi szolgálat történetéhez (1920–1944). A magyar külpolitika fő irányai, a külügyi tárca költségvetése és a külföldi szolgálat. Budapest, Szekipress Kiadó, 2004

Schöpflin György: Az identitás dilemmái. Kultúra, állam, globalizáció. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő, 2004

Szondy Viktor–Jónás Elek: Diplomáciai lexikon. A magyar törvények és rendeletek nemzetközi vonatkozásai, a nemzetközi jog, nemzetközi magánjog és nemzetközi büntetőjog általános elvei, külügyi igazgatás, Magyarország által kötött jogi és gazdasági vonatkozású nemzetközi

szerződések, a külállamok szervezetére és gazdasági életére, valamint a külkereskedelmi forgalomban szerepet játszó terményekre és nyersanyagokra vonatkozó ismeretek. Kulcsár Andor Könyvnyomdája, Budapest, 1947

Sáringer János történész Törökszentmiklóson született, 2000 óta a Szegedi Tudományegyetem oktatója, ahol felsőfokú tanulmányait is végezte. 1999 és 2000 között nemzetközi kapcsolatokat hallgatott Franciaországban a Paris-X. Egyetemen. A Magyar Tudományos Akadémia Támogatott Kutatóhelyek Irodájának munkatársa, majd az SZTE Történelem Doktori Iskolájának ösztöndíjasa. 2004-ben történelemből nyerte el a Magyar Tudományos Akadémia Szegedi Akadémiai Bizottságának I. helyezését. Ph.D értekezését 2005-ben védte meg Szegeden, a két világháború közötti magyar külpolitika és diplomácia tárgyában. Ugyanebben az évben elnyerte a Klebelsberg Kuno ösztöndíjat Franciaországba. Külföldön Németországban, Franciaországban és Portugáliában végzett kutató munkát. Számos tanulmánya mellett 2002-ben jelent meg Szilágyi Ágnes Judittal közösen írott kötete Ifj. Horthy Miklós, a kormányzó kisebbik fia, és 2004-ben látott napvilágot önálló könyve, az Adattár a magyar külügyi szolgálat történetéhez (1920-1944) címmel. Érdeklődési területe a 20. és 21. századi magyar külpolitika és diplomácia története. Jelen munkája újdonságként, összefoglalóan mutatja be a két világháború közötti magyar külpolitikával foglalkozó 20-21. századi hazai történetírást.

Ára: 3 000,-Ft

Sáringer János A két világháború közötti magyar külpolitika történetírásunkban

Sáringer János

A két világháború közötti magyar külpolitika történetírásunkban